प्राचीन नेपाल

पुरातत्व विभागको मुखपत्र

ANCIENT NEPAL

Journal of the Department of Archaeology

संख्या २६
माघ २०३०

Number 26
January 1974

सम्पादक
रमेशजङ्ग थापा

Edited by
Ramesh Jung Thapa

प्रकाशक
श्री ५ को सरकार
शिक्षा मन्त्रालय, पुरातत्व विभाग
काठमाडौं, नेपाल

Published by
The Department of Archaeology
His Majesty's Government
Kathmandu, Nepal

प्राप्तिस्थानः–
साझा प्रकाशन
पुलचोक, ललितपुर

To be had of:-
Sajha Prakashan
Pulchok Lalitpur

मूल्य रु. ५।–

Price Rs. 5/-

Printed at Matribhoomi Press, Ghantaghar

प्राचीन नेपाल
संख्या २६
माघ २०३०

Ancient Nepal

Number 26
January 1974

सम्पादक
रमेशजङ्ग थापा

Editor
Ramesh Jung Thapa

सहायक सम्पादक
रामचन्द्र ढुङ्गाना

Assistant Editor
Ram Chandra Dhungana

विषय-सूची

Contents

	पृष्ठ	Page
नेपाल देशको इतिहास	१	1
ऐतिहासिक पत्रस्तम्भ	१५	15
जनकपुर अञ्चलको पुरातात्विक सर्वेक्षण २०२८		
श्री देवीप्रसाद लंसाल, श्री राधेश्याम भट्टराई	२३	23
कर्णाली प्रदेशका पाल		
श्री मोहनबहादुर मल्ल	३६	36
धार्मिक अभिलेख		
श्री शंकरमान राजवंशी	३९	39
Excavation and other archaeological activities in Tilaurakot (Ancient Kapilavastu):1973-1974		
Mr. Babu Krishna Rijal	४१	41
Nepal		
Mr. Sylvain Levi	४६	46

नेपाल देशको इतिहास

(गताङ्कको बाँकी)

प्रधानमन्त्री जंगबहादुरले आनन्दसंग शिकार खेल्दै पत्थरघट्टामा पुगेपछि चार हात्ती पक्रे । त्यहाँ तीनचार बाघ र धेरै हरिणहरू मारे । त्यताबाट कटहरवनका छाउनीमा पुगी त्यहाँका रैतीहरूलाई सब रकमकलम माफ दिए । त्यताबाट अंग्रेजको मुलुक ढाका शहरमा पुगी छाउनीमा बसे । त्यताबाट सात दिनमा पटना शहरमा पुगी किल्लाकमरेको श्री साहिलासाहेबज्यूको हवेलीमा बसे । त्यताबाट गएर दानापुर गोलाघर उत्तरतर्फको कोठीमा बसे । त्यहाँका अंग्रेज बडासाहेबहरू आई बडो खातिरसंग फौज खडा गराएर तोपको सलामी दिए । सबै पल्टन र मुलुकी साहेबानहरूले खुशी भई मिजाससंग "अब हजुर बेलायत जान पाउलाग्नुभएको हुनाले दुइ सरकारको दोस्ती र मेल बढ्दछ । फौज, पल्टन र दुनियाँ सबैलाई सबै कुराले बढिया हुन्छ ।" अब बाटालाई जो मद्दत चाहिन्छ फर्माउनुभए हामी ताकिती गर्छौं" भनी विनति गरे । सबारीलाई धूवांकसको जहाज र जो चाहिने रसदसमेत तयार गरी पाउको रखबारीलाई एक कपतान खटाइदिए र रवाना गरिदिए । त्यताबाट प्रस्थान गरी सुन्दरवनको बाटो गरेर ११ दिनमा कलकत्ताशहरको चंपालघाटमा उत्रे । त्यस वेला कलकत्ताशहरको पल्टन परेड गरिरहेको थियो । बादशाही बाजा बजाई तोपको सलामी हुन लागेको थियो । अंग्रेजका मुलुकका साहेबानहरू र मेमसाहेबहरू बग्गीको सबारी गरी आएका थिए । शहरवासी छोटाबडा पनि सबै सामेल भएका थिए । सबालाख मानिसको भीडभाड थियो ।

त्यसपछि बडासाहेबहरू आई टोप उतारेर खुशी भै खातिर गरे । "अब हजुर लण्डन बेलायतमा पाउलाग्नुभएपछि दुइ सरकारको बढिया भई पछिसंम एकचित्त रहन्छ । दोस्तानीमा पनि खलबल हुंदैन । दुवैतर्फका भारदार, फौज, पल्टन, महाजन, दुनियां सबै राजी रहनेछन् । आजसंमका हिन्दुस्थानका बादशाह, नवाब, भारदार कसैले पनि बेलायत जाने मनसुवा गरेका थिएनन् । आज तपाईं बडा प्रतापी र अकलमन्त हुनाले मनसुवा गर्नुभयो । यसबाट विशेष फाइदा हुनेछ । जस्तो महतारीका गर्भमा दश मास रहंदा केही देखिंदैन र जन्म भएपछि नजर खुल्दा पृथ्वी, जल, आकाश, चन्द्र, सूर्यहरूको दर्शन पाएपछि बडो आश्चर्य हुन्छ । त्यस्तै हजुर पाउलाग्नुहुंदा बाटामा समुद्रको बाहाड हुन्छ । नानातरहका जनावर देखिन्छन् । समुद्रको बाहाड र स्वभाव बुझ्दा आफूलाई धेरै फाइदा हुन्छ । बीचमा पांच छ बादशाहको मुलुक देखिन्छ । बेलायत पुगेपछि त्यहाँ बाह्र टोपी बेलायतका रेजिडेन्ट, भारदार, महाजनहरू बसेका छन् । तिनीहरूसंग मुलाकात हुंदा र त्यो मुलुक देख्दा धेरै कुरा जानिन्छ । हजुरलाई जो चाहिने कुरा फर्माएमा हामी ताकिती गर्छौं । कलकत्ताशहरमा जो भएको चीजबीज नजर गर्नुहुन्छ भने नजर गराउँछौं । गढी, किल्ला, फौज, खरखजाना, हातहतियार, कलघर र नाचतमाशा नजर गरेर पाउलाग्नुहोला । यहाँ साहेबानहरू बहुत खातिर गर्दछन् । बेलायत जांदा बाटामा बडा बडा शहरहरू छन् । त्यहाँका साहेबानहरू, लाठ, जनरल र बीचजगाका बादशाहसंग भेटमुलाकात हुंदा हजुरलाई १९ तोपको सलामी दिनेछन् । गढी, किल्ला, नाचतमाशा, फौजहरू पनि नजर गराउनेछन् । यसरी जगा जगामा मिजास गरी बडो खातिर गर्नेछन् ।" भनी कोशलिया

साहैबान गैह्लले विनति गर्दै डेरासंम पुऱ्याई ढारबढार गर्ने टहलुवा र डेउढीमा पहरा राखेर बिदा भई फर्के ।

भोलिपल्द असीवटा खसी, दश मुरी चामल र त्यही-अनुसार च्यूरा, नून, तेल, घ्यू, बेसार, हलुवाईको रोटी, मुरब्बा, अचार, दही, केरा, खोर्सानी, तमाखु, पान, सुपारी फलफूल, मसला, भाजी, तरकारी आदि जो चाहिने सर-जाम टक्ऱ्याए । पाउरखवारीका निंति गएका रैफल पल्टन, बादशाही बाजा बजाउने बाजावाला, लाजिमा गैह्ल र त्यहाँ रहेका टहलुवा, डेउढीदारलगायत पचास साठी जना सबैलाई २०।२५ दिनसंम खान पुग्ने सरजाम हुंदा बराबर खांदै रहे । दुइ घडी रात जाँदा लाठबाट नाचतमाशा हेर्न निंता आयो । आफ्ना भाइ र पगरीसमेत लिई प्राइम्मि-निष्टरको सवारी हुंदा दरवारमा साहेबानहरू र मेम लेडी-साहेबहरूले हजार बाह्र सयको जमात भई भारी गहना पोशाक लगाएर बादशाही बाजा बजिरहेको बैठकमा नाच-तमाशा गर्न लागेका थिए । प्राइम्मिनिष्टर त्यहाँ पुगेपछि लाठसाहेब र मेमसाहेबहरूले सलाम गरी बहुत खातिरजा-मा गरेर कुर्सीमा राज गराई नाचतमाशा देखाए । खाने सरजाम सब तयार थियो । सबै नाचतमाशा हेर्दै थिए । नाच्ने साहेबानहरू र मेमसाहेबहरूले टिफिन खाने सामान पनि तयार थियो । खाने बखतमा सबैले हातमा सराबको प्याला लिइसकेपछि एक साहेबले उठेर "क्विन भिक्टोरि-याको जय रहे, मेमसाहेबको जय रहे, लाठ दिलजसीको जय रहे, नेपालका प्राइम्मिनिष्टर याण्ड कम्याण्डर इन चीफ जनरल जंगबहादुर राणाजीको जय रहे" भनी चार जनाको नाउं लिएर सबैले प्याला उठाई खाए । तिनीहरूले भोजन गर्दा यस्तो गर्ने चलन रहेछ ।

भोलिपल्ट कलकत्ताशहर, छाउनी, अड्डा, किल्ला, बाग, बगैंचा, तलाउ, शहर, बजार पानीको कलघर, कपडा बुन्ने, रुपियांको टक मार्ने, चिठी कागजमा छाप मार्ने आदि कलले गर्ने काम भित्र बाहिर सबै ठाउंको प्रत्येक गरी देखाए । अनि मिनिष्टरबाट "श्री ठाकुरजीको दर्शन गर्न जान्छु, जगा जगामा मियानाको डाक राखिदेऊ" भन्ने हुकुम भयो । प्राइम्मिनिष्टर उत्तिखेरि डाकमा रवाना भई कलकत्ताबाट चार दिनमा पुगी श्रीठाकुरजीको दर्शन गरेर नित्य भोग लगाउनका निंति चार हजार अटका राखी त्यहाँबाट फेरि चारै दिनमा कलकत्ता दाखिल भए । कल-कत्तामा २०।२२ दिन मुकाम गरेपछि जो चाहिने सरजाम हुटन भन्ने धूवाकस जहाजमा हाली बेलायततर्फ प्रस्थान गरे । त्यो जहाज दुइ सय हात लामो, पचास हात गज, सात तला ऊचो र हजार बाह्र सय मानिस बस्न हुने थियो । मानिसपीछे पलङ, बिछ्याउना, खानेकुरा तयार थियो । एक दिनमा तीनपल्ट मेवा, पानी, दाल, भात, रोटी, मासु, घ्यू, चिनी, फलफूल जे इच्छा लाग्छ तयार थियो । बादशाही बाजा बजिरहेका र अंग्रेजका मेम लेडीहरू नाचतमाशा गरिरहेका छन् । साहेबानहरू र मेम-साहेबहरू कोही बन्दूकले तारो ताकी हान्दछन् त कोही कौशीमा वसी हावा खान्छन् ! कोही भने देशदेशावरको बयान र शास्त्रको कुरा भएको किताब हेर्दछन् । त्यस जहाजमा बाह्र सय मानिस बसेका छन् र आआफ्ना काम-मा लागेका छन् । खल्याङबल्याङ भनेका कत्ति पनि छैन । कोही पनि बेकाममा बोल्दैनन्, । खलासीहरू कोही वज्रवान टाग्दछन् त कोही घडीमा बसेका छन् । कोही जहाज फिराउने कलमा बसेका छन् भने कोही गोल पत्थरकोइला बाल्दछन् । कोही खाने सरजाम तयार गर्न लागेका छन् त कोही पालेका जलजन्तु खसी, बोका, लामपुच्छ्रे भेडाहरू-लाई र दुहुना गाई तथा घोडाहरूलाई दाना, घांस, पानी दिनामा संलग्न छन् । त्यस जहाजमा डांकाका डरले डांका-संग लड्न भनी चार तोप राखेका हुनाले बखत परेमा हान्न गोलन्दार खलांसी आठौं प्रहर तयार छन् । जहाज चलाउंदा रातदिन गरी दिनको दुइ सय कोशका दरले चल्दछ ।

यसरी जाँदा निरालय समुद्रमा पुगे । जहाँ पाहाड, रूख, जमीन केही पनि देखिदैन । सूर्यनारायण जलैबाट उदाउंछन्, जलैमा अस्ताउंछन् । आकाश र जलदेखि अरू केही देख्नु छैन । माछा र ठोटरीहरू ठूला चरा जत्रा दुई तीन हजारको फौज गोलीको दरशसंम उड्ने देखिए । बगुल भनेका माछा बनेल जत्रा हुंदा रहेछन्, नजीक नदे-खिए तापनि टाढा टाढा देखिए । जहाजका पछिल्तिर हेर्दा जहाजका कलका जोरले गर्दा समुद्र मथिई दहि मथे जस्तो समुद्रमाथि सफेद फिंज उठेको देखियो । हावा चल्दा बडा बडा पहाड जत्रा समुद्रका लहरी आई जहाज कहिले ठाडो र कहिले तेर्सो हुन्थ्यो । त्यसैका प्रभावले कसैलाई रिंगटा लाग्ने, कसैलाई बान्ता हुने र कसैलाई खान रुचि नहुने भयो । साह्रै हावा लाग्दा सुतेका पलङबाट पनि खसिन्थ्यो।

आंधीबेहेरीमा त पलङको खुट्टा समाती अड्नुपर्थ्यो । हावा नचलेक्षा भने कौसीमा बसेर आनन्दसंग हावा खाई समुद्रको तमाशा हेर्न पाइन्थ्यो । अंग्रेजका मेम लेडीहरूसंग बात-चित गर्दै, केही गुलाफी ठट्टा पनि गर्दै र नाचतमाशा हेर्दै दिन बिताउन पाइन्थ्यो । प्राइम्मिनिष्टरले पनि सोहीबमोजिम गरी दिनकटनी गरे । कहिले समुद्रमा बोतल फाली र कहिले मस्तूलमा बोतल कुण्ड्याई रोजको दुइ तीन सय गोलीले तारा मार्दथे । हामी बन्दूक हान्नामा खूब सिपालु छौं भन्ने अंग्रेजहरू जोरिन आएका थिए, तर कसैले पनि भेट्न सकेनन् । त्यस वेला अंग्रेज र मेमसाहेवहरूले यस्तो कुरा गरे 'यी मिनिष्टरको उमेर भने कच्चै छ । काम भने नजानेको केही रहेनछ । कुरा गर्दा खूब होशियारीसंग गर्दछन् । दिलका पनि निकै शूरा रहेछन् । कुरा पनि सबैलाई मोह पार्ने मीठो गर्छन् । खांदा कसैलाई हेर्न दिंदैनन् । केही मेवा, भाजी, तरकारी, फलफूलहरू भंडारबाट लांदा लाटलुट भनी रिसाउंछन् । गाईको दूध पनि आफैं दुहुन्छन् । यिनको स्वभाव पनि बादशाही चालको छ । कुरा गर्दा बडो शेखीसित बोल्छन् । यी कुनै गुणवाट पनि कम नभएका रहेछन् ।" त्यसै वेला एक जना जान्ने अंग्रेजले भने "यी गोरखामहाराज सुरेन्द्रविक्रम शाहका प्रधानमन्त्री हुन् । दरवारमा राजादेखि मनि र यीभन्दा माथि अरू कोही छैनन् । यी मुलुकी–प्राइम्मिनिष्टर कौशलदेखि माथिका दर्जाका हुन् । त्यस अर्थले यी आफ्ना मद्दतमा रहेका छन् ।"

कलकत्ताबाट दश दिनको बाटो समुद्रको किनारमा विनायत भनेको मुलुक रहेछ । भारी गुलजार भएको त्यस शहरमा बडा बडा महाजन बसेका रहेछन् । त्यसका नजीक जहाजले एक दिन मुकाम गर्‍यो । त्यहाँ नपुग भएका रसद, पानी, भाजी, तरकारी, गोलीगट्टाहरू हाली लंकाटापूसम्म पुग्ने गरी जो चाहिने चीजबीज लिई जानुपर्ने रहेछ । त्यहाँका साहेबले प्राइम्मिनिष्टरलाई लैन खडा गरी १९ तोपको सलामी दिए । लाठ आफू बग्गीमा बसी भेट गर्न आए । मुलाकात हुंदा बहुत खातिर गरी डेराडण्डाको बन्दोबस्तका साथ खानेकुराको जाफद टक्र्याए । अनि गढी, किल्ला, शहर, छाउनी, हाट, दोकान, बजार, फौज, पल्टनहरू सबै देखाए । त्यहाँका छोटा बडा सबै मानिसले दर्शन गरी सलाम गरे । लाखौं मानिसको भीडभाड थियो ।

त्यहाँबाट प्रस्थान गरी सात दिनमा लंका टापूमा पुगे । त्यहाँ मर्दाना र जनाना गरी सवालाख मानिस जम्मा भएका थिए । एकातिर छाउनीमा पल्टन थिए । बादशाही बाजा बजिरहेको थियो । त्यसै बीचमा त्यहाँका लाठसाहेबले बग्गीमा आई भेट मुलाकात गरे । उनका साथमा मेमहरू र बडासाहेबहरू पनि थिए । उनले नेपालका प्राइम्मिनिष्टरलाई सलाम गरी एकै बग्गीमा सवारी चलाए । त्यहाँका शहर, छाउनी, बजार, गढी, किल्ला, फौज, पल्टन, खरखजानाहरू सबै नजर गराए । परेड मिलाई सलामी पनि दिए । डेरामा पुर्‍याई लबै जातका चाहिने जाफद टक्र्याएर बिदा भई आफ्ना घरतिर गए । त्यो मुलुक कस्तो रहेछ भने वरिपरि जंगल बीचमा शहर । बजारमा सबै चीजबीजहरू थिए । भांडाको बजार गोल थियो; क्षार, पत्थर, हीरा, माणिक, लसुने, नीर, गोमेद, मुगा, मोतीहरुको बजार भरपूर थियो । त्यसकारण त्यो बजार दर्शनीय रहेछ । त्यस जंगलका रूखहरू मसला, ल्वाङ, सुपारी, मरीच, जाइफल, छोहरा, बदाम, नरिवल, सुकुमेल, मेवा, आंप, कटहर, सुन्तला, नाशपाती, स्याउ, दारिम, दाख, अगूर, पेश्ताहरू सबै जातका रहेछन् । हात्ती गैंडा, जरायो, बाघ, भालू आदि जनावरहरू र जात जातका चराहरू पनि रहेछन् । त्यस लंका टापूमा १ दिनमा ३ लाख क्षार गिर्ने हुनाले तीन किसिमको वातावरण हुंदो रहेछ । बिहानीपख जाडो हुने शीतकाल, मध्याह्नमा गर्मी हुने धूपकाल र बेलुकीपख असारको झैं मेघ गर्जने र बिजुली चंकने भै बर्सादै हुने वर्षाकाल हुंदो रहेछ । बाह्रै महीनामा खेत रोप्ने र पाक्ने रहेछ । घडीको प्रमाणका हकमा रातदिन बराबर हुने रहेछ । त्यस जगामा अघि राक्षसको राज्य रहेछ । उसको नाश भएपछि बीचमा चार सय वर्ष वैरान रहंदा सिजालिमका मानिसले राज्य गरेछन् । तिनलाई यक्ष भन्ने अर्का टापूका बादशाहले जिती राज्य गर्दा केही वर्ष यक्षको राज्य चलेछ । यक्षलाई अंग्रेजले जिती रजाई गरेपछि एक लाठ, चार जनरल, काला र गोरा दुइ जातका पल्टन राखेर मजबूत छाउनी बनाएको रहेछ । त्यहाँ दुइ दिन मुकाम गरी आठ दिनलाई चाहिने रसद, पानी, भाजी, तरकारी आदि खाने परिकारहरू र कोइलाहरू लिइ पश्चिमतिर प्रस्थान गरे ।

आठ दिनसंम समुद्रको यात्रा गरेपछि अदन भन्ने टापूमा पुगे । त्यहाँ बसेका अंग्रेजका चार पल्टन गोराहरूले जहाज किनारमा पुग्नेबित्तिकै तोपको सलामी दिए ।

त्यहाँका जनरल, कर्णेलहरूले पनि पुतलीटोप र कुर्था लहिरी साना जहाजमा आएर भेट मुलाकात गरी हालखबर विनति चढाए। त्यो टापू रूख, वृक्ष, झारपात केही नउम्रने खाली पत्थर मात्र भएको रहेछ। त्यहाँ जहाजी डांकूहरूले अंग्रेजका जहाज लुटपिट गरी मानिस मार्ने गरेका हुनाले अंग्रेजले त्यहाँका बादशाहसंग मिली ती डाँकूहरूलाई लडाईमा जिती आफ्ना चार पल्टन राखेर ठूला ठूला पाहाडहरू बारूदले फोरी मजबूत किल्ला जमाएका रहेछन्। त्यहाँ एक दिन विश्राम गरी रवाना भए।

त्यसका आठ दिनपछि स्वेजका बादशाहको मुलुकमा पुगे। त्यहाँ जहाज फेरिंदो रहेछ। बेलायत जानालाई त्यहाँबाट ३० कोस जमीनसंम ६ घोडा लगाएको बग्गी राखेका रहेछन्। मानिस र मालताल उतारी त्यस डांकबग्गीमा जांदा १ प्रहरमा अकलजंजरी नदीमा पुगे। त्यहाँ बादशाह बसेको एक ठूलो राज्य रहेछ। मुसलमान जात मात्र भएको त्यस ठाउंमा मानिसहरू बहुत राम्रा थिए। जनानाहरू कपडाले मुख छोपी हिंड्दा रहेछन्। फौज पल्टनको मद्दत पनि खूब रहेछ। त्यहाँ गहुं, भाजी, तरकारी, फलफूलहरू, सबै कुराको खेती हुंदो रहेछ। बजार पनि बहुतै राम्रो थियो। त्यहाँका बादशाहले प्राइम्मिनिष्टरसंग भेट मुलाकात गरी मसिनो चामल, आंटा, घ्यू, चिनी, मेवा आदि चीजबीजहरू सम्मानपूर्वक जाफद टक्र्याए। त्यहाँ एक दिन मुकाम गरी तिलनदीका साना जहाजमा बसेर समुद्रमा पुगे। त्यहाँ बेलायतबाट फिरोजा नाउंको ठूलो जहाज आएको रहेछ।

त्यहाँबाट त्यस जहाजमा प्रस्थान गरी सात दिनमा सुलतान शहरमा पुगे। समुद्रका किनारको त्यो शहर अनौठो रहेछ। त्यहाँका घर, बजार, गढी, किल्ला, बागबगैंचा, पोशाक, मानिसहरू सबै अनौठो रहेछन्। त्यहाँका जनावर, खेती, चालचलन सबै अनौठा देख्दा छक्क पर्नुपर्ने रहेछ। त्यहाँका जनानाहरू अतिसुन्दर रूप भएका, गहनापोशाकहरू भारी, चन्द्रमा जस्तो मुख, तेलधारासमानको नाक, कमलपत्र जस्ता नजर भएका थिए। जो हेर्‍यो उत्तिकै राम्रा थिए। बेलायतको नजीक हुनाले केही झलक उस्तै लाग्दथ्यो। ती जनानाहरू जहाजका नजीकमा आई खजित भए। त्यो सबै हेर्दै त्यहाँबाट ६ दिनमा जीवपाहाडमा पुगे।

जीवपाहाड पनि उस्तै राम्रो र अनौठो रहेछ। त्यहाँ एक पल्टन बसेको रहेछ। त्यो ठाउं हेर्दा मोह भएर ५ घण्टा त्यहाँ बसी त्यहाँबाट प्रस्थान गरेको चार दिनमा बेलायत उत्रने शैतानघाटमा पुगे। त्यो ठाउं इन्द्रपुरी जस्तो थियो। त्यहाँको शहर, घाट, दोकान, बागबगैंचा, मानिसहरूको रूप र चालचलन हेर्दा जुन वस्तु हेर्‍यो तस्वीरसमान थिए। जनानाहरू चन्द्रविब जस्ता उज्याला मोहडा, कमलपत्र जस्ता लामा नजर, तेलको धारा जस्ता नाक, घांटीमा त्रिरेखा, हात्तीको सूंड जस्ता तिघ्रा, कमर छिन्दै गई झुकेको जांघ, पान खाए जस्तो लाल ओठ, दारिम जस्ता मिलेका दांत भएका थिए। मोजा पंजालगायत पोशाक र गहना लगाई हातमा रुमाल लिएका र गह, कुचीन, साटन, रेशमहरूको लाल बत्तु झल्लरवाल पोशाक आंगमा मिलेका बहुतै हिसीवाल, नरम बोली बोल्ने हजार बाह्र सय जनानाहरू प्राइम्मिनिष्टरका नजीकमा आई सलाम गरेर खडा भए। त्यो दृश्य देख्दा सबैको मन अति आह्लाद भयो। जसलाई हेर्‍यो उस्तै राम्रा र पुष्ट शरीर भएका तिनीहरूको त्यो रूप, मिजास र खातिरजामा गरेको देख्दा सबैको दिल मोह भयो। त्यहाँ जहाजबाट उत्री ठूलो हवेलीमा विश्राम गरे। बिहानको ज्यूनार पनि त्यहीं भयो। त्यहाँका अंग्रेज मेगटोप कर्णेलका छोरा र अंग्रेजी पढेका होशियार हुनाले लेफटेन लालसिंह खत्रीलाई चालीस कोस पुंडो लण्डन शहरमा गई "सरकारबाट डेराको बन्दोबस्त भए नभएको बुझी नभएको भए असल घर बन्दोबस्त गरेर आऊ, म भोलि जाउंला" भनी प्राइम्मिनिष्टरले खटाई पठाए। ती दुइ जना रेलमा चढी ५ घडीमा ४० कोस लण्डन शहरमा पुगे। त्यहाँका मुख्य कारिन्दासंग सोधपुछ गर्दा उहाँका खातिर रिजवन क्यारेजघर तयार बुझियो। घरका कारिन्दाले "घर तयार छ, सबारी अहिल्यै झिकाउंछु" भनी तारका खबरबाट "गोरखाका प्राइम्मिनिष्टरको सबारी रेलगाडीबाट आजै चलाई ल्याउनू" भनी केवरण्ड साहेबलाई खबर गरे। खबर पाउनासाथ उनले प्राइम्मिनिष्टरका हजुरमा विनति चढाए। प्राइम्मिनिष्टर रेलगाडीमा बसी ५ घडीमा ४० कोस लण्डन शहर रिजवन क्यारेजघरमा पुगे। त्यो घर देख्दा उनी बहुतै खुशी भए।

उसै त लण्डन शहर, त्यसमा पनि गोरखाका प्राइम्मिनिष्टर जस्ता पाहुनालाई बस्न दिएको घर। त्यो घर लण्डन शहरको बीच तीमसा (टेम्स) नदीको तीर रमाइलो

ठाउँमा थियो, पत्थरको गाह्रो, पत्थरैको छाना, बज्रलेप लगाएको, पांच तला अग्लो, उत्तरतिर सुन्दर बगैंचा, तीमसा नदीको कलकल ध्वनि, पूर्वतिरको अस्तवलखाना, दक्षिणतिर मूलगल्लीको बाहाड, पश्चिमतिर ठूलो पटांगिनीमा ग्यांसबत्तीको रोशनीको बाहाड भएको त्यो घर थियो। घरभित्रका कोठाहरू सुनचांदीले भरपूर चित्रकारी भरिएका थिए। कोठापीछे सतरंजी गलैंचा बिछ्याई कल चांदनी पलंग कसेर मेच, कवच, कुर्सीहरूले सजाइएको थियो। अहिले बोल्लन् भने जस्ता तस्वीर टांगिएका २०।२५ कोठा थिए। मुख्य बैठकमा तस्वीर, फार, बत्ती र चारैतर्फ ठूलठूला ऐना राखेको थियो। त्यस घरमा लोग्ने र स्वास्नी दुइ टहलुवा थिए। उनीहरूमा महीनाको चालीस कम्पनी लोग्नेले र असी कम्पनी स्वास्नीले दर्माहा पाउंदा रहेछन्। त्यस घरको बाहाल महीनाको १२५० कम्पनी तिर्नुपर्ने रहेछ। त्यो संपूर्ण लक्षणले युक्त भएको शहरको बयान गरी साध्य छैन। तीसमा नदी उत्तरवाहिनी भएकोले छन् शोभा बढेको छ। त्यहाँका यावत् घर सबै पक्का र सबै हवेली शहरका बीचमा छन्। बेकम्मा घर एक पनि देखिदैन। पत्थरको गाह्रो, पत्थरैको छाना, भित्तामा बज्रलेप लगाएको, सीसा ढाले जस्तो पत्थरको झिगटी लगाएको, भित्तामा सुनचांदीको मोलम्बा गरी चित्रकारी भरेको रहेछ। चोक, पटांगिनी, गल्ली र सटकमा पत्थरै छापेको छ। नाल देखिनु कहीं छैन, किनभने भित्रभित्रै दबाई तीसमा नदीमा निकालेको छ। धूलो, कसिंगर, नरक कहीं देखिदैन। चोक, पटांगिनी, बगैंचाहरूमा रूखका झरेका पातहरूसंम पनि देखिदैनन्। पहेंला पात भएका रूख कतै छैनन्। जात जातका फलफूलहरू फलिफुलिरहेछन्। गल्लीमा तीन सडक छन्: एउटा पैदल मानिस हिंड्ने, एउटा घोडचढा हिंड्ने र अर्को बग्गी हिंड्ने। रातदिन लाखौं बग्गी चलेका छन्! आठौं प्रहर मानिस र बग्गी खाली हुंदैनन्, किनभने राती गल्ली, घर र सडक जतातर्तै ग्यासबत्ती बलिरहेकाले राती पनि दिउसो जतिकै उज्यालो हुन्छ। चोटा, कोठा, कौसी, अटाली, भंडार, जाजरखाना, अस्तवलखाना, चोक, पटांगिनी, तीमसा नदीको वारिपारि सर्वत्र तिहारमा दीपमालिका गरे जस्तो ग्यांसबत्तीको रोशनी व्याप्त छ। पवर्ती नदीको पानी तामाका ढुंग्राबाट तलाउमा खिचिएको छ। त्यस तलाउको वरिपरि सबै घरमा नहर लगी तामाका ढुंग्राबाट धारा झिकेको छ। चाहिएमा टुपी घुमाइदिएपछि पानी आउंछ, बन्द गरिदिए बन्द हुन्छ। त्यस मुलुकमा दाउराको चलन रहेनछ किनभने पत्थरको गोल तेल बल्दा झैं बल्ने र सुघर तथा सस्तो पनि हुने हुनाले जहाजमा ल्याई घरघरै बिक्री गर्ने चलन रहेछ। त्यो गोलको खानी लण्डन शहरबाट १००।१५० कोस टाढा रहेछ। त्यस गोलले भात पकाउने, मेगजिनको काम गर्ने, फलाम सीसा ढाल्ने, धूवा कसको जहाज चलाउने, ग्यांसबत्ती जलाउनेलगायत नानातरहको काम हुने रहेछ। घर बनाउने काठहरू पन्ध्र सय कोस टाढा समुद्रपारबाट जहाजमा हाली ल्याउंदा रहेछन्। अंग्रेजले आगो, पानी र बतासलाई कमारो तुल्याइराखेको रहेछ। त्यस मुलुकमा मानिसले भारी नबोकेर बग्गी, गाडाहरूले बोक्ने चलन रहेछ। त्यस कारण त्यहाँका मानिस बहुतै सुखी छन्। मैलो र फाटेको पोशाक कोही लाउंदैनन्। कसैको शरीरमा कत्ति मैल छैन। साबुन घसी, बुरुस लगाई, पानीले धोई नुहाउंछन्। त्यसकारण सबैको मुख चन्द्रमा जस्तो उज्यालो छ। पोशाक बादशाहदेखि तेली धोबीसंम एकै छांटको छ। बडाहरूको मसिनो र छोटाहरूको खस्रो पनि छैन। तलास पनि सबैको एकै नासको छ। लोग्नेमानिसले कालो पोशाक कोट, सुरुवाल, गलेबन्द, मोजा, पंजा र स्वास्नीमानिसले छिट, साटनको घांघर, सेतो टोप, मोजा, पंजा, जुत्ता लगाएका छन्। जनाना र मर्दानाको छांट एकै किसिमको रहेछ। पोशाक लाउनु, खानु, सुत्नु, उठ्नु कहीं जानु इत्यादि सबै काम घडीका प्रमाणले टाइम टाइममा गर्ने रहेछन्। सबैका साथमा जेबीघडी, घरघरमा तख्ताघडी र कहीं गिर्जाघरका परखालमा पनि घडी राखेको हुनाले जहां जहां घडी हेर्ने इच्छा हुन्छ त्यहाँ त्यहाँ घडी हेर्न पाइने रहेछ।

त्यस मुलुकमा छोटा बडा सबैले बोल्दा ठूलो स्वर गर्दैनन्। ठट्टा, अर्काको निन्दा र उतार्नी कत्ति पनि छैन। बहुतै राम्रो शीलस्वभावसंग चाहिदो कुरा मात्र बोल्छन्। छोटासंग र बडासंग एकै मिजास राख्दछन्। एकभन्दा एक अक्किल भएका छन्। ठाउं ठाउंमा नाच तमाशा पनि हुने हुदा हजारौं मानिसको भीडभाड हुन्छ। हिफाजतका निमित्त ठाउ ठाउंमा पुलीसको पहरा रहेको छ। तिनीहरूले साह्रा शहरको भित्र र बाहिर जगा जगामा खडा पहरा रही आठौं प्रहर रमनसमेत घुम्दछन्। "चोर, ढांट, लुच्चा र झगडा गर्ने झगडियाहरूलाई पक्री ल्याउन्। दिनमा कति जन्मन्छन्, कति मर्दछन्, अरू मुलुकका मुसाफिरहरू कति

आउंछन् र कति जान्छन् त्यस्तो खबर ल्याउनू। लूला, लगडा, काना, खोरंडा र अरू कोही पक्षपात नभएका गरीबहरूलाई ठानामा लगी नाम लेखाएर बन्दोबस्त गरिदिनू। शहरमा हुलदंगा भएमा हुल्याहाहरूलाई आफूले पक्रन नसके ठानामा चाडै खबर दिई पक्रनू, पक्राउनू" भन्ने शहरमा उर्दी पनि भएको छ।

त्यहां सामान्य दुनियांलगायत फौज, पल्टन, महाजन, दोकानदार, भेभारदार, बादशाह, गरीबगुरुवा सबै जहान बच्चासहित सधैं खुशी भई आफ्ना स्थितिमा रहेका छन्। यस अवस्थामा रामराज्य जस्तो त्यही मुलक रहेछ। जहां जुन गल्लीमा गयो हाट, दोकान, गोदामहरू भरिभराउ छन्, जुन चीज खोज्यो एकै दोकानमा मिल्छ। मालको मोल पनि निरख गरी मालैमा लेखेको छ। रुपियां दियो, माल लियो। मोल कत्ति घटबढ नहुने हुनाले जो लेखेको छ सो सदर गरी लिनुपर्ने रहेछ। त्यस मुलुकमा यो माल पाइंदैन भन्नु केही छैन। बाह्र टापूका र हिन्दूस्थान आदि अरू द्वीपका चीजबीजसमेत जहाजद्वारा ल्याई राखेको छ। फलफूल, मेवा, अनाज, लत्ताकपडा, भांडाबर्तन, सुनचांदी, नवरत्न, जलजन्तु, स्थलजन्तु, पशु, पक्षीलगायत पृथ्वीभरमा भएका साह्रा चीजबीज र नक्साहरू त्यहाँ मौजूद छन्।

अकिलदार, कालिगड, मालको पारख गर्न जान्ने, ब्यापारी, शूरा, सिपाही, यथार्थ निलाफ गर्न जान्ने, सफाइमा रहेका मन्त्री, अतिधनाढ्य, धर्मशास्त्र र नीतिशास्त्रमा प्रवीणसमेत भएको ठाउं हुनाले लक्ष्मीले देखेको त्यसै मुलुकमा रहेछ। उनीहरूको रिस गरेर के गर्नु र? दैवले दिएको यस लोकको धर्मनीतिका अनुसारले भोग गर्ने अधिका दानवहरू स्वर्गलोकमा गइसकेका छन्। बेलायत लण्डनशहर निसाब, धर्म र सत्य सबै भएको छ। अरू मुलुकबाट जाने मानिसहरूले देख्दा पृथ्वीको अन्त्य केही नपाइने छ तापनि जहांसुकैको पनि सबै कुराको सारांश बेलायतमै भएको देखिन्छ। किनभने यिनताका अंग्रेज बादशाह अक्लवन्त र बलवान् हुनाले यिनको जहाजको काम, तोप र बन्दूकको काम, फौजको काम, कबायद, शिक्षा, मुलुकको स्थिति, ऐनकानून, वैरीसंगको घासलनत, सबैसंग मन मिलाई गरेको कामकाज बिलकुल गजब किसिमको छ।

दृष्टान्तको निंति लाहोरमा जहांसम महाराज रणजित् सिंह थिए त्यहांसम उनले अंग्रेजलाई चिनेका थिए। अंग्रेज उनको नोकर पनि भयो। खरखजाना, तोपबन्दूक, फौजसमेत उनले ऐनकानूनमा राखेका थिए। मुखले सल्तनत मिलाई आफू बलियो भएर कसैलाई मनपेट नदिई राज्य गर्दथे। उनको मजबूत सल्तनत देख्दा अंग्रेजहरूले केही गर्न सकेका थिएनन्। महाराज रणजित्सिंह मरेपछि लाहोरको आफ्नो घरमा सल्तनत बिग्रंदा ऐनकानूनको स्थिति केही रहेन। फौजले मनपरी गर्न लाग्दा लाहोर अंग्रेजका हातमा पऱ्यो। तसर्थ आफ्नो घर नमिली देश मिल्दैन। मुलुक धेरै देखेपछि बुद्धिको विकास हुन्छ। अहिले अंग्रेजहरूले आफूसमा मिली गरेको काम सबै सर भएको छ, कहीं बिग्रेको छैन।

संवत् १९०७ साल ज्येष्ठ महीनाका १५ दिन जांदा श्री प्राइम्मिनिष्टर जंगबहादुर कुवर लण्डनशहरमा पुगेका थिए। त्यहां रिजवन क्यारेच घरमा राज गरे। त्यहाँका प्राइम्मिनिष्टर, कम्याण्डर इन चीफ, लाठसाहेबहरू, बुकवलिन जनरल, कम्पनी साहेबानहरू, पार्लियामेण्ट मेम्बर, कौशलिया साहेबानहरू, बादशाहका भैयाद, कान्छाबाबुहरू र मुद्दा मुद्दा साहेबानहरू आई सबैले गोरखाका प्राइम्मिनिष्टरसंग मुलाकात गरी बहुत खातिर गरे। "हजुर यहाँ पाल्नुहुनाले गोरखासरकारलाई पनि लण्डन सरकारलाई पनि बहुतै बढिया भयो। किनभने, यहां हिन्दूस्थानबाट हजुर जस्ता ठूला आदमी कोही आएका थिएनन्। हजुरको रवाफ देख्दा यहांका छोटाबडा सबैलाई गोरखा मुलुक ठूलो रहेछ भन्ने धाक पनि भयो। यहाँका सरकार र भारदारहरूसित प्रीति पनि रह्यो। अब उप्रान्त दुइ सरकारको दोस्तानीमा कहिल्यै पनि खलबल हुनेछैन भन्ने बडो खातिर लाग्यो" भन्ने बातचित गरे।

त्यसपछि त्यस शहरका भारदार र बडासाहेबहरूले आज एउटाले र भोलि एउटाले गरी त्यहां बसुन्जेल प्रतिदिन प्राइम्मिनिष्टरलाई निंता गर्न लागे। उनीहरूले राती आफ्ना घरमा लगी यावत् साहेबहरू र तिनका मेमसाहेबहरूले भारी स्वागतसन्मान गरे। भारदारका स्वास्नी, छोरी, बुहारीहरू आई प्राइम्मिनिष्टर साहेबलाई हातमा समाती साह्रा अंग झुकाएर बोले। त्यस बखत तिनीहरूका लोग्नेहरू वरपर लाग्दथे। स्वास्नीहरू अघि सरी खूब मिजास गरी सोधपूछ गर्ने र बडो खातिर गरी गहना कपडा हेर्न खोज्थे। लाठ ड्यूकसाहेबानहरू पनि आफ्ना राम्रा

तरुणी छोरीबुहारी अगाडि राखी "यिनलाई हजुरले प्रसन्न गरिबक्सनुभयो कि भएन ?" भनी प्राइम्मिनिष्टरसंग सोध्दथे । राम्रा राम्रा तरुणीहरू अगाडि, पछाडि, दायां र बायां राखिदिन्थे । तिनीहरूको रूप, यौवन, गहना, पोशाक, शरीरको सफाइ र मुखको सौन्दर्य देख्दा दशै इन्द्रिय जिति-रहने शुकदेव स्वामीलाई पनि मोह गराउलान् कि ? भने जस्तो लाग्थ्यो । तिनीहरूको रूप, सौन्दर्य र चंचलता यस्तो भनी वर्णन गर्न नसकिने थियो ।

त्यहांको बैठक चित्रगुप्तले चित्रमा लेखेको जस्तो थियो । ऐना, तस्वीर, झार, पानस, ग्यांसमबत्तीहरूले झकिझकाउ थियो । बिच्छ्याउना, मेच, कवचहरू मिलाई राखेको थियो । नाना तरहका फूल र सुनचांदीका भांडाहरू टेबुलमा राखिएका थिए । बादशाही बाजाका तालमा भारी गहना पोशाक लगाएका मेम लेडीसाहेबहरू नाचिरहेका थिए । जात जातका मेवा, मसला, मुरब्बा, मालुहरू सुनचांदीका भांडामा हाली खाना तयार गरिएको थियो । बडा बडा लाठ ड्यूकसाहेबहरू कुर्सीमा बसी इन्द्रका अप्सरा जस्ता परीहरूको नाच हेरिरहेका थिए ।

त्यसै बेला प्राइम्मिनिष्टर जंगबहादुर कुवर राणा, उनका भाइ कर्णेल जगत्शमशेर कुवर राणा र कर्णेल धीर-शमशेर कुवर राणा तीनै भाइ त्यहां उपस्थित भए । पग-रीमा हीरा जडेको चन्द्रमा, मोतीको सेली, पन्नाको लर्कन, नवरत्न जडेको पेजबन्दी सेली, हुमाउको कल्की, कानमा मोती मात्र लागेको चौगेडी, मोतीकै कनकन, हीरामोती जडेको गलबन्दी, हीरा मोती माणिक पन्नाहरू जडेको दुवाल, चप्रास कमरबन्दी, ताश कीनखापको पाइजामा, मोती र कालो बत्तू भएको जुत्ता, सुनको कब्जा र मियान भएको तरवार कमरमा बांधेको, हीरा जडेको बाजूबन्द, यस्ता प्रकारका गहना पोशाक पहिरी इन्द्रपुरीसमान त्यस सभामा खडा हुंदा कस्तो शोभा देखियो भने जरासन्धका सभामा श्रीकृष्ण, भीमसेन र अर्जुन तीन जना जाहेर भई जांदा त्यस सभाका सभासदहरूलाई जस्तो शोभा भयो हो त्यस्तै शोभा त्यहांका लोकहरूले ठाने । यस्ता तरहसंग सबै साहेबानहरूले निंता गर्दै तीन महीनासंम नाचतमाशा देखाए ।

लण्डन बेलायतको स्थिति कस्तो रहेछ भने ऐनकानून-बमोजिम भरमुलुकका फौजको बन्दोबस्त, परपजनी, निया-निसाफहरू प्राइम्मिनिष्टरले ठहराएको मंजूर गरी बादशा-हले हुकुम दिंदा रहेछन् । भारदारहरूलाई पर्व पर्वमा डाकी नाचतमाशा देखाएर भोज खान दिई खातिरजामा गर्नु, कसैले रिझायो भने शिरपाउ दिनु, सदा खुशी भै रहनु, आफ्ना प्रजालाई दयामाया गर्नु, कसैलाई गालीगोप्ता र कुटपिट नगर्नु पनि बादशाहको काम रहेछ । चुकमाफिक सजाय गर्ने काम अघिदेखि चलिआएको ऐनअनुसार पार्लि-यामेण्ट कौशलको रहेछ । त्यसले कसैको मोहब्बत राख्दैन । नीति र धर्मशास्त्रमा लेखेको कुरा नगरे पनि पाप लाग्छ, बढ्ता गरे पनि पाप लाग्छ । अघिदेखि गरिचलिआएको गर्नै-पर्छ भन्नु पाप होओस् तापनि धर्म होओस् तापनि अघि जसले यो स्थिति बनायो उसलाईनै छ भन्ने मतलब लिई बादशा-हले कसैको जीउ मार्दैनन् । धन हर्नु, कसैलाई दण्ड गर्नु, कुट्नु, गाली गर्नु, जागीर दिनु, जागीर खोस्नु, आफ्ना दरबार ढुकुटीको दौलत मेरो भनी आफूखुशी गर्नु यति कुरा बादशाहले गर्दैनन् । त्यस्तो दौलत आर्जने भारदार, फौज, पल्टन, दुनियांले खेती गरी आर्जेको उब्जामा राजाको भाग भनी दिएको, बेपारीले जगात भन्सार भनी दिएको, वैरीको मुलुक मारी ल्याएको धन फौजले राजाको भनी दिएको, जमीन खनी फलाम, सीसा तामा सुन चांदी नवरत्न जुहा-रत निस्केकोमा राजाको भाग भनी पर सारेको रकमसमेत राजाले आफू उपभोग नगरी देशको रक्षाको निति राख्ने चलन रहेछ । किनभने आफ्ना मुलुकमा वैरीले मिच्न आएमा तिनै भारदार र फौजले आफ्नो जीउ मराई वैरीको जीउ मारेर मुलुक थाम्दछन् । आफ्नो मिहिनेतअनुसार ठूलो सानो जस्तो भाग भए पनि सबैले चित बुझाई जागीर भनी खान्छन् र वैरी आएका बेलामा राजाले रणभूमिमा जानु नपरी मर्ने, मार्ने भारदार र फौजलेनै गरी मुलुक थाम्ने, बढाउने र धनदौलथ आर्जन गर्ने हुनाले राजाका ढुकुटीमा रहेको धन भनेको सबैको साझा हुन्छ । त्यस धनको काम मुलुक घट्दा चाहिने हुनाले त्यस धनमा एउटा-को फर्मायस चल्दैन । राजा भनेका दुनियांका स्थिति हुन् । उनले फटिकको सम्बा झैं भइरहनुपर्छ । गर्ने र गराउने ता मन्त्री र भारदार हुन् । कसैले बिरीत गरे आफैं मर्छन् मरा-उछन् भन्ने स्थिति बांधिएको छ । सो स्थिति नाघेमा पार्लियामेण्ट कौशलबाट बादशाह पनि बदला गर्छन् ।

त्यहांका भारदारको स्थिति

मुखत्यार प्रायम्मिनिष्टरले गर्ने काम— बादशाहका

हजुरमा रहनु केही साधसोध गर्न आए कामको आजमाइस गर्नु । सोध्न आए वा पार्लियामेण्ट कौशलबाट केही बक्साउन आए निकासा दिनु । कम्याण्डर इन चीफले जंगी फौजका बारेमा साध्न आएको कुरा देश देशका बादशाह, नवाफ र राजाहरूसितको सलतनत, खलतारपत्रको कुरा, आफ्ना मुलुकको स्थिति, मुलुकीसाहेब, जज, कलक्टर, जंगी, निजामतीहरूको परपजनी, देश देशमा रहेका रेजिडेण्टसाहेब र अरू निजामती रकमीको पजनी, इङ्लिशको दरमाह, दरवारको मसलन्दी खर्च यति कामको निकासा–पिकासा र तनखा दिने काम मिनिष्टरले गर्दछन् । मेरो दर्जा ठूलो छ भनी प्राईम्मिनिष्टरले अनरीत गरे पार्लियामेण्ट कौशलबाट सजाय हुन्छ ।

कम्याण्डर इन चीफले गर्ने काम– जंगी फौजको पर–पजनी गर्नु । जंगी पल्टनलाई महीनावारी दरमाह दिनु । खजाना, बन्दूक, बारुद, गोली, हातहतियार तयार गरी राख्नु । जहाँ लडाई पर्‍यो त्यहां फौज र रखद पुर्‍याइदिनु । पल्टनको निति आड किल्ला बनाउनु । तार, घाट, बाटो, सडक बनाउनु । ऐनबमोजिम फौजलाई रसद पुर्‍याउनु । पल्टनलाई कवायद सिकाउनु । ऐन सुनाउनु । फौज राजी राख्नु । ऐनदेखि बढ्ना रकमकलम र टन्टा नलाउनु । रैयतको बारी, बिरुवा, फलफूललगायत केही मालताल लुटपिट नगर्नु, गर्न नदिनु । पजनी गर्दा बलियो अंगको, निरोगी, लायक, दिलको शूरो, ऐनमा रहनेलाई भर्ना गर्नु । पगरीको रोल बढाउंदा पहिलेको रोल जसको छ उसैलाई बढाउनु । जस्तो सिपाहीको अमलदार, अमलदारको हवलदार, हवलदारको जमादार, जमादारको सुबेदार, सुबेदारको लेफ्टेन, लेफ्टेनको कपतान, कपतानको मेजर, मेजरको कर्णेल, कर्णेलको जर्नेल । यस्ता प्रकारले जसले जुन दर्जा पाउंछ त्यहीअनुसार पजनी गर्नु । किनभने छोटो बडो जो होओस् उसको बढौला भन्ने उमेद रहन्छ र काम परिआउंदा शक्ति बढ्दछ । तसर्थ पक्षपात गरी पजनी नगर्नु । बेकम्मा र उमेर नपुगेका केटाकेटी–लाई जागीर नदिनु । विनातक्सीरले जागीर पनि नखोस्नु । बूढो वा रोगी भई काम गर्न नसके त्यसलाई इङ्लिश दिई त्यसको खानगीमा अर्को भर्ना गर्नु । पल्टनमा खानगी खाली राखी नखानु । कहीं लडाई पर्दा विनातजबीजले फौज गाफिल पारी नमराउनु । यी काम मध्ये एक काम चुके पनि कम्याण्डर इन चीफलाई पार्लियामेण्ट कौशलबाट सजाय गरी खारिज गर्छन् ।

पार्लियामेण्ट कौशलको घर– तीन करोड खर्च गरेर ऐनाको छाना र ऐनैको ऋयाल हाली सुनका पानीले चित्रकारी भरेको छ । तरह तरहका ग्यासबत्ती, लालटिन, फानस, ऐना, तस्वीरहरू ठाउं ठाउंमा राखिएको छ । भारी गलैंचा बिच्छ्याइएको छ । जगा जगामा मेच, कौच तखता राखिएका छन् । यस्तो सुन्दर हवेलीमा पहिले ऊचो बादशाहको गद्दी र त्यसका दायांबायां सबै सफेद दाह्रीजुंगा फुलेका बूढापाका बसेका छन् । तिनीहरू देख्दैमा भयंकर रूपका छन् । बाह्र सय कुर्सी, मेच, तखतामा बसी कसैको डर नमान्ने यस्ता सभासद् छन् । सभाका बीचमा बोल्नाको मगदूर कसैको पनि हुंदैन । जो ऋगडिया छ त्यसलाई बोलाउंदा झुट्टा कुरा त के सांचो कुरा गर्न पनि कष्ट पर्छ । सत्य, त्रेता, द्वापर र कलि यी चारै युगका कुरा यिनैका पेटमा छ कि भने जस्ता छन् । बडा बडा किताब अगाडि राखेका छन् । कचहरीका बीचमा कोही बेमनासिब बोल्दैनन् । कोही बेमनासिब बोल्छन् कि भनी विचार गर्ने मानिस पनि बसेका छन् । त्यहां कसैले बेमनासिब गर्‍यो भने तुरुन्त सजाय हुन्छ । बोल्दा सभामा बगबग हुन पाउंदैन । एउटाले बोलिसकेपछि मात्र अर्काले त्यसको जवाफ दिन्छ । यस्तै हिसाबले कुराको मुद्दा पुगेपछि सबैले सहि गर्छन् । पुगेन भने छल फल गरी मुद्दा ठहराएर ऐनको किताब हेरी जवाफ दिन्छन् । त्यस पार्लियामेण्टले कसैको बिरीत सहंदैन । कसैले बिरीत गर्‍यो भने लाठ, ड्यूक, जनरल, कर्णेल र अरू पगरीको त के कुरा कम्याण्डर इन चीफलाई पनि खारिज गर्दछन् । पल्टनले दगा गर्‍यो भने त्यस पल्टनलाई तोपले उडाउने हुकुम दिन्छन् । यस्तो हुकुम बलियो भएका राजाको दरवार भनेको यस्तो बन्दोबस्त भएको छ । अघि अंग्रेजका पुरुखा तुजुक्रष्णले यस स्थितिको ऐन बनाएको हो ।

दुनियांको स्थिति– ऋगडा नगर्नू । अर्काको दिन्दा नगर्नू । धनले, रूपले, र मानले सानो छ भनी हेला ठट्टा नगर्नू । निर्धालाई दया राख्नू । बडालाई मान्नू । सांचो बोल्नू । आफ्नो धनको संभार गर्नू । मैला कपडा नलाउनू, धोए सुकिलो हुन्छ । खसो लगाए पनि हुन्छ । आंगमा मैल नराख्नू । ईश्वरले दिएको मूर्ति धोएर सफा गरी

राख्नू । त्यस्तालाई लक्ष्मीले पनि दिनुपर्छ । आफ्नो घर-बारी, खेत र आफ्नो घरनजीकको बाटो, पानीबाट सबै सफा गरी राख्नू । फलफूलहरूको बिरुवा लगाइराख्नू । बखतैमा खेती गर्नू । गाई, भैंसी, भेडा, बाख्रा, कुकुर, बिराला र चराचुरुंगीहरू पालिराख्नू । मान्नेहरूलाई मान-मर्यादा गर्नू । आफ्नी स्वास्नी नराम्री भए पनि आफ्ना छोराछोरी र आफ्ना भरमा परेकाहरू अज्ञानी, मूर्ख र नराम्रा भए पनि तिनीहरूलाई सधाउनू, सिकाउनू र प्यार गरी राख्नू । बाबुआमालाई मानमर्यादा गरी राख्नू । खेती, बेपार, चाकरी जे भए पनि आफ्नो जीवनवृत्ति गर्नू । अर्काको ज्यू नमार्नू । अर्काको धनमा लोभ नगर्नू । मन शूरो गर्नू । ठूलो उद्यम गर्नू ।

राजाको स्थितिः– नियासित दर्सौंद महसूल लिनू । त्यस धनअनुसारको पल्टन खडा गरी गढी, किल्ला, आड, छाउनीहरू बनाउनू । फौजलाई खान र लाउन बेसरी दिई राजी राख्नू । सबैको आत्मा बरोबर देख्नू । प्रजालाई सुख दिनू । चोर, ढांट, लुच्चा र अर्कालाई कुट्ने, गाली गर्ने, हुर्मत लिने गरी ठट्टा, निन्दा गर्नेलाई झेलखानामा हाल्नू । झेलखानामा रहेकाहरूलाई पनि काम सिकाउनू । म्याद पुगेपछि छाडिदिनू । फेरि पनि उसै गऱ्यो भने कुटी शास्ती शासना गरेर दोबर कैद गरी छाडिदिनू । तीनपटक बिराउनेलाई कालापानी पुऱ्याइदिनू । ज्यू मार्नेलाई उसको बदला ज्यूनै मार्नू । राजाले पनि अर्काको ज्यू मारे, धन हरे, बिनातक्सीर शासना गरे, ऐनमा नरही बेमनासिब गर्न लागे भने पार्लियामेण्ट कौशलबाट भारदार र फौजहरू मिली त्यस राजालाई कैद गरी अर्को राजा थाप्नू । राजा, भारदार, दुनियां, फौज, पल्टन, परचक्री, अनाथलाई दैवागत परिआएमा विवेक विचार गरी संझाउनू, चेताउनू, शास्त्र सुनाउनू, राजनीतिको ऐन सुनाउनू, गुण सिकाउनू, सधाउनू र पढाउनू । यति गरी पहिलोपल्टको बिराम माफ गर्नू, दोस्रोपल्टको बिराममा शासना गर्नू, तेस्रोपल्टको बिराममा कालापानी पठाइदिनू, कन्दमूल खाई बचोस् या मरोस ।

यो पार्लियामेण्ट कचहरी कस्तो भने "धर्मशास्त्र, नीतिशास्त्र र बूढापाकाका चलनको सार झिकी बनाएको ऐनको किताब लिई पंचले धर्म शिरमा राखेर कसैको मोहब्बतमा नलागी सोझो रस्ता लिएर निसाब गर्नू । त्यसो भए बडो पुण्य हुन्छ, सात कुल तर्छ र स्वर्ग पाउंछ । त्यस सभामा बसी लोभ र मोहमा परेर अन्याय गऱ्यो भने त्यसले चन्द्र, सूर्य उदाउन्जेल र पृथ्वी रहुन्जेल नरकको भोग गर्नुपर्छ" भनी त्यस किताबमा लेखिएको छ । त्यो पार्लियामेण्ट कौशल ईश्वरको दरबार झैं बनाएको छ । अन्यायमा पर्ने राजा, प्रजा सबैको फिराद गर्ने ठाउं छ, धर्मात्मालाई धर्मद्वार छ र पापीलाई यमद्वार छ । यस्तो पार्लियामेण्ट कौशल बेलायतमा जहांसम रहला त्यहांसम लण्डन बेलायतको श्री पनि रहला ।

त्यहांको रीतिस्थितिअनुसार बादशाह त्यस कचहरीमा आउंदा तुरुक सवारको लाइनका बीचमा भारदारको छ घोडा लागेको बग्गी र त्यसपछि भाला बर्छा लिएका खास गोरा फौज एक सय बग्गीका वरिपरि लाग्दछन् । त्यस बग्गीमा खाकी रंगका आठ घोडा लागेका हुन्छन् । भारदारहरूका लाखौं बग्गी चलेका हुन्छन् । बादशाहले लगाएका गहना पोशाकमा शिरमा हीराजडाउ मुकुट, गलामा हीराको माला, छातीमा हिन्दुरहीरा र रुपौला कारचोप भरेको लहंगा लगाई क्विन बग्गीमा सवारी हुन्छ । त्यस बखतमा दुइ कोससंम ठेलमठेल गरी रमिता हेर्न आएका दुनियांहरूले वरिपरिबाट टोप उतारी दर्शन गर्दै जय जय भनी पुकार्दछन् । क्विन रानीले पनि दायां बायां झ्यालबाट सबैको मुख हेरी शिर झुकाएर हंसिलो मुख गर्दछिन् । बहुतै नम्रता र शीलस्वभाव हुनाले लक्ष्मीको अवतार जस्ती अतिराम्री आफ्नी रानीको दर्शन पाउंदा खुशी हुदै धन्य हाम्रो बादशाहको शीलस्वभाव भनी तारीफ गर्दछन् । यस्ता तरहले बिस्तारै गई पार्लियामेण्ट कौशलका गद्दीमा राज हुन्छ । त्यहांका सबै कौशलियालाई खातिरदारी दिई तिमीहरूले निमेकको सोझो चिताई बहुत राम्रो कामकाज गरेका छौ भन्दछिन् । खुशी भई कसैलाई अब छ महीना आफ्नो परिवारसंग बसी आऊ भनी बिदा दिने चलन पनि छ ।

त्यस्तो बैठकमा क्विन रहेका बखतमा नेपालका प्राइम्मिनिष्टर आफ्ना दुइ भाइ कर्णेल, काजी, सरदार र सुब्बाहरू साथमा लिई गए । त्यहां भिक्टोरियाको हजुरमा प्राइम्मिनिष्टर, कम्याण्डर इन चीफ, लाठ, कम्पनी साहेबानहरू, चेयरमेनहरू र प्रिन्स अफ वेल्स पनि थिए । मुलाकात भएपछि श्री ५ सरकारबाट पठाइबक्सेको

खलतारपत्र महारानीका हातमा टक्र्याए । त्यो पत्र लिएर महारानीले शिर झुकाई हेर्दै नेपालको हालखबर र मानिसको मिजास सोधिन् । नेपालका मिनिष्टरले विस्तार गरे । "बाटामा आउंदा जहाज र समुद्रमा कस्तो भयो ? खानपीनमा तकलीफ भयो कि ?" भनी सोधिन् । नेपालका मिनिष्टरसाहेबले "हजुरका प्रतापले मलाई र मसित आएका मानिसहरूलाई समेत केही कुराको दुःख भएन, आनंदमित आयौं भने । उनले खुशी हुदै "तिमी आयौ, बढिया भयो । हामी दुइ सरकारको एकचित्त भएपछि परन्तुसम प्रीति रही दोस्तानीमा कहिल्यै खलबल पर्ने छैन" भनी खातिर गरिन् । "नेपालका बजीर होशियार र देख्दामा पनि लायक रहेछन् । गहनापोशाक लगाएको उस्तै सुहाएको र बहुत राम्रा पनि रहेछन्" भनी तारीफ गरिन् । "अब यिनलाई साहाबेसाहाको ताकिती गर्ने होशियार मानिस राखिदेऊ, यिनलाई कुनै कुराको तकलीफ हुन नपाओस्" भनी आफ्ना प्राइम्मिनिष्टरलाई हुकुम दिइन् । उनले पनि कपतान र पुलीसका सिपाही नोकर राखिदिए । पहिला दिन मुलाकात भएको बेहोरा यत्तिकै हो ।

दोस्रा दिन– पन्ध्र सोह्र सय भारदारहरू र उनका मेम लेडीसाहेबहरू भारी गहनापोशाक लगाई वरिपरि बसेका र महारानी सिंहासनमा आड लागी बसेकी थिइन् । त्यस वेला नेपालका प्राइम्मिनिष्टरले आफ्ना भारदारसमेत गई सलाम गरे । अनि महारानीले आदरपूर्वक "नजीकै बस" भनिन् । मिनिष्टरसाहेब पनि महारानीका नजीकै बसे । त्यसपछि महारानीका भारदारहरूले महारानीको दर्शन गर्न लागे । उनीहरूले एक एक जना भई दर्शन गरे । कोही टाढैबाट दर्शन गर्दै जाने, कोही महारानीका गालामा चुम्बन गर्ने गरी दर्शन गर्ने गर्दथे । उनीहरूले अघिबाट महारानीको दर्शन गरी पछिबाट प्रिन्स अफ वेल्सलाई सलाम गर्ने गरे । यो सबै तमाशा त्यहांका प्राइम्मिनिष्टरले एक एक गरी "यस भारदारको यो दर्जा र यो काम हो । यस साहेबकी मेमको महारानीसग नाता पर्छ" भनी चिनाइदिए । यस्ता रीतले त्यहांका भारदारहरू र मेमहरूले महारानीको दर्शन गरेको तरीका नेपालका मन्त्री जंगबहादुर कुवरलाई देखाइदिए । ती भारदार र मेमहरूले पनि गोरखाका मिनिष्टरलाई बहुत खातिर गरे भन्ने छापा देश देशमा फैलियो ।

तेस्रो मुलाकातमा– एक दिन महारानीले बेलायत शहरभरका भारदार र मेमहरूलाई तथा नेपालका प्राइम्मिनिष्टरलाई समेत निंता गरिन् । चार घडी रात जांदा सबै भारदारहरू, मेम र लेडीहरू सामेल भए । त्यस दरबारको बैठक दुइ सय हात लामो र पचास हात गज भएको थियो । त्यहां भारी राम्रा गलैंचा बिच्छयाएको थियो । चारैतरफ ऐना, झाड, फानसको लाइन राखिएको थियो । ग्यासबत्तीले सर्वत्र झकिझकाउ थियो । जात जातका फल झ्याल र टेबिलमा थिए । अत्तरको खूश्बू चलेको थियो । सुनका गिल्टीले चित्रकारी भरेका सुनचांदीका भांडा जगा जगामा थिए । त्यस बैठकमा टोप, कुर्था, पुतलीटोपहरू लगाइ हजार बाह्र सय गोरा साहेबानहरू बसेका थिए । हीरा, मोती र पन्नाका गहना लगाई भारी पोशाक लगाएका इन्द्रका अप्सरा जस्ता मेम र लेडीसाहेबहरू हजार बाह्र सय आई साहेबानहरूसित छ्यासमिस भई बसे । बादशाही बाजा बज्न लागेको थियो ।

त्यसै वखतमा नेपालका प्राइम्मिनिष्टर आफ्ना भाइ कर्णेल दुइ जना र अरू काजी, सरदार, कप्तान, लेफ्टेनहरू साथमा लिई पुगे । महारानीले नेपालका प्राइम्मिनिष्टरलाई डाकी "केही मेवा खान्छौ कि ?" भनी सोधिन् । मिनिष्टरसाहेबले बादशाहका अगाडि हामीले खान मनासिब छैन" भन्ने जवाफ दिए । अनि हांसेर "कुर्सीमा बस" भनिन् । मिनिष्टरसाहेब कुर्सीमा बसे । त्यहां नाचतमाशा हुन लागेको रहेछ । एक छिनपछि महारानी आफैं साहेबानहरूसित नाच्न लागिन् । "मैले नाचेको नेपालका मिनिष्टरसाहेबलाई राम्रो लाग्यो कि लागेनहोला ?" भनी हांस्दै नाच्न लागिन् । त्यहां साहेबानहरू र लेडीहरू कोही नाच्छन्, कोही हिंडछन् त कोही बसेका छन् । त्यहां छोटा र बडा भनी नमान्ने यस्तो तमाशा भयो ।

अर्को दिन अप्सरा जस्ता परीको नाच हेर्न महारानीले मिनिष्टरसाहेबलाइ डाक्न पठाइन् । मिनिष्टर जांदा त्यहां परीको नाच लागेको थियो । महारानीका वरिपरि सबै भारदार नाच हेर्न लागेका थिए । ती परीहरू लक्ष्मी जस्तै बयान गर्न नसकिने अति राम्रा थिए । इन्द्रका अप्सरा

कामकुण्डला, उर्वशीलाई सहस्र जिभ्रा भएका शेषनागले पनि बयान गर्न सक्तैनन् भन्ने कथा पुराणमा सुनिन्थ्यो। त्यस्तै त्यहां बयान गरिनसक्ना परीहरूको नाच हुंदा महारानी र लेडीहरूले नेपालका मिनिष्टरसाहेबलाई "यो नाच राम्रो छ कि छैन ?" भनी सोधे। "बहुत राम्रो छ" भन्ने जवाफ दिंदा गीत बुझ्दछौ कि ? भनी सोधे। "गीतको अर्थ भने बुझ्दिन, तर पिंजरामा राखेको चिडियाले बोल्दा राम्रो लागे जस्तो राम्रो सुनिन्छ" भन्ने जवाफ दिए। त्यस जवाफले बहुतै खुशी भई "बहुतै होशियार रहेछन्" भन्ने आफूसमा कुरा गरे।

एक दिन महारानीले "अपेरामा नाच हेर्न जाऊ" भनिन्। अनि मिनिष्टरसाहेब, उनका भाइ कर्णेल दुइ जना र कप्तान, सुब्बा, लेफटेनहरूसमेत भई नाच हेर्न ठाउंमा पुगे। त्यहां कस्तो तमाशा देखियो भने सात तला अग्लो चौघडा हवेलीका बीचमा दाख जत्रो चोक रहेछ। त्यहां कुर्सी, तख्ता, मेच र बिच्छ्याउनामा गरी चार हजार मानिस थिए। एक एक मोहर दस्तूर दिई नाच हेर्न भनी शहरका भलामानिस सबै आएका थिए। त्यस हवेलीमा पांच तलामा ऐना लागेका झ्याल असीनब्बे थिए। ती झ्यालहरूमा भारदार, साहेबानहरू र तिनका मेम, छोरी, बुहारीहरू भारी गहनापोशाक लगाई बसेका थिए। एक खण्ड झ्यालमा नेपालका मिनिष्टरसाहेब थिए। उनलाई नाच हेर्न आएका सबै भारदार र दुनियांले टोप झिकी सलाम गरे। उनको गहनापोशाक देख्दा खुशी भई बडो खातिर गरे। बादशाही बाजाका तालमा इन्द्रजाली तमाशा हुन लागेको थियो। कहिले सूर्य उदाउंदाको बिहानको कमलो घाम, कहिले बेलुकाको पहेंलो घाम, कहिले घाम अस्ताए झैं अंध्यारो, फेरि चन्द्रमा उदाउंदा तारा लागेको देखिने, कहिले बादल भई बिजुली चम्केको देखिने, कलको जोरले र मानिसको भीडले गर्मी हुंदा उत्तिखेरि फोहराले पानी बर्साउंदै मेघ गर्जाई शीतल पनि गराउने, कहिले समुद्रमा जहाज चलेको, कहिले बडा बडा शहर, कहिले धेरै धेरै फौजले लडाई गरेको, कहिले बोनापार्टको पांच लाख फौजले नौटोपीको मुलुक मार्दै गई रुसको मुलुक हिमालय पाहाडमा चढी लडाई गरेको देखिने इत्यादि तरह तरहका तमाशा हेरी दुनियांहरू भुलिरहेका थिए।

अकस्मात् इन्द्रका अप्सरा जस्ता तीस चालीस परी सामुन्ने आई खडा हुंदा बडो आश्चर्य भयो। उनीहरूको रूप, हेराइ, छांटकांट र गहनापोशाक देख्दा र पन्ध्र सोह्र वर्ष उमेरका, पुतली उड्दा झैं तरहवितरहसित नाचेको देख्दा सबै जना मोहमा परे। त्यस नाचमा नेपालका प्राइम्मिनिष्टरले पन्ध्र सय रुपियां इनाम दिए। त्यस नाचमा हेर्ने उमराउहरूले एक दिनमा दिएको इनामको रुपियां तीस लाख हुंदो रहेछ। यस्ता शौखीन मानिस बेलायतमा रहेछन्। त्यस नाचका गुरुलाई डेढ लाख र नाच्नेलाई बाह्र हजार दरमाहा सरकारले दिने गरेको रहेछ।

एक दिन बेलायतशहरदेखि दक्षिणतर्फ शहरबाहिर एक बंगला रहेछ। त्यहांका बडासाहेबले मिनिष्टरसाहेबलाई निंता गरी "मेरो बकशालको तमाशा हेरिदिनुभए बढिया होला" भनी धूवांकसको जहाज लिएर आफैं लिन आए। मिनिष्टर पनि जहाजमा चढेर गए। अरू शहरवासी लेडी, मेम र साहेबानहरू हजार बाह्र सय गएका थिए। तीमसानदीका वारिपारि घर हुने दुनियां पनि रमिता हेर्नाका निंति खजित थिए। एकातिर महारानी भिक्टोरियाको सबारी हुने, उसमा नयां पाहुना आउने हुनाले समेत झन् ठूलो रवाफ बढी बकसालमा पुग्दा त्यहां लाखौं मानिसको भीड थियो। त्यो बकसाल सात तला अग्लो, चौघडा हवेली, चार छुट्टै हवेली, पांच बघैंचा र दुइ कोस गिर्दा भएको बडो शोभायमान थियो। सडक चित्र लेखे जस्ता र बघैंचा वृन्दावनको लतागृह जस्तो थियो। कहीं घोडा चढ्ने थलो बनाई घोडा कसिराखेको थियो। कहीं बन्दूक हान्ने थलो बनाई बन्दूक र पेस्तबल राखेको थियो। कहीं धनुकांड तयार थियो भने कहीं पहलमान लड्न तयार थिए। कहीं बादशाही बाजा बज्न लागेको थियो। कहीं परीहरूको नाच हुन लागेको थियो। कहीं गुब्बारा उडाउन लागेको र कहीं आतसबाजीको तमाशा हुन लागेको थियो। घरका भित्र र बाहिरसमेत ग्यास-बत्ती र शरबत्ती बलेकाले सर्वत्र उज्यालो थियो। रूखका हांगापीछे बत्ती बलेकोले रोशनीको बयान गरी साध्य छैन। खाने सरजामको दोकान पनि मौजूद थियो। त्यहां उमराउहरू गए, पैसा तिरे, खाए। कोही घोडा चढ्छन्, कोही बन्दूक र धनु हान्छन्, कोही बाजा बजाउंछन् त कोही नाच्दछन्। यस्तै रीतले सबै खुशीसंग रहेका छन्। नेपालका मिनिष्टरसाहेबले पनि धनु र बन्दूक हान्ने ठाउंमा

गई ओट पनि नबिराई हाने। यस्तो देख्दा सबै लोकले आश्चर्य माली "नेपालका यी प्राइम्मिनिष्टर देख्दामा पनि बहुत सुरतका गहनापोशाक लगाएको पनि बहुतै सुहाएको घोड़ा चढ्न र बन्दूक हान्नामा पनि सिपालु, बोल्नामा उस्तै होशियार, बखतको बुद्धि पनि ईश्वरले दिएको, यस्ता मानिस पनि संसारमा पैदा हुंदा रहेछन्" भनी आफूसमा कुरा गरे।

त्यसै वेला खूब राम्रा राम्रा, लाखौं रुपियांको गहना-पोशाक लगाएका ड्यूकसाहबका सुन्दरी लेडी र मेमहरू अघि सरी प्राइम्मिनिष्टरका गहना र पोशाक छाम्दै कुरा गर्न जान्ने दोभासे मानिस खोजेर त्याई बराबर कुरा गरी कहिले ठट्टा गर्ने, हातमा चुम्बन गर्ने, कुरा गर्दा आंग र मुख रसिलो पार्ने, मुखमा लाली चढाउने, निधारमा पसीना छिक्ने र अंग फुराई कुरा गर्दागर्दै आसक्त भई लाचार हुने गर्न लागे। "अब अबेर भयो, डेरामा जान्छु" भनी जान खोज्दा हात समाती "अलि बेर त बस्नुहोस्" भनी बसालेर बडो खातिर गरे। "अब कहिले नेपाल जानुहुन्छ ?" भनी उनीहरूले सोध्दा "चांडै जान्छु" भनी जवाफ दिए। "किन जानुहुन्छ ? सके सधैं बस्नुहोस्, नसके दश वर्ष, त्यति पनि नभए एक वर्ष ता बस्नुहोस्। बरु नआएको भए हुन्थ्यो। तपाईले जान्छु भन्दा मुटुमा तीर लागे जस्तो लाग्छ" भनी अंध्यारो मुख लगाए। "तपाई गए पनि तपाईको एउटा तस्वीर छाडी जानुभए सधैं तस्वीर हेरी संझना राखौला। नेपाल पुग्नुभएपछि पहुंचनामा चिठी पठाउनुभए हामीलाई सन्तोष होला" भन्दै गहभरी आँसु काढ्दै मुटुमा गांठो पारी बोल्न पनि सकेनन्। तिनीहरूले बडो खातिर गर्दै "तपाईका देशका मानिस अतिगुणी र बडा मिजासी हुंदा रहेछन्। तिनीहरूको बयान गर्न सकिंदो रहेनछ" भन्ने कुरा पनि गरे।

एक दिन बेलायत शहरदेखि पश्चिमतर्फ समुद्रका तीरमा एक पिंगला भन्ने शहर रहेछ। लण्डनबाट पांच सय कोस टाढाको त्यस शहरमा बहुतै मजबूत किल्ला र छाउनी रहेछ। त्यहांका मानिस बहुतै राम्रा र मिजासी रहेछन्। त्यो ठाउं चीजबीज, फलफूल, भाजी, तरकारी, मेवा र अन्नहरूले भरिपूर्ण रहेछ। नेपालका प्राइम्मिनिष्टर त्यस ठाउंमा रेलगाडीबाट पुगे। त्यहां चार पल्टन बसेको रहेछ। त्यहांका लाटसाहेब आई भेटमुलाकात गरेर १९ तोपको सलामी दिए। डेराडण्डाको बन्दोबस्त गरेर मेजमानी दिई बहुत खातिर गरे। त्यसै शहरमा नाच हुन लागेको रहेछ। "नाच हेर्न जाऊं" भनी गाडीमा पुऱ्याए। त्यहां लाखौं मानिसको भीड थियो। ती लोकहरू सबैले प्राइम्मिनिष्टर-साहेबलाई टोप उतारी सलाम गर्दै जयजयकार गरे। त्यस समुद्रका किनारामा ठूलठूला धूवांकसका जहाज बनाउन लागेका रहेछन्। एउटा जहाजमा दिनमा ५०० खेतालाले काम गर्दा रहेछन्। "यस्ता रीतले बनाउंदा छ महीनामा आधा काम तयार भयो, अब छ महीनामा तयार हुन्छ" भन्ने कुरा गरे। त्यो जहाज २०० हात लामो र ५० हात गज भएको थियो। एउटा जहाजमा १०० जनाको छाउनी हुंदो रहेछ। पांच तला अग्ला यस्ता लडाईंका कामका जहाज ५०।६० बन्न लागेका थिए। त्यहांबाट २५० कोस टाढा एउटा बमदिहान भन्ने शहर रहेछ। त्यस शहरमा फलाम, सीसा, पत्थरकोइला आदि धातुको खानी रहेछ। त्यहां दस बाह्र हजार कालिगड काम गर्दा रहेछन्। त्यहां फलाम, कांच आदि धातुहरू ढाली भांडाबर्तन, तोप, बन्दूक, गोला, हतियार, ऐना, झाड, फानस, देवालगिरी र धातुका तस्वीरहरू बनाई साह्रा टापूहरूमा र हिन्दुस्थानमा समेत बिक्री गर्न पठाउंदा रहेछन्। त्यहां धातुका भांडाहरू बिक्री गर्दा जोख्ने र मोलतोल गर्ने चलन रहेनछ। गोरखाका मिनिष्टर त्यहां पुग्दा गंगासागरमा राख्नालाई तामाको एउटा घर बन्न लागेको रहेछ। त्यहांका रैती बहुतै दौलथ भएका रहेछन्। त्यो ठाउं पनि बहुतै रमणीय र गुलजार रहेछ।

यता लण्डनशहर कस्तो रहेछ भने रोजको रोज तमाशा देखिन्छ। कुनै जगामा रेशमी कपडा बुन्न लागेको छ। कहीं बडा बडा गुब्बाराका घर बनाई त्यहां धूवां र हावा भरेको छ। त्यस घरमा चौद्ध मानिस र एक घोडा बसेका छन्। त्यस घरका आसनमा डुंगा र बहाना बांधिएको छ। त्यो आकाशतर्फ उठी उड्दा जति आकाशतर्फ गयो उति सानो हुंदै गई आगिर देखिनै पनि छोड्दछ। कहिले दुइ कोश टाढाको जमीनमा, कहिले पांच कोश टाढाको जमीनमा र कहिले समुद्रमा बस्दछ। समुद्रमा बस्दा त्यसै डुंगामा बसी बहानाले डुंगा खियाएर उत्री रेलगाडीमा चढेर आउंदछन्। त्यस गुब्बारामा चढ्ने मानिसलाई तमाशा हेर्न जाने मानिसहरूले एक जनाले एक एक रुपियां दिंदा पनि चौद्ध पन्ध्र हजार रुपियां जम्मा हुन्छ। कतै आतशबाजीको तमाशा छ। कहीं लडाईं चलिरहेको छ। कतै पहलमानी खेल हुन

लागेको छ । कहीं परीहरू घोडामा सवार भई पंच हतियार भिरेर लडाई गर्न लागेका छन् । कतै पांच वर्षका कन्याकेटीहरू ताजीघोडाका पीठमा चढी एक खुट्टाले टेकेर नाच्दछन् । त्यसरी नाच्दा घोडा टिपेर दौडन्छ । कतै राति तमाशा हेर्न आउनेहरू भकुण्डो लगाई नाचघरमा तमाशा हेर्दछन् । उनीहरूमा कसैले कसैलाई चिन्दैनन् । कहीं घोडदौड हुंदा साठी सत्तरी हजारको जितहार हुन्छ । घोडदौड हेर्न जाने मानिसहरू दुइ तीन लाख हुन्छन् । सबैजसो बग्गीमा सवार हुन्छन् । कहिले तीमसानदीमा जहाजको दौड हुंदा दुइ चार हजारको जितहार हुन्छ । कतै तस्वीरको तमाशा छ । कहीं नयाँ हिक्मत गर्नेहरूको तमाशा छ । त्यहाँ बडा बडा कालिगडहरू गई तजवीज गर्दछन् । कुनै जगामा बाह्र बेलायतटापूका र हिन्दूस्थानका समेत जलचर र थलचर जनावर, पशु र पंछीहरू पालेका छन् । ती जनावर हेर्न बडा बडा लाठ, लेडी र मेमहरू भारी गहनापोशाक लगाई आउंदछन् । तीमसानदीका मनि रस्ता खोली वारपार गर्दछन् । रस्तादेखि माथि नदी बहन्छ । दश बाह्र हजार मानिस चलिरहेका छन् । त्यस रस्तामा दोहरो बग्गीसमेत चलेका छन् । अरू त के बजार पनि त्यहीं छ । त्यस रस्तामा तामाको घर जत्रो ढुंग्रो वारपार गरी छिचोली बिमालुम गराईएको हुनाले सबलाई आश्चर्य हुन्छ । त्यहां आठै पहर ग्यांसबत्तीको उज्यालो छ । भित्र सडकको दुवैतर्फ हाट दोकान हुनाले जुन चीज खोजे पनि मिल्दछ । त्यहांका मानिस सदा खुशी हुनाले कतै पनि रोएको, अपशोच गरेको, हुल, दंगा, झगडा, कुटपिट, गाली, सराप र अर्काको निन्दा गरेको सुनिदैन ।

सदाबर्तको व्यवस्था– बडा बडा सम्पत्तिदार महाजन चालीस पचास मिली आआफ्ना शक्यअनुसार कसैले करोड, कसैले लाख र कसैले हजार रुपियां संकल्प गरे । त्यस रुपियांखे बडा बडा इमानदार मानिस हाकिम गराई बेपार चलाए । त्यसबाट आएका मुनाफा र व्याजले सौदा गरी त्यसै मुनाफाखर्चले एक कोस गिर्दा भएको घर बनाएको छ । त्यस ठूलो चौघडा घरको विभिन्न ठाउंमा लुगा सिउने, लुगा धुने, ढुंगाको काम गर्ने, धागो कात्ने, कपडा बुन्ने, काठको काम गर्ने, छालाको काम गर्ने, जडान गर्ने र विभिन्न इलम सिक्नेसमेत व्यवस्था छ । त्यहां जुन मानिसले जुन काम सिक्न खोज्छ त्यही विषयका खलिफाले सिकाउंछन् । त्यहां विभिन्न विषयका खलिफाहरूलाई दरमाहा दिई राखेको छ । त्यस सदावर्तखानामा पांच वर्षदेखि माथि बीस वर्षसंमका इलम सिक्न आउने केटाकेटीलाई नाउं लेखाई जुन काम सिक्न मनसुबा गरेको छ त्यो काम खलिफाहरूसित सिकाउंछन् । त्यहां कोही जहाजको काम, कोही ढुंगाको काम, कोही काठको काम, कोही तामा, पित्तल, ढलवट, फलाम, सुन, चांदीहरूको वस्तु बनाउने र जडान गर्ने काम, कोही कबायदको काम र कोही अरू विभिन्न इलमहरू सिक्दछन् । आआफूले गरेको काम इलममा एकचित गरी डुबिरहेका यस्ता सदाबर्तखाना त्यस शहरमा ३०।४० । रहेछन् पांच वर्षदेखि बीस वर्ष नहुन्ज्याल त्यहां बसी काम सिक्नेहरू बीचमा कोही पनि घर जान पाउंदैनन् । बीस वर्ष भएपछि जुन काम जानेको छ त्यसको जागीरमा भर्ती गरिदिन्छन् । जागीर खान्न भन्नेलाई मात्र आफ्ना घर जान बिदा दिन्छन् ।

संवत् १९०७ साल भाद्र महीनाका ६ दिन जांदा त्यस लण्डन बेलायतका महारानी भिक्टोरिया र अरू त्यहांका प्राइम्मिनिष्टर, कम्याण्डर इन चीफ, प्रिन्स अफ वेल्स, लाठ, ड्यूक, कम्पनीहरू र शहरभरका साहेबानहरू सबै बसी नेपालका प्राइम्मिनिष्टर साहेबलाई डाकेर बहुत खातिर गर्दै "तपाई यहां भेटमुलाकात गर्न आउनुभएकोले गोरखराजका मुलुकी बजीर बेलायतमा आए भन्ने बाह्र टापूमा खबर पुग्दा बडा दिल भएका उमेरदार बडामन्त्री रहेछन् भनी सबैले बयान गरे । त्यसो हुनाले तपाई यहां आउनाले बडो फाइदा र दुइ सरकारको दोस्तानी भयो । दुबैतर्फका भारदार, फौज, पल्टन, दुनियां र महाजनहरूलाई पनि बढिया भयो । अब उप्रान्त गोरखासरकार र हाम्रो दोस्तानीमा कहिल्यै खलबल हुनेछैन । अब तपाई आफ्ना देशतर्फ जानुहुंदा बाटामा सबारीलाई चाहिने घोडा, बग्गी, मियाना, पालकी, जहाज, खानाखर्च, नोकरचाकर र चीजबीज सबै सरजाम ठाउं ठाउंमा हाम्रा भारदारले तयार गरी गोरखासरकारको सिमानासंम पुऱ्याइदिनेछन् । तपाईंलाई कुनै कुराको तकलीफ हुनेछैन । गोरखादरबारमा पुग्नुभएपछि आफ्नो पहुंच र बाटाघाटाको खबर लेखिपठाउनुभए हामीलाई बहुतै सन्तोष हुनेछ" भनी त्यहांका सबैले खातिर गरे । उनीहरूले त्यस ठाउंमा भएका चीजबीज दिई बिदा गर्दा आफूलाई चाहिएका त्यहांका चीजबीजहरू साथमा लिई रेलगाडीमा चढेर गोरखाका प्राइम्मिनिष्टर रमाना भए ।

त्यहांबाट दुइ कोस गएपछि फ्रान्सको प्यारिसशहरमा पुग्न बीचमा चालीस कोसको समुद्र तर्नुपर्थ्यो। बेलायतबाट एक प्रहर दिन बांकीमा रेलगाडीबाट रमाना हुंदा सांझमा समुद्रका तीरमा पुगे। अनि धूवांकसका जहाजमा चढी रमाना भए। जहाज चल्दा उभिन नसकिने हुनाले घोप्टो परी उठ्नु र बस्नुपर्ने भयो। त्यहां बान्ता हुने र भंवरी, दुवाल र लहरीले जोर गर्दा कसो पो हुन्छ भने जस्तो लाग्यो। जहाजमा बहुतै कठिन पर्‍यो। तीन प्रहर रात बांकीमा बल्ल समुद्रका किनारमा पुगे। अनि होटनघरमा बिश्राम गरे। बिहान रेलगाडीमा सबार भई एक प्रहर दिन चढ्दा प्यारिसशहरमा पुगे।

त्यहां आज गोरखाका प्राइम्मिनिष्टर जंगबहांदुर कुवर राणा यहां आइपुग्छन् भन्ने सबैलाई थाहा भएको हुनाले रमिता हेर्न आएका त्यहांका छोटा, बडा, जनाना, मर्दाना गरी जम्मा सबालाख मानिसको भीड थियो। त्यहां आएका सबैले सलाम गरि स्वागत गरे। बडासाहेबहरू आई मिजासंग "हाम्रो सरकारबाट तपाईंको डेरालाई प्यारीसशहरको असल नामुद घर खटाएको छ" भने। त्यहां पहिल्यै जाफतलाई चाहिने भाजी, तरकारीलगायत सबै सरजाम तयार गरी राखेको रहेछ। त्यहांका प्राइम्मिनिष्टरसमेतले डेरामा पुग्याई मेजमानी चढाएर बहुत खातिर गरी फर्के।

भोलिपल्ट त्यहांका प्राइम्मिनिष्टर आई गोरखाका प्राइम्मिनिष्टरलाई बग्गीमा सबारी चलाएर प्यारिसशहरका दरबारको भित्र, बाहिर, बागबगैंचा, नहर, तलाउ, चित्र, तस्वीर, जगा जगाको नाचतमाशा, गढी, किल्ला, फौज, छाउनी, शहर, हात्ती, घोडा, देशदेशाबरका जात जातका पशु, पंछी, गिर्जाघरलगायत सबै देखाए। त्यहांका कालिगड र महाजनहरूले अनौठा चीजबीजहरू त्याई देखाउदा लांख डेढलाखको मालसामान खरीद भयो। त्यहांका बादशाह पश्चिम दिशातिर हावा खान गएका रहेछन्। छ सात दिनपछि आइपुगे। नेपालका प्राइम्मिनिष्टरसाहेब बादशाहसित भेट गर्न जांदा बादशाह बैठकबाट ढोकासंम लिन आए। उनले हात समाती गुड मर्निङ सलाम गर्दै बाटाघाटाको कुरा सोधे। नेपालका प्राइम्मिनिष्टरले सब बिस्तार गरे। "हिन्दुस्थानमा अंग्रेजको र गोरखाको सिमाना जोरिएको छ भन्ने सुनिन्थ्यो आज दैवसंयोगले भेटमुलाकात भयो। आज तपाईंलाई केही चीज लिनाको चाह छ कि? गढी, किल्ला, फौज, पल्टन, ऐन, किताब, खरखजाना, नाचतमाशा जति हाम्रा मुलुकमा छन् तपाईंलाई चाह भएको कुरा मेरा भाई प्राइम्मिनिष्टरलाई भन्नुहोस् उनले सबै कुरा मिलाइदिनेछन्" भनी बडो खातिरपूर्वक मुलाकात गरे। त्यहां छ लाख फौज रहेछन्।

अघि त्यहांका बादशाहले फौज, पल्टन र दुनियांहरूलाई टन्टा लगाउंदा रिपब्लिक गरी त्यहांका बादशाहलाई धपाएर बोनापार्ट प्रेसिडेण्टलाई बादशाह थापेछन्। बोनापार्टले फौज, पल्टन र दुनियांको स्थिति, बन्देज बन्दोबस्त गरी राजी गराएर राखेका हुनाले उनलाई सबैले रुचाउंदै जय मनाउने रहेछन्। शहरका ठाउं ठाउंमा साहुमहाजनहरू बसेका रहेछन्। साह्रा शहरवासीहरू निकै धनवान् रहेछन्। साह्रा हवेली पक्का, ऐनाको झ्याल, ऐनाको छाना भएका थिए। झाडबत्ती बालिराखेका थिए। भांडा सबै सुनचांदीका थिए। तार बनाएर लैस गुछली बनाउने काममा मात्र सुनचांदी प्रयोग हुने रहेछ। सुनचांदीका गहना सबैले पनि लाउंदा रहेनछन्। पुग्नेले नवरत्नका गहना लगाउने र नपुग्नेले बरु लगाउंदै नलगाउने रहेछन्। पोशाक भने छोटा बडा सबै जनानाहरू साटनको लहंगा, ऊनको रुमाल, मोजा, पंजा, सेतो टोप र जुत्ता लाउंदा रहेछन्। मर्दानामा सबैले कालो बनातको टोप, कुर्था, चुस्ता, मोजा, पंजा र गलेबन्द लगाउंदा रहेछन्। पृथ्वीभरमा इलममा डुबेका अक्कली कालिगढ फ्रान्सका बराबर अरू मुलुकमा कतै छैनन्। जातमाफिक र आआफ्नो रुचिअनुसार तोप, बन्दूक, खजाना, जात जातको छिट, बनात, जहाज, रेल, पालकी, घडी, तस्वीर, झाड, पानस, देवालगिरी, ठूलठूला ऐना, जात जातका कांचका भांडासमेत बनाउन शुरु गरेको पहिलो फ्रान्समै रहेछ। पछि त्यहांको नकल गरी अरू मुलुकमा बन्न लागेछ।

क्रमशः

ऐतिहासिक पत्रस्तम्भ

नं. २६३

श्री ५ हुजूर

१

खबर दिल्लीकी । जहूर जहांपना । बादशाह बदस्तूरबिच कुतब साहबके तशरीफ रखते हैं अर्से आठ रोजकेसे । तबियत हुजूरकी बहोत बीमार थी । बलीअहेद बहादुर मिजाजकी खबरके वास्ते गएथे । दर्वारमे हाजिर हुवे । मिजाज खबर हुजूरकी पूछ कर्के रुकसद होके किलेसे दाखिल हुवे । इसी अर्सेमे हुजूरको ज्यादा बिमारी बढगई । हालत निजाकी होगई । बलीअहेदने साहब किलेदार से काहभेजा । अपने चौको पहरेका बन्दोबस्त रखो । हुजुरका मिजाज हालत निजामेसे है । रोसात होयके कोई शाहजादा किलेमे आनकर बिदत करे । किलेदारने बलीअहेदसे कहेभेजा । अभी तुह्मारे कहनेसे कुछ नही कियाजाता है । तुम जमाखातरसे बैठेरहो । बाद तीन रोजके हुजूरके मिजाजको आराम होगया । अब बहोत अछातरांसे है । और खबर दिल्लीकी बदस्तूर है । आषाढसे वर्षा नहोनेके सबबसे अन्न महगा होगया था । श्रावण वदि ५ रोजमे वर्षा हुई । अकबरावादकी खबरसे मालूम हुवा । बडे मटकल साहबका इराइदा कलकत्ते जानेका था । सदरसे हुकुम आया । पांच वर्षतलक अकबरावादमे रहो । इलाहाबादमे जो सदर निजामतका कचहेरी मुकर्रर है सो दफतर सदरके हुकुमसे अकबराबादमे आना चाहता है । खबर जैपुर जोधपुरकी बदस्तूर है । खवर लाहोरकी । आषाढके बीस रोज गएमे । काजी कालूसिहजी कप्तान करवीरसिहजी दोनो सर्दारौंने महाराज रंजीतसिहवाली लाहोरसे मुलाकात हासिल करी । सूरत ये है । कंबर शेरसिंह सर्दार ज्वालासिंह मुसाहब सर्कारका कप्तान भूपालसिंह थापावगैरे सर्दारौंको लेके कंबर मसकूर काजीसाहबको लेनेके वास्ते आए । काजीसाहब मै कप्तानसाहबके मै अपने अमलेके वास्ते मुलाकातके तशरीफ लेगए । जब किलेके नजदीक पहोंचे हकीम अजीजुद्दीन नूरुद्दीन पंडित दीनानाथजी बगैरे मुसाहबोने काजीसाहेबसे मुलाकात करी । मीजाजकी खबर पूछी । हजूरी बागमे महाराज रौनक अफरोज थे । काजीसाबने हजूरीबागमे महाराजासे मुलाकात हासिल करी । एक सौ एक रुपया महाराजके उपरसे काजीसाहने नौछाबर किया । नजर देनेकी तफसील ये है । काजीसाहबके तरफसे मोहोर ५ बेटेके तरफसे मोहर २ कप्तानके तरफसे मोहर ९ कप्तानके बेटेके तरफसे मोहर १ मुषिया राजवीरके तरफसे १ सुबेदारके त. १ जयशंकरके तरफसे बुदकी २ श्री निवास दारोगा २ ज्मा. प्रेमनारायण सेन २ शागिर्द पेशेके तरफसे १५० रुपै बाद नजर देनेता देरलेक मिजाजकी खबर पूछतेरहे । बाद इस्के जिनिसतौ महाराजके सामने रखागया । तफसील ये है ... १ ... के तरफसे नीलक थान १ पार्चेचीनके थान ९ बंदूक दुनाली बिलायती १ नाकेमुष्कके २० खुखुरी १ डोडामे तहे नाल सोनेके १ चन्द्रहाव सुफेद १ ... मुष्कदानेकी माला १ क्वांच मखमली १ बष्षू चीनका १ नैनसुख थान २ मलमल थान ५ ढाकेकी ५ गो ... ३० ... ७ पगडी ढाकेकी ४ जामदानी थान ५ कमखाब थान ९ हाथीमै कूल ३ वगैरे असबाबको महाराजने बहोत पसन्द किया । एक एक चीजको ता देरतक हाथमे लेके देखते रहे । काजीसाहबकी तरफसे हाथी १ टांगन अबलक ५ मलमल थान २ पगडी १ छत्र मैकलसी सोनेकी । किरणका सर्वाग मैनाफेके १ खुखुडी खोडा १ मै तहे नाल सोनेके । कुत्ते भोटिये २ राजबीर मुखियाके तरफसे कमखाब थान १ खुखुडी १ बेनेमुष्क २ बाद इस्के बार

घडीतक बाते महाराज हरेक जिलेकी पूछते रहे । काजी-साहब रुकसद होके अपने खेमेमे दाखल हुवे । हकीम अजीजुद्दीन ज्याफतलेके आए तफसील ज्याकतकी । बाबत काजीसाहबके डेरे भेजे एक हजार दो सौ पच्चीस रुपै कप्तान ६२५ मुषियाहुँराजवीर १२५ इनामकी तफसील । सर्कारी जिनिससे जानेवाले आदमीयौंको इनाम ५०० काजीसाहबके जिनिस लेजानेवाले आदमीयोंको १०० फीलवान सर्कारीको २०० पौशाष जोडा चादर । साईसोंको १५० पौशाष जोडा चादर । एक फीलवान १०० काजी-साहबके फीलवानको १०० साईसोंको ५० कुत्ते ५० पौशाष २ दूसरे रोज ज्मादार सर्कारने मुसव्विरों याद किया था । काजीसाहबने मुसव्विरोंको जमादार साथ कर्के भेजा । इनके हाथका काम तसवीरे देखकर महाराज बहोत खुश हुवे । ज्मादारको एक जोडा चादर दिया । मुसव्विरोंको खिलत देके रुकसद किया । दूसरे रोज महाराजने काजीसाहबको बुलाया । काजीसाहब कप्तानसाहब मुषिया राजवीरजी काजी भूपाल थापा चारों साहब मुलाकातको गए । चार घडीतक एकान्तमे बातें रही । काजीसाहब रुकसद होके अपने डेरेमे तशरीफ लाए । आगे जैसा हाल गुजरेगा सो अर्ज करुंगा । सं १८९४ आ. वदि ८ रोज २ शु — — — — — — — — — — — —

— | —

नं. ४७१

अर्जि — — — — — — — — — — —
उप्रान्त अंरेजको मुलुक अर्ज तुलमा कति छ चौतर्फी सिवानाको नक्सा उतारि पठावनु सिवाना कससंग मिल्याको छ किल्ला ज्मा कति छन् कौन कौन जगामा छन् साना ठुला कस्ता छन् वारुदषाना ज्मा कति छन् कौन जगामा छन् साना ठुला कति छन् मेगजिन काहां काहां कति छन् फौज ज्मा कति छ काहां काहां कति छ गोरा तिलंगा तुर्कसवार कति छन् पगरि कति छन् तोप काहां काहां कति छन् कल्कत्ता सहर र ताहांका किल्ला हवेलि कस्ता छन् नक्सा उतारि पठावनु बन्दुकमा लागन्या काला पत्थर याहां पाहाडमा चिन्या मानिसमा २ जनालाई दर्माहाको वन्दोवस्त गरि पठाइदिनु हुकुम बुढागुरुज्युवाट आयावमोजिम अंरेजको मुलुक अर्ज तुल्मा कति छ भनि हुकुम भयाका अर्थ हिन्दुस्तानका वादसाहत्मा नेपाल र पंजापका अमल्दारिवाहेक कति अंरेजको षास दषल्मा छ कति अंरेजका तावेमा छन् अंरेजका तावेमा भयाका राजारजवाडा नवावका मुलुक अंरेजका षास अमल्दारिका माझ माझमा हुनाले उन्हेरुसित सिवाना छ चौर्तफि सिवानाको नक्सा उतारि पठाउनु भनि हुकुम आयाका अर्थ चौर्तफि सिवानाको नक्सा उतार्दा सारा हिन्दुस्तानको नक्सा उतार्नुपर्छ नक्सा उतार्न जान्या मानिसहरूलाई सोधदा हिन्दुस्तानका एक नक्सालाई दुई सये रुपैयांदेखि कम भन्दैनन् उ नक्सा पनि अंरेजिमा उन्हेरू उतारिन्छिन् हिन्दि अक्षर आफुले लेषावनुपर्न्या हुदा नक्सा नलेषाई अंरेजि र फार्सि अक्षरमा छापा भ..को हिन्दुस्तानको नक्सा षोजि अंरेजका दोकानवाट ८० रुपैयांमा खरिद गर्‍यां सिवाना कसकस ... म भयाका अर्थ वायव्य कोनातिर सिषका मुलुकसित सिवाना छ पच्छिम ... दषिन सिवानामा समुद्र छ आग्नए पुर्व वर्माका मुलुकसित सर्हद छ उत्तरका तर्फ नेपालका मुलुकसित सर्हद छ किल्ला ज्मा कति छन् कौन कौन जगामा छन् साना ठुला कस्ता छन् भनि हुकुम भयाका अर्थ अंरेजले वनायाका ठुला किल्ला २ छन् कल्कत्तामा एक कल्कत्ताको किल्लाको नाम फोर्टवलीयम छ मनराजमा किल्ला १ मनराजका किल्लाको नाम फोर्ट सिष्तजार्ज छ कल्कत्ताका गौर्म्येन्टका तावेका मुलुकमा हिन्दुस्तानिका पालाका मुलुकमाका किल्लाहरूमा चनरिगढको किल्ला प्रयागको किल्ला आगराको किल्ला आवाद छ ईन किल्लामा फौज गोरा काला तिलंगा तोपषाना वारुदषाना मेगजिन रहन्छ कल्कत्ताका इलाकाका मुलुकमा हिन्दुस्तानिका पालाका ई ३ किल्ला वाहेकका किल्लाहरू ... ... पनि रहदैन किल्ला टुटिफुटि उजार छन् याहां अंरेजका कागजमा उन किल्लाको तप्सील लेषियाको छैन काहा छन् कति छन् केहि ठेकाना पाईदैन वम्वै र मनराजका मुलुकमा पुराना किल्ला ... ... तेस्को केहि ठेकाना मिल्याको छैन षोजतलासमा छु पाउन्या वित्तिकै विन्ति चह्राई पठाउला वारूदषाना मेगजिन वेलाईति गोरा र हिन्दुस्तानि तिलंगा र तुर्क सवार पगरिहरूको र तोप वम गीराफको तायदात चह्राई पठावनु भनि हुकुम भयाका अर्थ कम्पनिका कार्षानामा इ सबवाट ... ... बहुतै तलास गर्दा एक किताव हात लाग्याको छ

त्यसमा फौजका......हरूका तपसिल लेष्याको छ तर्जुमा गर्न लाइराष्याको छ अरूको पनि अभिन्तर तलास गर्दछु उस्का हालसुरतको विन्ति पनि चह्राइ पठाउला तर्जुमा गर्दा अरेजि हिन्दुस्तानि जान्या मानिस चाहिन्छ अघि २० रुपैयांको दर्माहा अरेजि लेषपढ गर्न्याको मिल्दो रहेछ अब अरेजि लेषपढ गर्न्याको दर्माहा नाएवलाइ षापिन जांदा विनाहुकुम अर्को मानिस राषन सकियाको छैन नाएव मदनमोहन तिवारी ४।५ दिन्मा कैल्हेकाहि आउंथ्या विन्ति चह्राइ पठायाको हो आजकाल चौथा प्रहर्मा १ फेर आउछन घरि २ घरि रहन्छन् घरि २ घरिमा तर्जुमा होइसकतैन अरेजिमा न......विसि सम्मको सामरथ उन्मा छ तर्जुमा उन्का हाथ होइ पनि सकतन १ वंगालि अरेजि वेस जान्यालाइ लगाइ राष्याको छ उसित अरेजिको वेला भाषामा बुझि हाम्रा वोलिमा तर्जुमा गर्न लाउछु आफ्ना बुद्धि पौरुषले पुगिआयासम हुकुम भयाका काजमा मिहिनत गर्न्या सेवकको धर्म हो अन्जाम खामीदका अकवालले हुन्छ कल्कत्ता सहर र ताहाको किल्ला हवेलि कस्ता छन् नक्सा उतारि पठाउनु हुकुम भयाका अर्थ गवर्नर वस्न्या घरको र अरेज......चौरंगिसडकका मकानहरूका तसविर २३ मछुवावाजारवाट चितपुर जान्या सडकमाका तसविरहरू लिराष्याका छन् अरूका तलासमा छ पायासम्म षरिद गरुला कल्कत्ता सवै सहर र किल्लाको नक्सा छापाहरू अरेजि हरफमा पाइन्छ नक्सा साना कागजमा हुनाले हाम्रा अक्षर लेषदा नअटाउन्या हुंदा नक्सा लेषन्या कारिगरसित ठेकाना गर्दा ११२ रुपैयांमा ठेका भयो नक्सा लेषन्याको मजुरि १०० रूपैया नक्साको वेलाइति कागज ३ फर्दको दाम १२ रूपैया वन्दुकमा लाउन्या काला पत्थर चिह्नि यांहां पाहाडमा षोजि निकालन सकन्या मानिस तलास गरि पठाउनु भनि हुकुम भयाका अर्थ हिन्दुस्तानि वंगालिहरूमा हामि सकौंला भन्या कोइ फेला पर्दैनन् अंरेज फरासिसका ठिमाहाहरूमा पाइन्छन् हजुरमा नषक्साइ ईनहरूसित कुराकहानि गर्न सक्याको छैन हुकुम आया एस कामका मानिस फलामका तोप वम ढालि तुर्फान धुवाका कलले गर्न सकन्या अरेजि दस्तूरका किल्लाहरू वनाउनाको काम जान्या वन्दुकका पुर्जा चिह्नमा वनाउन जान्या अरेज फरासिस उन्का ठिमाहाहरूमा पाइन्छन् इन्हेरूमा षोजेर पठाउन्या हो कि कसो हो एत्तलाएनिमित्त अर्जि विन्ति चह्राइ पठायाको छ जो हुकुम इति सम्वत् १८९४ साल मिति मार्गशोर्ष सुदि ११ रोज ६ मोकाम कल्कत्ता बुडिवाजार दर्माहट्टा शुभम् – – – – – – – –

सेवक लोकरमणोपाध्यायको वेदोक्त पुराणोक्त सहश्रकोटि शुभाशीर्वाद शुभम् – – – – – –

– । –

नं. १२६

अर्जी– – – – – – – – – – – –

उप्रान्त गरिप्रवर वैशाक वदि १२ रोज ६ का दिन नागपूर दाषील भयुं. हाल बुझयाको समाचार राजा रघुजी भूसिलो रहेछ कारिन्दा गुलामलि मुसल्मान रहेछ इन्का तैनाथमा ७ हजार जुवान रह्याछन् खानु इन्को बुझ र जश्ले दवायाको छ उस्का इसराले काम चल्दो रहेछ यांहांको दस्तूर कोइ उनाउ आदमी आया जामीन खडा गर्‍यो भन्या वस्न पाउदो रहेछ उ कुरो भयेन भन्या वस्तिमा वस्न पाइंदो रहेनछ को काहांवाट आयो को क्या बोल्छ भन्या निन्दा वहुतै रहेछ नागपूरदेषि उत्तरदिशा कोश २ मा कामटि भन्याका जग्गामा छाउनी रहेछ गोरा पल्टन २ काला पल्टन ६ ज्मा ८ पल्टन ली जर्णेल वस्याको रहेछ जो नागपुरको काम हो साजसुमेरको षईषवर नामनामासि अंरेजसित पुग्दो रहेछ मुलुक गर्मि पानि नुना षराप् छ भवान्सिं षत् १०।१२ दिन बसि दक्षिणतरफ गयाछन् प्रभू षोजदा बुझदा पायाको लेषि अर्जि चढाई पठायाको छ गुल्त्रला वन्दिनीवाज गुलामले अवि पनि निमषै जानि काम गरि आयाको होला अव पनि निमषे जान्याछ मेरो कोई छैन श्रीफ आधार षामीदका चरणको छ म टाढा छु लालवाल चरनमा छन निघाहा भयाजावोस् सदय हृदयानन्द प्रभु चरणेष्वालमतिविस्तरेण इति सम्वत् १८९५ साल मिति वैशाक शुदि ५ रोज १ मुकाम नागपूर शुभम्– – – – – – – – – – – –

–०–

नं. ४९

श्रीइश्वर जमुना श्रीचौतरिया साहेब श्रीदैव षाविन्द
१ २ ३ ४

अर्जि — — — — — — — — — — — —
जहांपना अर्ज षवर वीस्तार अघी चह्राई पठायाको तेह्रवां अर्जिवाट जाहेर भयोहो हालको अर्थ सुना चांदी तांवा सीसा लोहा गैह्रको षान षानी तजवीज तलासलाई आयाको कप्तान दुर्जमन साहेपसंग भेट श्रेस्ताचार गरियो र तेस्ले कह्याको षवर ब्रह्माको वादसाह थारावादी आजकल पागलको तौर भयाको कौल करारमा वेकौल भै जंगी कामको वंदोवस्तमा लगीरहेछ कलकत्तामा पनी जंगी कामको ताकीदी मजबुती हुन लागीरहेछ वर्वादसाह ब्रह्मासंग जु सलुक जो हुन्छ नेपालवाट कलकत्ता जान्या जर्नेल आजकल लाहोरमा पुग्या नेपालवाट जगा जगा वकील षलतारपत्रको आवतजावत वहुत हुन लागीरहेछ ब्रह्मावालासंग दोस्ति १ वाक्य पनी भयो भन्या षवर सुनिन्छ षवर येकिन हो भन्या वेहेतरी देषिदैन क्युंकि अंरेज कंपनि वहुत जवर्दस्त छ येकतर्फ सलुक वंदोवस्त वांधी चारौंतर्फ-वाट भारी फौजले हल्ला गर्दा कोही राजाहेरू ठहर्न सक्न्या-छैनन् तमाम हिन्दुस्तानी राजाहरूको १ वाक्य पनी केही भैसक्न्या छैन राजाहेरू आप वर्वाद हुन्याछन् भनी येस्तै घेरै कुराको अंरेज कंपनीको तारिफ गर्‍यो र तेस्को जवाव वर्वादको अर्थ फत्ते र सीकीस्त दो चीज — —१— — को अष्त्यारमा रहन्छ जस्को उपर नाषुस हुनन् उ वर्वाद होला नेपालको र ब्रह्मावालाको दोस्ती १ वाक्य भयो भन्या षवर गलत देखिन्छ अनेक राजा वादसाहहेरूसंगको दोस्ती श्रेस्ताचारको षलतारपत्र तर्तोफाको आमदरफ्त कदीमदेषी चली आयाकै छ आवतजावत हुदैछ मातवर्सि थापाको अर्थ रुवोस भै नेपालवाट गया भन्या षवर छ कलमी षवर भन्या छैन भन्या जवाव दिन्या काम गरियो जाहेर होला जुनावै आली लषनौमा ६ पल्टन काला र १ रिसाला जम्मा ७ पल्टं पुरानु छंदै थियो अव नवावले फौजको मुषत्यारीका मदीयार ४ पल्ट नयां भर्ती गरि ज्मा ११ पल्टमा चाहीन्या जर्नेल कर्नेल कप्तान लप्टेन गैह्र साहेवान भर्ति भै पल्टंलाई चाहीन्या तलब तन्षाहवापत लषनौको जिल्लामध्ये जगा छुट्याई तेस जगाको वंदोवस्त तहसीलमा साहेवानको जवानी सुन्याको हो जाहेर होला गरिवपर्वर अंरेजका अम्वलमध्ये मधेस पाहाडमा वजीर वादसाहवाट अघि पायाको माफि जमीन जागीरान जति छ जफ्त गर्न्या कामको मुषत्यार भै कप्तान वरुस्तर साहेव भन्याको आयेछ हाल वरेली फर्षावाद कासीपुरतर्फको वन्दोवस्त गर्न लागीरहेछ गढ कुमाउमा पनि आउन्याछन् भन्या षवर छ कासीपुरतर्फको वन्दोवस्तमा वागवगीचाको आठ आना वीघाको दरले रकम तिर्नाको कवुल गर या वगीचाको वोट डाला काटी षेत वनाइन्छ भनी टंटा गरीराषेछ भन्या षवर छ गुरुद्वार सुषाठोरतर्फ फाल्तु गोरा साहेवानहेरूले — —२— — जीवाट गुलनहर फिकी कदीमी वैरान कालावन्जरमा वंगला वनाई वस्ती वसाइ षेती गर्न लागीरह्या छन् भन्या निस्तुक षवर छ तसर्थ क्रम क्रमले भरहिन्दुस्तानमा गोरालोगको वस्ती हुन्याछ भन्या हिदुस्तानी छोटा वडा सवको चीतमा पर्‍याकै छ २।३ वर्षदेषी ईनीहेरूको नीयेत सव वातमा कम हुदै आयाको देषिन्छ तत्पर हाल हिदुस्तानीहेरूको १ वाक्य भै सकला भन्या चीत्तले देष्दैन थोरैले काम नीभाउनु कठि देषिन्छ जाहेर होला गढ कुमाउको अर्थ २० सल्लाको वन्दोवस्त कर्नेल गौन साहेववाट हुन लाग्याको हो यो साल अघी त्रीयेल साहेववाट भयाको पट्टा वंदोवस्तवमोजि पैसा उठाउनु भन्या लाठ गवरनरवाट लेषि आयो र ३।४ पर्गन्नामा २० सल्लाको वंदोवस्त भै पट्टा सौंपियाको पनी पट्टा फिर्ता भयो जंगी मुल्की कामको दुवै लाठ सीमल्याको छाउनीमा छन् वाद वर्सादि नोम्वरको मैह्ना अर्थात मंसीरको मैह्नामा रणजित्सिंसग भेट मुलाकात हुन्याछ जाहेर होला वंदनेवाज सेवकको अर्थ वर्षाको यांममा नयां षवर उस्तो केही पाई दैनथ्यो र ४ मैह्ना वर्षा सिलगडी आई वसिन्थ्यो सालवसाल सो मामुली वाधीयाको हुनाले कंले जान्छौ भनी साहेवानहरू वारवार सोधनी गर्न्या तसर्थ वेहोरा विति लेषियावमोजिम डोटी — — ३ — — वाट वोलाहट मेहर भंगयो र हवल्दार भुजवीरलाई अल्मोडामा थामी साहेवानहेरूसग श्रेस्तावारिको वीदावारी भै आउन्या काम गरियो र वैतरी किल्लाघाट अडा गौडामा चाहिन्या काम-कुरा कंपनी पगरीहेरूलाई अह्राई आषाड वदि २ को दिन सीलगढी आईपुग्यां पारीको जगा वीसेस चाहीन्या षाईषर्चके पक्का रूपैयांको सट्टापट्टा गरी वादवर्सादि अल्मोडा जान्या काम गर्न्याछु आईन्दाके हजूर्केजगंजूर दीनदुनीका —४— — हुनुहुन्छ सर अप्सर माफ र पर्वरसको नीगाह फर्माया जाला

ज्यादा हद्द अदब शुभं – – – – – – – –

ईतनोमकपर्वदाकदीमी सेवक चतुर्भुज मल्लको कुर्णेस सेवा ३

९५ साल आषाड वदि १० रवौ डोटी सिल्गढी शुभं – – – – – – – – – – –

–|–

नं. २७९

स्वस्ति श्रीसर्वोपमायोग्य ब्रह्मकर्मसमर्थ श्रीश्रीश्रीश्री-श्रीश्री राजगुरु पण्डितराज रंगनाथ पण्डितानां चरणसरोरुहेषु भिक्षुक लक्ष्मणशर्मण: प्रणामा: सन्तु यांहा कुशल ताहां कुशल भया हाम्रो उद्धार्होला आगे यांहाको समाचार भलो छ उप्रान्त आषाड वदि ९ रोज ७ मा वात्साह मोतिमहल्मा हुनुहुन्थ्यो अलीअहीद आया मोजरा गन्या वलीअहीदलाई कटौरा नाम गन्याको वाग वक्सनुभयो वलीअहीदले असर्फि १ नजर्दि सलाम गन्या ताहांपछि वात्साहले मुगल वेग षां वजीरलाई हुकुं भयो मैले सुन्या अलफ वेग षां कपतानले वहुत कादमि सिपाहिहरूलाई षारिज गन्योअरे त भनिदियास् कोहि गरिपलाई षारिज नगरोस् आषाढ वदि १२ रोज ३ मा वात्साह पोसाक अलंकरण आफ्ना लगाई वैराउनुभया मिर्जावली अहीद किल्लेदार होलसं साहेव अरू दुई साहेव सर्दारहरू मोजरा गरि वात्साहका पाउरखुवारि भया षानंका वजारमा मुल्ला साह नाउ गन्याका फकीर वस्याका जगामा जाई फकीरसित भेट गरि वांहि वात्साहले कौवालको गाउनु सुन्या रोकसत हुदामा रुपैया भन्याको जरीको थैलि फकीरलाई चह्राउनुभयो फकीरले पनि पगडि १ वोला कोसेर्नि वात्साहलाई दि विदा गन्या वात्साह आउदा जादामा कंपनिका तरफवाट २१।२१ पटक तोपका आवाज भया नवाफ वजीर मम्मत षांको षलिता लि तामस साहेवलाई दिया पचास हजार रुपया मम्मत षांले ज्ञानचं सेठका कर्जा लियाका छं त्यस्मा कंपनिवाट वाह्र हजार पाच सय मम्मत षांलाई जो रुपया दर्माह मिल्छ सो ज्ञानचं सेठलाई मिलोस् ति कुरा सुनि पत्र हेरि तमास साहेवले उत्तरा लेष्यो यस काममा अजमेरका रजीदफको मार्फत तम्रो पत्र नआउंज्याल कसैलाई १ कौडि पनि दिन्याछैन आषाड वदि १२ रोज ३ का रातमा षानपिन गरि तामस साहेव गुडगाउ गया राजाहरूका वकीलहरू तामस साहेवसित गया केहि दिन तांहा वसि आउन्या कुरा सुनिन्छन् वुध वार रविसेन सिकत्तर साहेवले संसुदि षां नवाफका तनुषाहदारलाई पचिस हजार रुपया कोठिवाट दिया हिंदुराउ महँट्टाको मैह्ना ५ को दर्माह पचास हजार रुपया महाराज जनकुराउ ग्वोलियरका मालिकले तमास साहेवमार्फत पठाई दिया तमास साहेवले हिंदुराउलाई दिया लषनौका मालिक नसिरद्दौला उठ्न वस्न सक्तैनन् पलंमा जनानाषांमा पडिरहन्छं कचहरि पनि तांहि हुन्छ उंले सर्कार कंपनिलाई लेषिराष्याछं पचिस लाष रुपया म नजरआना चह्राउछु मेरो जिउ छदै मेरा छोरालाइ गादिमा वसाइदिनुहवस् मेरो मुलुक सर्कारमा इजारा गरिदिछु भन्या इ कुरा पनि सुनिछन् जयपूरका राउल वैरिसालका छोरालाइ महारानिवाट तम्रा वावुको काम तिमि गर भन्या हुकुं भरद्देछ भन्या कुरो सुनिछ करुणानिधान इ सवै कुरा सुन्याका लेषिछन् हुन् होइनन् यो ठहराउन सकिदैन माफ गराइवक्स्याजाला म अज्ञानि छु किमधिकं विज्ञातितरेषु इति सम्वत् १८९५ साल मिति आषाड शुदि रोज मुकाम दिल्ली शुभम्– – – – – – – – – – – –

यससमेत सात आठफेरा पत्र चह्राइषठायाका भया पुग्छं कि. विचमा अट्कछं वुझन सकियेन.

लःहुरेदेखि ३० कोस फिरोजवादमा मेरठ्को छाउनि जांछ भनि सुनिछ.

–|–

नं. १७३

अर्जी – – – – – – – – – – –

उप्रान्त कलकत्ता वस्न्या साहेवहरूलाई विलायतदेखि पारमंटन सोहेवानको पत्र आयो षवर हैरातको पंजावको कावुलको सिधुको अरू मुलुकको पनि चाडो गरि लेषन्या

गर चाडो चलन्या जाहाजमा हालि पठाउन्या गर त्यो पत्र देखि कलकत्तावाट अकवाल नवीसहरूलाई पत्र आया सात आठ दिनमा षवरको पत्र १ लेष्यो अव रोजिन्ना पत्र लेष्न्या गर कोहि कोहि साहेवहरू भन्छन् रूषका वात्साह-लाइ हिंदुस्थान हेर्नाको इरादा छ इरानको फौज हैराततरफ आयो इरानका फौजमा रूषको फौज पनि सामिल होइजाला यस्तो बुझिछ तसर्थ विलायितका साहेवहरू षवर सुन्न षोज्छन् वडा वडा साहेवहरू विराना मुलुकको पवर सुर्दै रह्या छिद्र पायेर आफ्नु काम गर्नु हुंछ भंछं लंधंकि वात्साह आदि दंतुरिको तारिफ गर्छन् साना उमेरमा इंले ठूली वंदवस्त गरिन् स्वास्निदेषि यस्तो वंदवस्त हुंदैन भनि साहेवहरू भंछं लंधंमा मास ३ मा १७ फेरा भूमिकंप भयो दिन ३ आंधि आयो धुलो उड्नाले दरिया उसोर भन्याको स्थल जस्तो भैगयो भंछं षवर लाहुर्को दिनानाथ दिमानले विंति गर्‍या वकील रूषका कावुलदेखि हजूरमा आउंछं उनलाइ हतियारसमेत सिपाहि सवारिको कवाइज् देषाउनु लाठ साहेववाट पठायाका मुसाहेवहरूको मान गर्नालाई महाराज दीनानगर वस्याका छं भनि सुनिछ कावुलवाला सासुज्जाल उल्लुकका वकील २ लोध्यानादेषि लाठसाहेव छेउ गयाथ्या हवाल सोधि सय सय रुपया षिल्लत दि सय सय रुपया नगद दि लाठ साहेवले वकीललाइ विदा गर्‍या अरू वृत्तान्त अर्का पत्रवाट जाहार होला सुन्याको गलवा षवर लेषिछ क्षमा राषिवक्सिस भया वढिया होला किम-धिकमतिविज्ञेषु इति सम्वत् १८९५ साल आषाड शुदि रोज शुभम्– – – – – – – – – – –

भिक्षुक लक्ष्मण शर्मणः शुभाशिषः सन्तु.

– | –

न. ३२

अर्जि – – – – – – – – – – –

उप्रान्त कर्नेल विन्सन साहव वर्माका रजिडन्ट भै वादसाहि जंगिजहाज १ र धुवाको जहाज १ साथ ली वर्माका मुलुकतिर गयाका छन् इनलाइ वाहा रहन दिया सलुक राष्या भन्या लडाइं हुन्याछैन इनलाइ वाहा रहन दिएनन् फेरि उचित पनि वांहावात् सलुकि गर्‍या भन्या लडाइं हुन्याछ भनि षवर्का कागजमा छाप्याको छ विन्सिन साहवलाइ वर्माका मुलुकमा रहन दिएनन् भन्या ईनले वांहावाट षवर लेष्यापछि नवाव गवर्नर पनि डाकमा कलकत्ता आउन्याछन् भन्या षवर अंरेजहरूका जवानि सुनिन्छ नेपालका वकीललाइ लुधियांनामा लाहोरतिर जान मनाहि गरि रोकिराष्याको छ भनि फार्सि अषवार्मा र समाचार दर्पन अषवार्मा छाप्याको रहेछ दुवै अषवार हजूर्मा चह्राइपठायाको छ मैह्ला मैह्लामा साहव सिक्रटरि दर्वार गर्थ्या ३ मैह्लादेषि यांहा गर्मि ज्यादा हुन्छ भनि अयानक गै वस्याका छन् वाहावाट आइ कौसलमा काम गर्छन् मलाइ फुर्सत छैन भनि दर्वार गर्दैनन् आजकाल पुर्व पच्छि-मतिरको गडवड हुनाले कामले फुर्सत नपाइ दर्वार वन्द गर्‍याको होला भन्या जस्तो लाग्छ पायाको षवर विन्ति चह्राइ पठायाको छ इति सम्वत् १८९५ साल मिति श्रावण वदि १ रोज १ मौकाम कलकत्ता जीतपुर शुभम् – –

सेवक लोकरमणोध्यायको वेदोक्त पुराणोक्त सहस्रकोटि शुभाशीर्वाद शुभम् – – – – – – – –

–०–

नं. ६८

श्री ५ सर्कार

१

अर्जि – – – – – – – – – – –

उप्रान्त श्रावण शुदि २ रोज ५ का मितिमा महाराजा रन्जितसिंह र लाठ साहेवको भेट मुलाकात भयाको असवरन्सावले वनायाको नक्सा र वयांनको किताव चाडो षरिद गरि चाडो पठाउन्या काम गर भनि वक्सि पठाया गयाको लालमोहर भाद्र वदि १ रोज ६ का दिन डाक-मार्फत पाइ सीर चह्रायां महाराजा रन्जितसिंह र लाठ साहवसित मुलाकात भयाको तसविर सव मजिलिससमेत असवरन्साहव चिन गयापछि उन्का असवाव लिलाम हुदा

लिलामघरमा देष्याथ्यां पैल्हे फर्माएस नहुदा षरिद गर्न सकिएन हुकुम आयापछि यांहाका अंरेज बंगालि दोकान्दा-रहरूका दोकानमा तलास गन्यां पनि अरू तलासमा लागि-रह्यांछु अरू पाइयाको छैन पाउन्याविक्तिकै हजुर्मा चह्लाइ पठाउला लाठसाहवका साथ पन्छाहवाट आयाको सौगातको असवाव भाद्र शुदि ८ का दिन लिलाममा विक्री हुन्याछ भन्या षवर सुनिन्छ उस् दिन लिलाम हुदा पाया षरिद गरि चह्लाइ पठाउला हालसाल तलासमा काही पाइयो भन्या षरिद गरि चह्लाई पठाउला महाराजा रन्जितसिह र लार्ड अक्लन्डका मुलाकातका वयांनको किताव षोज्दा पाइदैन अघिका लार्ड विन्टिसित महाराजा रन्जितसिहका मुलाकात भयाका वयान्को किताव टोपि प्रेन्सिप साहेवले वनाइ छपा-याको तलासमा पाइयो षरिद गरि चह्लाइ पठायाको छ हजुर्मा गुजूला यांहा लडाई भिडाइको हालसुरत पायाको पैल्हेका अर्जिमा विन्ति चह्लाइ पठायाको हो यांहा अंग्रेज-हरूसित मुलाकात हुदा अवस्य लडाइँ हुन्छ भन्छन् कदाचित् मसित पेट राषि कुरा गर्छन् कि भनि हाफिज अहमद कविर अवि मदर्साका अमीनलाइ अभिन्तर वुझन भनि लायांथ्यां उनले कुराका प्रसंगमा सोधपुछ गर्दा नेपालका तरफवाट साह्रै अचाकलि हुन लागिरहेछ वल्किन्सन साहव तिह्रुउत जिल्लाका कलक्टर्ले एस जिल्लाको सिवाना नेपाल्का तरफ-वाट फौज आइ दवायाको सुनि मनाहि गर्न भनि नाजिरलाइ पठायाथ्यां नमानि नाजिरलाई निकालि दि सिवाना दवाया भन्या कौशल्मा लेष्याका चिठिले नेपाल्का तरफवाट साह्रै अचाकलि हुन लाग्यो भनि लाठ साहव साह्रै दिक भयाका छन् भनि टोपि प्रेन्सिप साहव तेस्रो कौसलिले हाफिज अहमद कविरसित भन्याका कुरा उनले मसित षसोषास वयांन गन्या कललत्ताका पुलिसका सुपरिडन्ट कपतान वच साहव-सित भेट हुदा वातचितका प्रसंगमा नेपालसित सर्कार कम्प-निका अवस्य विग्रन्छ मेरो पल्टन वनारसमा छ मलाइ पनि जानु भनि हुकुम भयाको छ पल्टन कुच हुन्या ताकमा म पनि यो काम छोडि आपना पल्टनमा सामेल हुन जांला भन्या कुरा गन्या हाम्रा त लडाइको मन्सुवा थिएन कम्पनिका तर्फवाट षानषा अहद पैमान छोडि विग्रन्छौं भन्याका वेलामा हाम्रा तर्फवाट पनि विग्रनै पर्ला सलुक दुवैतिरवाट राष्या रहन्छ एकैतिरबाट राषि रहदैन भनि मैले भन्दा तिमिहरूका तरफवाट अचाकलि हुन्छ हाम्रा अंग्रेजको पैल्हे आफु विग्रन्या दस्तुर होइन जाहांताहां सिवानामा लस्कर आइ हाम्रा कम्पनिका जगामा लुटपिट गरेर लैग्या दोस्तिमा यस्तो चाहिन्या हो क्या तव अरू पनि धेरै कुरा छन् तिमि-लाइ त केहि लेषि आवदो रहेनछ तिमि केहि थाहा पाउदा रहेनछौ हिन्दुस्थानमा एस्तै वेवन्दोवस्त हुनाले हामिले अर्का वेलाएतवाट आइ हिन्दुस्थानको वेलाएत लियुं भनि ठट्टा गन्या कै कुरा गन्या भयाको विस्तार मलाइ लेषि आउदैछ नभयाको तिमिहरूकाहांको जस्तो फैकिं हाम्रा मुलुकमा लेषन्या दस्तुर छैन भनि मैले जवाफ दियां पायाको षवर विन्ति चह्लाइ पठायाको साचो झुटो कसो हो को जनि हजुर्मा जाहेर होला हजुरवाट केहि लेषि नआउदा यांहा म साह्रै अन्दाधुन्दमा परिरह्यांछु लडाइको षवर सुन्याका दिनदेषि नाएव वकीललित एक दिन भेट भएथ्यो लडाइं अवस्य हुन्छगरे भन्या षवर सुनिन्छ म ता आफना जिवि-कामा लागिरह्यांछु तिमि पनि आफ्नु केहि वन्दोवस्त गर्न्या भयादेषि गर भन्थ्या हाम्रा त पुस्तानपुस्तादेषि--१-- का तावेदार रैयत निमकषार हुं हाम्रा वन्दोवस्तको उपदेश तिमिले गर्नुपर्दैन लौ भनि जवाफ दियां उहिलेदेषि फरि मुलाकात भयाको छैन फेला पन्या लोकरमण उपाध्या पर्नन् हामि ता अंग्रेजका अमल्मा पनि वादशाहका सहभित्र कम्प-निको हुकुम नचल्न्या ठाउंमा वस्याका छौं हाम्रो केहि विग्रन्याछैन भन्या कुरा आपना इष्टमित्रहरूसित गर्छन् अरे भन्दा सुनिन्छ एस्ता बेलामा अभिन्तर वंगालिहेरूसित पेट पसि वात वुझन पठाउं भन्या पनि नाएवसित मुलाकात हुदैन यांहा भयाको हालसुरत अर्जि विति चह्लाइ पठायाको छ ब्रह्माका मुलुकका सिवानामा मौलिमनका छाउनीमा रह्याका लस्कर्मा एक पल्टन गोराले दानापुर जानु भन्या कौसलवाट हुकुम गयो इति सम्वत १८९७ साल मिति भाद्र वदि ९ रोज ६ मोकाम कलकत्ता जितपुर शुभम् – – –

सेवक लोकरमणोपाध्यायको पुराणोक्त कोटि कोटि शुभाशीर्वाद शुभम् – – – – – – –

–०–

नं. ७५

अर्जि – – – – – – – – –

उप्रान्त जाम जाहानुमा फार्सि अषवार्मा नेपालको वकील लुधियांनामा कएद छ भनि छाप्याको रहेछ अरू पनि देसावर्का रूषमुलुकतिरको षवर अषवार्मा छाप्याको रहेछ अषवार हजुरमा चह्लाइ पठायाको छ वेहोरावार जाहेर

होला श्रावण वदि ६ रोज ६ का दिन बुझन भनि अंग्रेज-हरूकाहां जादा जिमिस प्रेन्सिप साहव वडा साहव हुन् उन्सित भेट हुदा नेपालवाट दोस्त महमद षांकाहां वकिल भै मातवर्सिंह थापा जादा रह्याछन् लुधियानामा पकडियाका छन् भन्दा सुनिन्छ दोस्तिका मोकाममा एस्तो वात चाहिन्या होइन कसो हो भनि मसित सोध्या यो वात केही भयादेषि मलाइ लेषि आवन्या हो केहि लेषि नआउदा सच्चा होला भन्या जस्तो लाग्दैन मातवर्सिंह थापाहरू कामदेषि षारिज भयाका छन् यांहा सवै साहवानहरूलाइ मालुम छ काबुलमा सफिर गरि पठाउनुभयादेषि अरू आदमि जादा हुन् काम-वाट षारिज भयाका आदमी जादैनहुन् एस वातले पनि अषवारवालाहरूले झुटा वात छाप्याको होला भन्या जस्तो लागछ भनि जवाफ दियां अषवारको प्रतित हामि पनि मान्दौन दारजिलि भन्याका मोकाममा नेपालका फौजले सर्कार कम्पनिको जमिन दवायाको षवर सुनि सर्कार कम्प-निका तर्फवाट पनि केहि फौज वाहां तैनाथ भयाको छ यो कुरा कसो हो भनि सोध्या एस वातको षवर केहि पायाको छैन षवर मालुम भया भन्दा हु साचो वात भया मलाइ षवर पनि हुदोहो भनि जवाव दियां रूषका वादसाह र इरानका वादसाह जोधपुरतिरका सर्दारहरू वर्माका मुलुकका राजा चिन नेपाल सवै मिलि सर्कार कम्पनिसित लड्नाको इरादा छ भन्दा सुनिन्छ अव कसो कसो हुन्छ पछि मालुम होला भन्न लाग्या यांहा भयाको षवर हजुरमा विन्ति चह्राइ पठायाको छ मदन तेवारि विवाह गर्न गयाका अझ-संम आयाका छैनन् यांहा काहि जान आउन बुझ विचार गर्न अंरैजि षवर्का कागजको हुवाल पढन्या पनि कोहि छैनन् हजूर्मा विन्ति चह्राइ पठाउनासंमको मेरो सामर्थ हो अर्जि विन्ति चह्राइ पठायाको छ इति सम्वत् १८९५ साल मिति श्रावण वदि ६ रोज ६ मौकाम चितपुर शुभम्– – –

सेवक लोकरमणोपाध्यायको वेदोक्त पुराणोक्त सहश्र-कोटि सुभासीर्वाद शुभम् – – – – – – –

–०–

नं. २८२

श्री ५ हजूर

१

अर्जी – – – – – – – – – – – –

उप्रान्त मिति भाद्र शुदि ३ रोज ५ मा –१– वाट दिल्लीमा वालाशंकर मिश्रमार्फत पठाई वक्सनुभयाको कृपापात्र आई-पुग्यो कृतार्थ भै सिर चह्रायाँ दिलमा निहायत षुशी हासल भयो –१– का हुकुम सिर चह्राई मिती आश्विन वदि ३० रोज ३ का दिन हामीहरू डिल्लीवाट कूच गर्‍यां वाकी आजकाल यहां अंग्रेजहरूले लूध्याना कर्नाल मीरठमा रस-दहरू जंमा गर्न लागिरहेछ पटियालेवाला राजासंग अनाज ५ लाष मन नाभेकाला राजासंग अनाज २।। लाष मन कोट-लावाला राजासंग १।। लाष मन अनाज सापट लीसक्या फेरी अरू राजा रजवाडाहरूसंग रुपैयां र अनाजहरू सापट मांग्दैछन् ज्यादा यहांको अहेवाल वालाशंकरका अर्जीले जाहेर होला वाकी सेवकहरूले जान्या सुन्याको हालसुरत –१–का चरणारविन्दमा दाषील भयापछि विन्ती गरुलां ज्यादै लेषीयाको वेअद्वी कुसूर वरअप्सर्माफ वक्स्याजावस् इति सम्वत १८९५ साल मिती आश्विन वदि ३० रोज ३ मुकाम दिल्ली चलिचलाव शुभम् – – – – –

–०–

नं. ३२४

ज्वालानाथले काजीका चिठिमा लेषिपठायाको षवर––

अंरेजी सन् १८३९ अप्रैल महीनाको २४ तारीषमा कन्धार फत्ये भयो वाहापछि माहाराजा रंजितसित स्वर्गवास भया आषाढ सुदि ४ का दिन दस्तुरवमोजिम खड्गसिंहले राज्य गर्‍या सावन वदि १० मा लाठ साहेवले लाहोरवालाका निमित्त तोफान पठाउनाको तयारी गर्‍या सावन सुदि ९ मा षैवरको दर्रा अली मसजिद जलालावाद फत्ये भयो सावन सुदि १४ मा कावुल पत्ये भयो भनी लेषियाको छ शुभम्–

अर्को पुर्जिको षवर

डिल्लीका वादसाह डिल्लीदेषि ८ कोस फरक कुतुव साहेवमा छन् वडा साहेव मिस्टर तामस साहेव वहादुरले हाजीर भै हरूट साहेवलाई दर्सन गराउदा सकत्तरले ४ असर्फि नजर राष्या वादसाहवाट ६ पार्चा तीन रकमको षिलत वकस भयो – – – – – – – –

–०–

जनकपुर अंचलको पुरातात्विक सर्वेक्षण २०२८

–देवीप्रसाद लंसाल
–राधेश्याम भट्टराई

राष्ट्रिय अभिलेखालयले पुरातात्विक महत्वका वस्तुहरूको संरक्षण, संवर्धन र संरक्षण गर्दै आएको छ। डांडाकांडा र तराईमैदानले बनेको हाम्रो देश हिउंका उत्तुंग टाकुरादेखि तराईको मैदानसम र मेचीदेखि महाकालीनदीसंमका पाखाभित्ता र कुनाकाप्चाहरू ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र पुरातात्विक वस्तुहरूले खचाखच छन्। यसरी फैलिएका सामग्रीहरू असुरक्षित अवस्थामा हुनु स्वाभाविकै हो। असुरक्षाको मात्रा बढेपछि रक्षणीय वस्तुको नाश पनि अवश्यंभावी हुन्छ। त्यसैले देशका विभिन्न भागमा छरिएर रहेका पुरातात्विक अभिलेख, ताम्रपत्र, काष्ठपत्र, शिलापत्र, लालमोहर, रुक्का, मूर्ति, मठमन्दिर, पाटीपौवा, पुस्तकहरू र कागजात आदिको खोजतलास गरी संरक्षण, संवर्धन र संकलन गर्न केही वर्षअघिदेखि राष्ट्रिय अभिलेखालयले उपत्यकाबाहिर पनि "अनुसन्धानभ्रमणटोली" पठाउन थालेको हो।

यसरी खटिएर जाने अनुसन्धानभ्रमणटोलीले तोकिएको अंचल वा जिल्लामा यथासंभव मठ–मठ, मन्दिर–मन्दिर, गाउं–गाउं र घर–घर चाहारेर गौरवमय पुरातात्विक वस्तुहरूको संभव भएसम सकल चीज र संभव नभए त्यसको फोटो खिची अभिलेखालयको संग्रहमा समावेश गर्ने गर्छ। आफ्ना घरमा पुस्तौंदेखि सुरक्षित राखिएका पुरातात्विक वस्तुहरू एकाएक अर्कालाई सुंपन हम्मेशी कसैले पनि सक्दैन। त्यसकारण अर्काका घरमा र सुरक्षामा रहेका महत्वपूर्ण चीज प्राप्त गर्न सम्बन्धित व्यक्तिको मन पगाल्न सक्नुपर्छ। यसै सिलसिलामा अभिलेखालयले पुरातात्विक सर्वेक्षण गर्न २०२८ साल माघमा चार सदस्यीय एउटा अनुसन्धानभ्रमणटोली जनकपुर अचलमा पठाएको थियो।

ज्योतिषाचार्य देवीप्रसाद लंसालले नेतृत्व गरेको हाम्रो अनुसन्धानभ्रमणटोलीमा सहायक ज्योतिषाचार्य राधेश्याम भट्टराई, ह्याण्डल्यामिष्ठ बलराम चापागाईं र माइक्रोफिल्मिष्ट विजयशंकर श्रेष्ठसहित हामी चार जना सामेल थियौं। जनकपुर अंचलको पुरातात्विक सर्वेक्षण गर्दा उपलब्ध भएका वस्तुहरूलाई अनुसन्धानभ्रमणटोलीको प्रतिवेदनको रूप दिइएकोले उपलब्धिको नवीनता र प्राचीनता छुट्याउने प्रयास नगरी टोलीको सम्पूर्ण संग्रहका रूपमा प्रस्तुत गरेका छौं।

माघ ९ गते, राजधानीको जाडो सिर्मिरेमै लुगलुग काम्दै हामी विमानघाट पुग्यौं। पहाडका डांडाकाडा, भित्री तराईका खोच, नदीनाला र तराईको समतल मैदान पार गर्दै हामी चढेको विमान जनकपुर विमानघाटमा उत्र्यो। राजधानीबाट एकाएक मधेस पुगेकोले गर्मीको केही अनुभव गर्दै आफ्नो काम शुरु गरिहाल्यौं। अभिलेखात्मक प्राप्तिका लागि जनकपुरधामका जानकीमन्दिर राममन्दिर चाहार्नेपर्छ। हाम्रो अनुसन्धानको शुभारम्भ पनि यहींबाट भयो। जनकपुरधाममा उपलब्ध कागजातहरू यस प्रकार छन्:—

मकवानपुरका राजा मानिक सेनले श्री गोसाईंको नाउंमा गरिदिएको सं. १७८० को लालमोहर–

श्री सीताराम

नवातीक

स्वस्ति श्रीरूपनारायणेत्यादि वीवीध वीरुदावली वीराजमान मानोनत श्री महाराजधिराज श्रीश्रीमन्मानिकशेनदेव–

वानाम् सदा शमरवीजनास्– – – – – – – –
श्री गोसाईकै प्रगना कोराडीमध्ये जनकपुर पटि वैराहि टोला श्री ... ... के प्रीती कैदीइ ऐही पत्र अपने षातिर ज्माशै जोतथ् जोतायथ् तलाश तरकदकै भोग्य करथ् आसीर्वाद श्री......क महीमर्श दइकरथ् इती शवत् १७८० साल भाद्र......शुदी......रोज मोकाम मकवानपुर– – – –

रामदाश
रुजनां हरसी वानीया

—०—

श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहबाट सं. १८२८ मा महन्त सुमरनदासलाई पूजाआजाका निति कुशबिर्ता दिएको लालमोहुर—

श्रीदुर्गा सहाय
विष्णु

स्वस्ति श्रीगीरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविधविरुदावली विराजमानमानोन्नत श्री मन्महाराजाधिराज श्रीश्रीश्रीमहाराजे पृथ्वीनारायण साह बहादुर समसेर जं देवानां सदा समरविजयिनाम्– – – –
आगे महन्त सुमरनदासको प्रगन्ना कोराडीमध्ये मौजे जनकपुरमै वेलाहि ससिम साविक वदस्तुर कुसविर्ति जानि श्री... ... पूति वहाल कैदिया है अपने षातिर जमासै वसै वसावै आवादकै कुसविर्ति जानि सर्वअंक वेतलव भोज किया करे श्री ... ... का सेवा पुजा किया करे श्रीहजुरमो आसिर्वाद दिया करै धर्म चलाया करै इति सम्वत १८२८ साल मीति चैत वदि १ रोज ६ मोकाम काठमाडौ सुभम्—

—०—

श्री ५ रणबहादुर शाहबाट परमानन्द दासलाई जानकीमन्दिरको महन्त्याइं दिएको सं. १८४७ को लालमोहर–

श्रीदुर्गा सहाय
श्रीजानकीज्यू

स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविधविरुदावली विराजमानमानोन्नत् श्रीमन्महाराजाधिराज श्रीश्रीश्रीमहाराजे रणबहादुर साहबहादुर्समसेर जंग देवानाम् सदा समरविजयीनाम्— — — — —
आगे जनकपुर ... .. का मठका प्रमानन्द दासलाई अघी अरू अरू अस्थानका महंतहरूले महंती टिका कंठी दिगादिमा बसायाको रहेछ पछि हाम्रा हजुर (मा) विसंभर दासले फिऱ्याद गर्न आयो हाम्रा गुरुको महंती हो महंतको चेला महंत हुन्छ भन्दा मोहर गरिवक्स्याको हो पछि बुझदा भाट र संजोगी ठहऱ्यो तेस अस्थानमा भाट र सजोगीलाई महंती हुन्या होईन तेसर्थ परमानन्द दास ब्राह्मणका छोरा हो ब्राह्मणका छोरा नैष्ठिक जानी महंती वक्स्यौं आफ्ना षातिर्जमासंग महंती गर्नु सदावर्त धर्म चलाउंनु हाम्रो जये मनाउंनु आसिर्वाद दिन्या गर...... धनुशाका पुजा वेस गरि गर्नु ईती सम्वत १८४७ साल मिती आश्विन वदि १३ रोज २ मोकाम सहर काठमाडौं— — — — — — —

—०—

श्री ५ रणबहादुर शाहले प्रमानन्द दासलाई महन्त्याइं दिएको सं. १८४९ को लालमोहर यसको वेहोरा माथिको लालमोहरकै भएकाले अक्षरशः दिन आवश्यक परेन ।

रामगुलेला दासले स्वास्नी राखेको हुनाले निजलाई महन्त्याइंबाट बरखास्त गरी रामदास वैरागीलाई जानकीमन्दिरको महन्त्याइं दिएको सं. १८९६ सालको श्री ५ राजेन्द्रको लालमोहर यस प्रकार छ—

श्रीदुर्गाज्यू
श्रीजानकीजी
१

स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविधविरुदावलि विराजमानमानोन्नत श्रीमन्महाराजाधिराज श्रीश्रीश्रीमहाराज राजेन्द्रबिक्रम शाह बहादुर सम्सेर जंग देवादां सदा समरविजयिनाम्— — — — —
आगे रामदास वैरागीकै जिल्लै महुत्तरि प्रगन्ना कोराडिका अस्थान जनकपुर वैरागिपट्टिको महन्त्याइं महंत रामगुलेला दासले आफु महंत भै स्वास्नी तुल्याउंदा स्वास्नि राषन्या महंतहरूलाई मठबाट बर्षास गर्नु भन्या ९६ सालमा बन्देजका लालमोहर हुदा तसर्थ रामगुलेला दासका ज्येठा

चेलाको पनि चेला पनि रहेछ तिमीलाई महंत्याई र राम-गुलेला दासलाई मठको कारोवार परपजनि वहिपत्रसमेत तैनाथ गरि तिमीलाई महंत्याई गरिवक्स्यौ आफ्ना षातिर-जामासित मठको धन जत्रतत्र राष्याको र कमारा वैरागि-स ंग लाग्याको सवै लि हाम्रा सर्कारको सलामि पनि चह्राई पठाउनु सुपद मठमा लाग्याको रिन पनि तिर्नु आउन्याजान्या वैरागिहरूलाई सदावर्त चलाइ ..१... का पूजा धुपदिप नैवेद्य फलफुल अछेत र पर्व पर्वका पूजामा हिजोदेषि चलिआयाकोमा कत्ति नघटाइ चलाउनु सेष रह्याको सिष्योपसिष्य मिलि हाम्रो जय मनाइ भोग्य गर इति लम्वत १=९६ साल मिति कार्तिक सुदि १४ रोज ४ शुभम् – – – – – – – – – –

–।–

महन्त वज्रंग दासलाई दिएको महन्त्याई खोसी हरि-भजन दासलाई जानकीमन्दिरको महन्त्याइं दिएको सं. १९३० सालको श्री ५ सुरेन्द्रको लालमोहर–

श्रीदुर्गाज्यू

श्रीजानकीजी

१

श्रीमनदतिप्रचण्डभुजदण्डेत्यादि श्रीश्रीश्रीमहाराज जंग-बहादुर राणा जी. सी. वी. आण्ड जी. सी. ऐस. आई. थोङ लिन पिम्माको काङ वाङ स्यान प्राइम्मिनिष्टर याण्ड कम्यांडर ईन्चीफ–

२

स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविधविरुदावली विराजमानमानोन्नत श्रीमन्महाराजाधि-राज श्रीश्रीश्रीमहाराज सुरेन्द्रविक्रम साह वहादुर संसेर जंग देवानां सदा समरविजयिनाम् – – – – – आगे महन्त हरिभजन दासके जीत्लै महुत्तरि प्रगन्ना कोराडी मौजे जनकपुरका ..१... का मठ अस्थानका २८ सालसंम तिम्रा गुरु महन्त नरहरि दासले महन्त्याई चलाई षायाको तिम्रा गुरु नरहरि दास मर्दा २९ सालका वालो-देषी महन्त वज्रंग दासलाई महन्त्याईको लालमोहर गरि-वक्स्याकोमा नीज ......१...... का मठ अस्थानको अघी-देषी हाम्रा गुरु पुर्षाका नाउंमा लालमोहर तावापत्र भै २८ सालको वालीसम्म महन्त्याई चलाई...१... का नीत्य पूजा भजन गरि सर्कारको जये मनाई षाई आयाको मठ जग्गा नीज महन्त नरहरि दासका चेला हामीहरू छदै वज्रंग दासलाई हाम्रो मठ जग्गा जान्या होईन भनि तिमिले......२... का हजुरमा वीन्ती गर्दा १९३० सालका वालोदेषी सो मठ अस्थानको तिमीलाई महन्त्याई दर्शन् गरायाको वीस्तार नीज २... र श्रीमद्राजकुमार कुमा-रात्मक श्रीकम्याण्डर इन चीफ जनरल रणउद्दीप सिंह कूवर राणावाट हाम्रा हजूरमा विन्ती पार्दा जाहेर भयो तसर्थ... १... का मठ अस्थान जग्गाको २८ सालसम्म तिम्रा गुरु नरहरि दासले महन्त्याई चलाई आयाकोमा तीम्रा गुरु मर्दा २९ सालका वालीदेषी महन्त वज्रं दास-का नाउंमा भयाका महन्त्याईको लालमोहर हानी ३० सालका वालीदेषी तीमीलाई महन्त्याईको लालमोहर गरि-वक्स्यौं नीज ... १... का मठ अस्थान तालुकका जगाजमीन सनद दस्तावेज तावापत्र सिलापत्र जगेरा धन् माल नगद जीन्सी चौपाया गैह्र बुझि ली मठ अस्थान तालुक्का जगा-को पैदावारले तावापत्र सिलापत्र दानपत्रमा लेषीयावमो-जीम कत्ति नघटाई....१... का नीत्य नैमीत्यक पर्व पर्व-का पुजाआजा धर्म सदावर्त चलाई सेष वाकी रह्याको तिमीले षाई सावीकवमोजीम तेस मठका चौधराई फाटमा गाभीयाको कटैयाका महन्त वलवन्त गिरिको षतमी सला-मी मोहरु ७०० नीज कटैयाका महन्त वलवन्त गीरीवाट बुझि ली तीमीले सालसाल कचहरिमा बुझाई रसीद फार्षति ली सीष्योपसिष्य मीली हाम्रो जये मनाई महन्त्याई जानी भोग्य गर ईति सम्वत् १९३० साल मीति मार्ग सुदि १२ रोज २ शुभम् – – – – – – – – –

– | –

महन्त हरिभजन दास मरी खाली भएको जानकीम-न्दिरको महन्त्याई चेला रामकृष्ण दासलाई दिएको श्री ५ पृथ्वीवीरविक्रमको सं. १९५३ को लालमोहर–

श्रीदुर्गाज्यू
श्रीजानकीजी

१

श्री मदतिप्रचण्डभुजदण्डेत्यादि श्रीश्रीश्रीमहाराज वीर-सम्सेर जंग राणा वहादुर के. सी. यस. आइ. थोङ लोङ पिम्माको काङ वाङ स्याङ प्राइम्मिनिष्टर यान्ड कम्यांडर इन चीफ

२

स्वस्ति श्रीगीरिराजचक्रचूडामणि नरनायणेत्यादि विविधविरुदावली विराजमान मानोन्नत श्रीमन्महाराजाधिराज श्रीश्रीश्रीमहाराज पृथ्वीवीरविक्रम जंग वहादुर साह बहादुर सम्सेर जंग देवानां सदा समरविजयिनाम्———आगे महंत रामकृष्ण दासके जिल्लै महुत्तरि जनकपुर ..१... का मठ् अस्थानका महंत तिम्रा गुरु हरिभजन दास मरेको हुनाले नीज ... १ का मठ् अस्थान जगाको महंत्याको लालमोहर गरि पाउ भनि तिमिले .. २ ... र श्रीमद्राजकुमार कुमारात्मज श्रीकम्याण्डर इन चिफ जनरल देवसम्सेर जंग राणा बहादुरका हजुरमा विन्ती गर्दा १९५२ सालका वालिदेषि तिमिलाइ महंत्याइ दर्शन् गरायाको विस्तार ...२... र श्रीमद्राजकुमार कुमारात्मज श्री कम्याण्डर इन चिफ जनरल देवसम्सेर जंग राणा बहादुरवाट हाम्रा हजुरमा विन्ती पार्दा जाहेर भयो तसर्थ जिल्लै महुत्तरि जनकपुर १... का मठ् अस्थान् जगाको १९५२ सालका वालिदेषि तिमिलाई महंत्याइंको लालमोहर गरिवक्स्यौं नीज...१... का मठ् अस्थान्तालुकका जगाजमीन् सनद दस्तावेज तावापत्र सिलापत्र जगेरा धन माल नगद जिन्सी चौपाया गैह्र बुझि ली सो मठ अस्थान तालुकका जगाका पैदावारले तावापत्र सिलापत्र दानपत्रमा लेषियावमोजिम र साविक दरसाविकदेखि दरिचली आयावमोजीम कत्ती नघटाई...१... का नित्य नैमित्यक पर्व पर्वका पुजाआजा धर्म सदावर्त चलाई सेष वाकि रहेको तिमिले षाई सिष्योपसिष्ये मिली हाम्रा जय मनाई महंत्याइं जानी भोग्य गर ईति सम्वत १९५३ साल मिती वैसाष वदि १ रोज २ शुभम्—

—|—

संकल्प पढ्ने काम पुरोहित पं. यदुनाथ अर्याल र पानी हाल्ने काम काजी भीमसेन थापाद्वारा संपन्न गराई श्री ५ गीर्वाणबाट राममन्दिरको नयाँ मन्दिर बनाएबापत काजी अमरसिंह थापाका नाउंमा राममन्दिरको व्यवस्थाका निमित्त गूठ राख्न दिएको सं. १८६४ सालको ताम्रपत्र—

श्रीदुर्गासहाय
श्रीरामलक्षोमण:

स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविधविरुदावलि विराजमान मानोन्नत श्रीमन्महाराजाधिराज श्रीश्रीश्रीमहाराजे गीर्वाणयुद्धविक्रम साह बहादुर सम्सेर जंग देवानां सदा समरविजयीनाम्— — — — आगे काजि अम्वरसिंह थापाके जनकपुरमा...... को नयाँ मन्दिर वनायाको तम्रा तरफवाट गुठि सदावर्त राख्नानिमित्त वक्स्याको जिल्ला महुत्तरि प्रगन्ना कोडारिमध्ये मौजे मनपट्टि मछौरा अवादि विगहा ५० वैरानि विगहा १५० जगा विगहा २०० तसको चौर्तफि साधसिवाना पूर्वका सिवाना मौजे नरहिया डिहिका नैरित्या कोना दिवराका भिउपर कोईला तिस्को सोझोसो उतर दषिन सरासर पूर्व मौजे नरहिया रैकर पश्चिम मौजे मनपट्टि मछौरा विर्ताको सिवाना १ दषिनको सिवाना मौजे पडुरेश्वर वितांका भंडार कौन दैनि पोषरिको पश्चिम नदि नदिको पुरानु वांध वांधका सोझो पश्चिम पाकडिका गाछ गाछका पश्चिम मुपैनि पुराना डौडामु पूरानु वांधतक तिस्का सोझा पुर्व पश्चिम सरासर दषिन मौजे मनपट्टिका जमिन रैकर उतर मौजे मनपट्टि विर्ता पुर्व पश्चिम शिवाना १ पश्चिमका शिवाना मौजे मनिपट्टि वस्ति वाबुराम राईका टोलका भन्दारकौन नदि नदिका पश्चीम ठुटा पिवरका गाछ गाछका ईशानकौन सात लगापर दिवराका भिउपर कोईला तिस्का सोझा उत्तर दषिन पश्चिम मौजे मनपट्टिका जमिन रैकर पुर्व मौजे मनपट्टिका विर्ताका शिवाना १ उत्तरका सिवाना मौजे भगवानपट्टिका दषिन वारि सिवाना पर नदि नदिमु पूर्व पश्चिम पूराना वांध वांधका सोझा पश्चिम पश्चिममु पैनि पैनि सरासर पूर्व पश्चिम उत्तर मौजे भगवानपट्टि रैकर दषिन मौजे मनपट्टि विर्ताको शिवाना १ चकलावन्दि नापका पूर्व वारि शिवाना मौजे नरहियाका पछवारि शिवानाका भिउपर कोईला तेस्का सोझा पश्चिम सरासर पछवारि शिवाना मनिपट्टि वावुराम राईका येलाका भन्दारकोन नदिका पश्चिम ठुटा पिपरका गाछ तस गाछका

ईसानकोन सात लगापर दिवराका भिउपर कोईलातक पूर्व पश्चिम रसरि १४।२ दषिन वारि शिवाना वावुराम राईका टोला दषिन पूर्व पश्चिम पैनि तेसका उत्तर भगवानपट्टि मक्षौराका दषिन वारि शिवाना पर वांध पूर्व पश्चिम तेसका दषिन रसरि १४।३ ताके विगहा १९९।। उठकोनधि मौजे मजकुरको ईसानकौन नरहियाका शिवाना लगाई वगदस १० यति कीलाभित्र जमा विगहा २०० सम्वत १८६३ साल मिति चैत्र सुदि १४ रोज ३ देषि सिवाये कल्यानधन सर्व कर अकर सर्वांक माफ कुश पानि... सकल्प गरि विर्ता वितुलपको मोहर तावांपत्र गरिवक्स्यौं आफ्ना षातिरजामा-संग विर्ता वितलप जानि गुठ सदावर्त राषि धर्म चलाव यो विर्ता वक्संदा संकल्प वाक्य पढ्न्या प्रोहित यदूनाथ पंडित अर्ज्याल पानि हालन्या काजि भिमसेन थापा संधियार जिल्लै महतरिको सुधानयनसिं फौजदार रमानन्द पाध्या मुनसिफ श्रीहर्क पाध्या पैसकार धर्मपतिदास नारानदत्त दास चौधरि भिषं दास वैकलम कालिदास कानुगोये... रामदास जेठरयात रघुनाथ राई महंत रामगुलेला दास गोसाई आई-तवार गिरि गोसाई विभूति गिरि जेठरैति पृथि राउत गोसाई तुला गिरि गोसाई विसंभर दास ।। स्वदत्ताम् परद-त्ताम् वा यो हरेत वसुन्धराम् षष्टि वर्ष सहस्राणि विष्ठायां जायते क्रिमि ।। इति सम्वत् १८६४ साल वैसाष सुदि १४ रोज ४ शुभम् — — — — — — — —

-।-

वि. सं. १७८४ सालमा मकवानपुरे राजा मानिक सेनका पालादेखि दिइआएको मैदाखिली वेलाहिपट्टिको विर्ता महन्त विसंभर दासलाई थमौती गरिदिएको श्री ५ गीर्वाणको वि. सं. १८६७ को ताम्रपत्र–

श्रीदुर्गा

श्रीजानकी

श्रीज्यूज्यूवाज्या

श्रीवाज्याज्यू

श्रीवुवाज्यू

स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणि नररायणेत्यादि विविधविरुदावली विराजमान मानोन्नत श्रीमन्महाराजाधिराज श्रीश्रीश्रीमहाराज गीर्वाणयुद्धविक्रम साह वहादुर सम्सेर जंग देवानां सदा समरविजयीनाम् — — — —
आगे महंत विसंभर दासकै जिल्लै महुत्तरी प्रगन्ना कोराडि-मध्ये मौजे जनकपुर मैदाषिलि वेलाहिपट्टि ससीम् मौजे १ सावीक वदस्तु र अघि सम्वत १७८४ साल कार्तिक सुदि ७ का दिन मकवानी राजा मानिक सेनले सर्व अंक विर्ता वितलप गरि___ प्रीती चह्लायाको औ राजा हेमकर्ण सेनले सम्वत १७९० साल फागुन वदि ७ का दिन मेठवन्दि समेतको दानपत्र गरि थामिदियाको रहेछ हाम्रा अम्वल भयापछि __ वाट पनि थामिवक्सनुभयाको रहेछ हामिले पनि ६३ साल मार्ग वदि १३ का दिन दर्वारवाट गयाका जनहरूले र आमीलहरूले दुष दिदा विर्तवारलाई दर्वार डाकि कच्चा पक्का जाचबुझ गरि पत्र पात्र हेरि पक्का विर्ता ठहरियो र मौजे मजकूरको माल विगाहदानी कठि-यारि सगौय जलकर वनकर दंड गुनगारि सिंगार हाटसमेत ... प्रीति विर्ता वितलप वहाल गरि थामिबक्स्याको तस्को चौर्तफि साध दक्षिण वेदिसौ उत्तर तेल पोषराक दक्षिण वारि मोहारसी उत्तर वस्तिक पूर्व पौषरितक र पछवारि घाटसो दक्षिण भंडारकोन र सनसायरक पूर्व डौदाचाहि डोदाक पछवारि अलंगसी पूर्व पश्चिम पिंडारिक डीडसौ पूर्व पिहारिक डीहक दक्षिण चौरतक र पुवारि अलंग पर दिवराक भिउ ताहिसौ पूर्व दक्षिण सहौररापट्टिक सिमानसौ उत्तर वेदिक पश्चिम दुद पोषरि ताहि दषिनवारि पौषरिक पछवारि मोहरासौ पश्चिम उत्तर वारि पौषरिक पूर्वारि मोहरासौ पश्चिम एति सिवानाका चार किलाभीत्रका जमीनमा अघिदेषि आजसम्म षाइ वेहोरि चचि आयाको विर्ता वितलव आज मोहर तावापत्र गरि... प्रीति चह्लायां आफ्ना षातिर्जामासंग मौजे मजकुरको तरदूद तलास आवाद गुलजार गरि जो पैदावार भयाकाले... को नित्ये नैमित्येक पुजा गरि सदावर्त चलाई सिष्योपसिष्य मिलि पुस्त दरपुस्तपर्यन्त सुष भोग्य गर हाम्रो जय मनाइ आसी-र्वाद दिन्या काम गर औ चुभावन गोडधुवाइ गादिममारष छौरहि पुरोहिति चौधरि कानुगोयका दस्तुर फरफर्माइस वेठ वेगार पन पियाइ आमिलान दस्तुर भैराज अंक सर्वकलम मारिमेटि माफ गरिवक्स्यौं स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेन्च वसुन्धराम् षष्टि वर्ष सहस्राणि विष्टायां जायते क्रिमि ।। इति सम्वत १८६७ साल मिति फाल्गुण शुदि १० रोज २ शुभम्- — — — — — — — — — — —

—०—

वि. सं. १११४ सालमा मकवानपुरे राजा इन्द्र...ले महन्त चतुर्भुज गिरीलाई दिएका, सं. १८०८ मा राजा हेमकर्ण सेनले महन्त चन्दन गिरीलाई थमौती गरेको र शाहवंशका राजाहरूले पनि थामिदिदै आएको राममन्दिरको कुशविर्ताको थमौती गरी महन्त अम्बर गिरीलाई गरिदिएको श्री ५ गीर्वाणको सं. १८६७ सालको ताम्रपत्र—

श्रीदुर्गासहाय
श्रीसीताराम श्रीलक्ष्मीनारायण
१
श्रीबुढाज्यूज्यूवाज्या
२
श्रीज्यूज्यूवाज्या
३
श्रीबुवाज्यू
४

स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविधविरुदावली विराजमान मानोन्नत श्रीमन्महाराजाधिराज श्रीश्रीश्रीमहाराज गीर्वाणयुद्धविक्रम साह बहादुर सम्सेर जंग देवानां सदा समरविजयिनाम् — — — — — आगे महंत अंमर गिरिकै तिम्रा पुर्षा महंत चतुर्भुज गिरिलाई अघि सम्वत १११४ साल श्रावन सुदि ३ रोजका दिन मकमानी राजा इन्द्रवि...ले... प्रीति कुशविर्ता वितलव गरि चह्लायाको औ मकवानि राजा हेमकर्ण सेनले सम्वत १८०८ साल माघ सुदि ११ रोजका दिन तिम्रा वाज्या गुरु चन्दन गिरिलाई थामिदियाको हाम्रो अम्वल भयापछि... २... बाट पनि सम्वत १७२६ साल माघ वदि ४ रोज २ का दिन तिम्रा गुरु रेवा गिरिलाई थामिवक्स्याको औ सम्वत १८३१ साल फागुन सुनि १० रोज ५ का दिन ...३... बाट र सम्वत १८३४ साल फागुन वदि १४ रोज ४ का दिन ...४... बाट पनि थामिवक्स्याको औ सम्वत १८६३ साल मार्ग वदि १२ रोज १ का दिन हामिले पनि थामिवक्स्याको जिल्लै महुत्तरी प्रगन्ना कोराडिमध्ये मौजे जनकपुर मौजे विसहरा मौजे सहादरा ज्मा ससिम मौजे तिन् ३ साबीक बदस्तूर तस्को चौतर्फि साधवमोजिम मेठबन्दि मौजे जनकपुरका पूर्वारि सिमाना पूर्व हुधानै नदीसौ पश्चिम दषिन पौषरि विसहरिक दषिन पोषरा दुइ एकराहि दुवै पोषराक उत्तर पछिम पोषरा तिति ताति पोषराक पछवारि मोहारसौ पूर्व उत्तरतरफ आषाढ आषाढाक उत्तर पोषरा दुइ पूर्व पछिम ताहिसौ दषिन मौजे विसहाराका साध पूर्व दुधानै नदी मध्य वांध तातिसौ दषिनमुह पनीक तौकदारि ताहिसौ दषिन पछिम डावर डावरक दषिन वारि काधी दछिनका सिमाणा पर पैनी पछिम मुह डांडातक डोडासौ पछिममुह सरासर सकलाकाईला ताहिसौ सिधा पछिम पूर्व पछिम सगसर धुर सहोडा पुर्वारि दषिनवारि कोनेतक धुरतक दछिनका सिमाना १ सहोडाक आगने कोनसौ उत्तर दषिन धुर सरासर उत्तर लगाइत पाकरिक गाछका उत्तर विलकुल सढानका षेत षेतका उत्तरवारि आरीपर पुराना धुर ताहिसौ पूर्व पछिमका सिमान सिधा पूर्व डोडा डोडासौ पूर्व लगाइत मुरलि पोषरि दषिनवारि भीउपर कोइला कीला ताहिसौ सरासर पूर्व पुराना धुर ताहिसौ सरासर दुधानै नदीतक सिमाना १ मौजे महोदराका साध उत्तर थामड सिमा सहोदरा पौषरिक उत्तर डहर पुर्व पछिमे डहरसो उत्तर परंदहि पोषरिक दक्षिनवारि मोहारसौ दषिन परंदहिक पछवारि मोहारक पछिम पैनीछेक पछिम सुहषनुवा वाहक उत्तर मुह जाये पिडारिक डोडातक ताहि डोडासी सोझा पछिम मुह पैनी नदी सहोरना वांधतक ताहिसौ ताहि पैनी डोडासौ दषिनवारि काधीसौ सहोदरा उत्तरवारि सिमा यरे पछवारि सिमा नदी सहोरना वांधसौ दषिन नदि दषिन मुह जाए वेलाक उत्तर परसा घाटतक पछितिर सिमा वरे दषिनवारि सिमा परसाघाटक पूर्व वांध दामोदर राउत्क पूर्व पछिमे ताहि वांधसो दषिन अगनै कोनकै वांध दोसरा थातिसौ दषिन सहोदाक गाछ ताहिसौ दषिन वांध दषिन मुह जाए वहि वांधसौ पछिम वेला पूर्व सहोदरा दषिनवारि सिमाना पुराना धुर पूर्वे पछिमे धुरक पूर्व धानतक तकरा पुर्व मुह डोडि दषिन मुह जाए डौडिक पछवारि काधीसो वेला पूर्व सरोदरा फेरि वहि डाडि पूर्व मुह जाए श्रीगैविदासक वौधतक ताहिसौ उत्तर सहोदरा दषिनवारि काधी काधीसौ सोनापाराक दुभर कुवा ताहि पर घट दषिने उत्तरवारि ताहि वातसो पुर्व पिपरका गाछ गाछक पछिम भीउसौ पूर्व कुवा भीउसौ पछिम सहोदरा दषिन भर सिमा वहि पुर्वारि सिमावाट घाटक पूर्व वाट वाटक पुर्व भीउ भीउसो उत्तर कटैया दावर तकरा पछिम वांध उत्तरै दषिनै ताहिसौ पछिम सहोदरा पौषरि तकरा पछवारि भीउसौ उत्तर पुरन्दहि पौषरिक दषिन डहर पूर्वे पश्छिमे एति सिमानाका चार किल्लाभित्रका माल सायेर बुझावन गोडघोवाइ गादिममारष जलकर दंड कुंड मऱ्यो अपुत्राली छौरहि पुरोहिति चौधरि कोनुगोयका दस्तुर

करफर्माइस वेठवेगार सगौढा सिगार हाट वन पनपियाइ आमिलात दस्तुर मैराज अंक सर्व कलम मारिमेटि दुनिया- समेत कुशविर्ता वितलव...... प्रिति आज हामिले मोहर भामापत्र गरिवक्स्यौं आफ्ना षातिर्जामासंग मौजे मजकुरको तरद्दुद तलास आवाद गुलजार गरि जो पैदावार भएकाले ...को नित्ये नैमित्येक पुजा गरि सदावर्त चलाइ वाकि सेष रह्याको सिष्योपसिष्य मिलि पुस्त दरपुस्तपर्यन्त सुष भोग्य गर हाम्रो जय मनाइ आसिर्वाद दिन्या गर यो जग्गाका मेठवन्दि गरि सांध सिवाना लाउन्या फौजदार इन्द्रमनि वस्न्यात् फौजदार गर्भु षवास् गुमास्ते फौजदार कालु राउत् विचित्र महतु पेस्कार भारनदास पृथिदास वहो- रवदास जानकि रामदास देवान दारु जुनिया रामदास सिमानदार परसुराम राउत् वाकि फकीर वंधुराम दास कानुगोये गोहाई वन्धु चौधरि अस्थान कपिलेश्वर वैजनाथ गिरि अस्थान कुवा हरिनन्द गिरि स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेच्च वसुन्धराम् षष्टि वर्ष सहस्राणि विष्टायां जायते क्रिमि ।। इति सम्वत् १८६७ साल मिति फागुण सुदि १ रोज ७ शुभम्– – – – – – – – – –

– | –

राममन्दिरका महन्त अमर गिरीका नाउंमा श्रीराम- चन्द्रको पूजाका निति विर्ता वितलव गरिदिएको श्री ५ राजेन्द्रको सं. १८८६ सालको ताम्रपत्र–

श्रीरामचन्द्र

१

स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविधविरुदावली विराजमान मानोन्नत श्रीमन्महाराजा- धिराज श्रीश्रीश्रीमहाराज राजेन्द्रविक्रम साह वहादुर सम्सेर जंग देवानां सदा समरविजयिनाम् – – – – – आगे महंत अमर गिरिके...१... का नित्य धुपदिप र सदावर्त निमित्य सम्वत् १८८५ साल पौष वदि ३० रोज२ का दिन मधेसका जमिनमध्ये जमीन जिल्लै महुतरि प्रगन्ना कोराडि मौजे जलाधिका जमिनमध्ये कालावंजार कठाल महलक वैरान जमीन विगहा १०० तस्का चौतर्फि सांध- सिमाना किल्ला कोईला मुलुक वारवस्त नौं हातका लगाले मापवमोजिम मेठवन्दि उत्तरका सिमाना मौजे मजकुरका पुर्वारी उत्तरवारी ईसान कोना पर किलासौ सामने पश्चिम लागदि सयर किल्ला कोईलो १ तिससौ सामने पश्चिम कुछ दुरपर जमुनाका गाछ गाछका दछिनवारि किनारा कोईला तिस गाछसौ पश्चीम कुछ दुरपर पश्चिम उत्तर भंडारको- नापर किल्ला कोईला १ तकउत्तरका सिमाना १ पश्चिमका सिमाना पश्चिम उत्तर भंडार कोनाका किलासौ सामने सरासर दक्षिण कुछ दुरपर जामुनाका गाछ गाछका उत्तर- वारि लिनारा किल्ला तिससौ सामने दक्षिण जलाधि नदि नदिका फुवारी काधिसौ सरासर दक्षिण मोरतक पश्चिमका सिमाना १ दछिनका सिमाना मोरसे पुर्व जलाधि नदिका उत्तरवारि काधिपर कुलानन्द झाका विर्ता मौजे ह्वारसरका कोईला किल्लासौ सामने सरासर पुर्व जलाधिका उत्तरवारि काधि जिमढका गाछ गाछसौ पुर्व अग्ने कोनापर कोईला किलातक दक्षिणका सिमाना १ पुर्वका सिमाना अग्ने कोनाका किल्लासौ सामने उत्तर. सरासर कुछ दुरपर पिपरका गाछ गाछका नजदिक किल्ला कोईला १ तिससे सामने सरासर उत्तर इसान कोनाका पहिला किल्लातर्क पुर्वका सिमाना १ एति चौतर्फि किल्लाभित्र चक्लावंदि जाय मौजे जलाधिका दक्षिणवारि सिमाना जलाधि नदिका उत्तर वारि काधि जिमडका गाछसौ उत्तर मुह सरासर औ राजीमढ पाडरिका गाछतक उत्तरे दक्षिणे अर्दर सरि ११। मौजे मजकुरका पछवारि सिमाना जलाधि नदिका पुर्वारि काधिसौ सरासर पुर्व मुह जमुआकाते गछियासौ पुर्व लगा- दंसतक पुर्व पश्चिमे तुलर सरि ९।१० ताके ज्मा विगहा १०४।। मिनहा दछिण पश्चिमको कोना नदिका घर मोर- सिकस्त विगहा ४।। वाकि विगहा एक सय १०० को सम्वत १८८६ साल वैसाष वदि १ रोजदेषि माल सायेर चुभावन गोडधुवा गादिममारष जरकर वनकर डंडकुंड मर्‍यो अपुताली छौरहि पुरोहिति चौधरि कोनुगोएका दस्तुत फरफर्माईस वेठवेगार सगोठा सिगार हात वन पनपिआई आमिलात दस्तुर मैराज अंक सर्व कुलम मारिमेटि दुनियांसमेत _ १... प्रीति विर्ता वित्लप गरिवक्स्याको मोहरि ताम्वापत्र गरि- वक्स्यौं आफ्ना षातिर्जमासित नित्ये धुपदिप र सदावर्त चलाई सेष रह्याको लि हाम्रो जंय मनाई सिष्योपसिष्य पर्यंत विर्ता वितलप जानि भोग्य गर यो विर्ता सांध लाउन्या सधियासीलिस्त कप्तान विरभद्र कुंवर फौजदार कृष्णलाल उपाध्या मुषिया मानिकदास पेस्कार वरषदास रुद्रलाल

पाध्या हिरालाल चौधरि सेवकराम पाडे कानुगोए भवनाथ दास नंदलाल दास जोधनाथ दास वाबुनाथ दास राई सबुसिहाला राये भथि राये जेठरैयति नैनसुषराम मोनसिफ ब्रछरन का नवसिन्दा छितनदास जरिवक्स सदासिव राउंत गोना मियां पेस्कारका नौसिन्दा निज चौधरिका नवसिन्दा वच्चा मलीक कानुगोयेका नौसिन्दा आनन्द दत्त जवार चौधरि नारायेनदत्त पाडे षेदुसि पाडे रुजु त्रिपुरदत्त पाडे कानुगोये लक्ष्मिदासको मोहरिर सोनफुलदास राये चितामनि का जेठराउत जानकि राये प्रगन्ना महुत्तरि चौधरि गिरिजादत्त मिश्र कानुगोये लेषनारायनदत्त जेठरैयति सिता राये प्रगन्ना षेसाहा गोसाईराम सिनेहिदास अस्थान जरकपुर चेला महंत रामगुलेला दास कालुप मिसर ठिकेदार मौजे वथनाहा लिल्का पाडे जैनारहिछा पाडे आनन्द पाडे ठिकेदार मौजे मसुरपट्टि दाता राउत ठिकेदार मौजे भमरपुरा सवुर्दत चौधरि पिथि का ठिकेदार मौजे धोवालि कारि राउंत जानिवकार वासि मौजे कपिलेश्वर ज्मादार वहादुर कुवर ज्मादार कारि पाडे वितवारले किल्लाभंदा अर्धलो नचापनु विनातक्सीर जवद नगर्नु जो येस वन्देजमा रहेन एस श्लोकमा भन्याको पातकि होला स्वदत्तां परमत्ताम्वा यो हरेद्ध वसुंधराम् । षष्टि वर्ष सहश्राणि विष्टायां जायते क्रिमि: ।। इति सम्वत १८८६ साल मिति मार्ग शुदि ३ रोज १ शुभम् – – – – – – – – –

– | –

राममन्दिरका माथिल्ला तलाको भित्तामा रहेको श्री ५ राजेन्द्रको वि. सं. १८९७ सालको पित्तलपत्र–

श्रीरामसीता

स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविधविरुदावली विराजमान मानोन्नत: श्रीमन्महाराजाधिराज श्रीश्रीश्रीमहाराज राजेन्द्रविक्रम साह वहादुर सम्सेर जंग देवानाम् सदा समरविजयीनाम्– – – – –
आगे गोब्राह्मणकै रक्षामै तत्पर हिन्दुपत महाराजका दरपुस्तनको... ... जय करे इति सम्वत १८९७ साल मिति चैत्र वदि ९ रोज ३ शुभम् – – – – – – –

– | –

श्री ५ रणबहादुर शाहका सेनापति काजी अमरसिंह थापाले राममन्दिर बनाई त्यसै मन्दिरमा राखेको सं. १८३९ सालको शिलालेख–

श्रीसीतापतये नम:

स्वस्ति श्रीनिधिपावकेभरजनीनाथै (१८३९) मिते सम्वते ।
भानौ कुम्भगतेयंमर्षबुधयौ: कृष्णद्वितीयातिथौ ।
भूमृद्धन्दशिरोमणे रणबहादूरस्य सेनापति–
धर्मज्ञोऽमरसिंहको व्यरचयत् सीतापतेर्मन्दिरम् ।
शुभमस्तु ।।

श्री सम्वत् १८३९ श्री शाके १७०४ फागुनमाशे कृष्णपक्षे द्वितीयायां तिथौ बुधवालवरे उत्तरफाल्गुणीनक्षत्रे घृतौ योगे ।। स्वस्ति श्रीमन्महाराजाधिराज श्रीमहाराजै रणबहादुर शम्शेर जंग देवका सेवक आत्रेय गोत्रोत्पन्न श्रीभीमसेन थापत्मज सर्दार श्री अमरसिह थापाले श्रीसीता रामचन्द्र लक्ष्मणजीका मन्दीर वनवाय ।। शुभम् ।। ।।

मन्दिर वनवायाको रुलपयां
श्रीसुर थापा पीतावंर पाध्या दरोगा

– | –

बैठबेगारीसम्बन्धी व्यवस्था बांधिएको राजा जयप्रकाश मल्लको ने. सं. ८६२ को ताम्रपत्र । यो ताम्रपत्र सिंधुली जिल्लाअदालतमा सुरक्षित छ । यसको पूर्ण उतार यस प्रकार छ—

स्वस्ति श्रीपशुपतिकमलधूलिधूसरितशिरोरुह श्रीमन्मानेश्वरीष्टदेवतावरलब्धप्रसाद देदोप्यमान मानोन्नत श्रीरघुवंशावतार रविकुलतिलक हनूमध्वज नेपालेश्वर महाराजाधिराज राजराजेन्द्र सकलराजचक्राधीश्वर निजेष्टदेवेश्वरीकृपाकटाक्षवलितविक्रमोपार्जितबारणाकरसमुद्भूतगजेन्द्रपति श्रीश्रीजय जयप्रकाश मल्ल देव परमभट्टारकदेवानां सदा समरविजयिनां प्रभु थाकूल सललू जु क्वथंप्याख हुल्या पण्डमा शितखां भब खातिन खोषल्या षष्टि थ्वतेया मामि पूरंदर मारि तुल्या मारि कृज्येन मिगु च्या मारि कुलराम मारि थ्वतै, मिया मिमार ग्रामं सुद्धा श्रीश्रीलड्कास्य खलियातया आबन लिमेव सूंडम राजया वेथिवेगारि नाहि याङ

प्रसन्न जुया ।। भाषा थ्वते हुलाया मर्जा ताथे जिमङा हुनु षडछेया दसेवा थनके माल भत्थन कलसो थ्व माम्रवापत्र लिखकाये दु ।। अत्र पत्रार्थे दृष्टे साक्षि, श्रीश्रीराजप्रकाश मल्ल देव सम्वत् ८६२ चैत्र शुदि ३ शुभम्– – – –

–०–

सिंधुलीगढी आड (ढोकाको मुख्य द्वार) मा रहेको श्री ५ गीर्वाणको वि. सं. १८६१ को शिलालेख यस प्रकारको छ–

१. स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणि नरनाराणेत्यादि विविधविरुदाव
२. ली विराजमान मानोन्नत श्रीमन्माहाराजाधिराज श्रीश्रीश्रीमहारा
३. जे गोर्वाणयुद्धविक्रम साह वहादूर्सम्सेर्जंग देवानां सदा समरबिजयिनां
४. तथा स्वस्ति श्रीसमस्तयोगकलाकोविद योगिन्दगण-चिन्तयः सच्चिदानन्द
५. स्वरूपः परिपूर्णपरब्रह्मानुचिन्तन तदेकताधिगमे कला-लस ... क सक
६. ल विषयाभिलाषविनिर्मुक्तमानसेत्यादि विविध लोको-त्तरगुणग्रामाभि
७. ... ... श्रीश्रीश्रीमन्माहानिर्वाणानन्दश्वामिनां सदा सत्कर्मशालिनां
८. .... २६ श्री सम्वत् १८६१ साल माघ शूक्ल पंचमि
९. त्तरभाद्रे नक्षत्रे शिद्धियोगे ... ... क्षेमाङ्कि
१०. ... ... व श्रीसर्दार रणगंज बानियां श्रीसर्दार्रबिन्त कु
११. ... ... धा राम विष्ट श्रीजमदाडंम्वर थापा मंगलम
१२. .... चतुर्भुज महंतः

– | –

सिंधुलीपौवाको खरखजानाको सुरक्षा गर्न निगालेगाउंका जयनारायण बूढालाई गरिदिएको सं. १८६४ सालको रुक्का–

श्रीदुर्गा १

स्वस्ति श्रीमन्महाराजाधिराजकस्य रुक्का – – – –

आगे जयनारायण बूढालाई सिंधुलीका अमलमा माफिको किप (ट) षेत २ गढ जान्या सर्दारको षानगीवाहेकको डाढिको षेत २ प (च) पन्न सालमा बिह्लायाको षेत मुरी २० अरू वाछो बिह्लाइ षा डाढिका कुलाको मुहुटितिपसमेत गरि जागिर बक्स्यौं पौ (वा) का षरषजानाको संभार राषि हाम्रा टहलमा रुजु रहि (जा) गिर जानि भोग्य गर इति सम्वत् १८६४ शाल माघ वदि १२ रो (ज) शुभम्—

– | –

सिंधुलीगढी कुर्नै हुलाक बोक्ने आदि कामका लागि निगालेगाउंका प्रसाद बूढालाई गरिदिएको सं. १८९८ सालको रुक्का-

स्वस्ति श्रीमन्महाराजाधिराजकस्य रुक्का – – –
आगे प्रसाद बुढाके पौवागढिका अंबलमध्ये निगाल्यागाउंको काछो रुपैया २२ गाउंलाइ माफ गरि गढि कुह्नु सोला थापनु हुलाक बोक्नू भन्या अघि तेरा बाबुका लालमोहर भयाको रहेछ सोबमोजिम पौवागढि कुह्नि सोला भाजा थापनु कागत्या थापल्या हुलाक जंगी काजका षर्षजाना तोडा सोरा बोकि यक छिन बिलंव नगरि चलाउनु भन्या बन्देज बाधिवक्स्यौं आफ्ना षातिरजामासंग हाम्रा निमकको सोझो चिताइ गढि कुह्नि सोला भाजा थापि हुलाक चलाइ तेस गाउंको अस्मानिको आमदनी लि गाउवर गुल-जार गरि बस् इति सम्वत् १८९८ साल मिति चैत्र सुदि ५ रोज ६ शुभम् – – – – – – – – –

– | –

श्री ५ रणबहादुर शाहका पालामा सं. १८४९ सालमा स्थापना भएको रामेछाप जिल्लाको ल्याङल्याङस्थित शिलालेख यस प्रकारको छ—

१. स्वस्ति श्रीशाके १७१४ सम्वत् १८५९
२. साल कार्तिक सुदि १५ रोज आदित्ये वा
३. सरे असुनि नक्षेत्रे तदिने श्रीपंचप्रान
४. क चतुर्व लि वशहा श्रीभिमसेनमाहा सोव
५. र्न कौसिके उत्तरकुने हिमालय दक्षिनकुनै

६. ताम्रकौसि पुर्वकुने दुदकौसि पछिमकुने जम्बु
७. दिपे ल्यांल्यां... ग्रामे राजधानि श्रीभिमसेन थाना
८. ... पुति स्वस्ति श्रीमहाराजे रणबहादुर साहका पा
९. लामा श्रीकुलद्रिप सां बहादुरको नाति श्री...
१०. ... पुत्रि श्रीसुलछिमिकसे सुपुत्र श्री......
११. सिह सवतमि श्री... कनलछिमि श्री भम ..

—|—

राजा जयप्रकाश मल्लसंग रु. २१० मा श्रीमनै (मणि ?) पाध्याले २४ रोपनि जगा किनेको ताम्रपत्र। य ताम्रपत्र रामेछाप जिल्लाको अर्चलेगाउंका भट्टराईका परिवारमा छ। यसको वेहोरा यस्तो छ-

स्वस्ति श्रीमत्पशुपतिचरणकमलधूलिधूसरितशिरोरुह श्रीमन्मानेश्वरीष्टदेवतावरलब्धप्रसाददेदीप्यमान मानोन्नत श्रीरघुवंशावतार रविकूलतिलक हनूमध्वज नेपालेश्वर महाराजाधिराज राजराजेन्द्र सकलराजचक्राधीश्वर निजेष्टदेवदेवेश्वरीकृपाकटाक्षवलित विक्रमोपार्जितवारणाकरसमुद्रभूतगजेन्द्रपति श्रीश्रीजयप्रकाश मल्लदेव परमभट्टारकदेवानां सदा समरविजयिनां प्रभु थाकुल सन सुनपानि सचोङ श्रीमनै पाध्या नाम्ने प्रसादीकृतं गहील्याथ्बक कर्ष नाम संज्ञकं श्रीराजन पूर्व दक्षिण पश्चिम उत्तरतो ।। एतेषां मध्ये ध्वते चात्राघाते नदू चतुर्विंशति कर्ष परिमितं बू सप्त रोपनिकं क्षेत्रांकतोपि कर्ष २४ बू रो ७ ततः क्षेत्रस्य यथादेशकालप्रवतमान संचारार्घेन सूबर्णमूल्य दश टंकाधिक द्विशत श्रीजयप्रकाशमल्ली टंका २१० सादाय वतुकं न्यायेन श्री विक्रीतं भवति ।। पत्तेत प्याखं चेक चाकि भोयूजलसेन बिज्याक जाकि बजि ।। अत्र पत्रार्थे दृष्ट साक्षि श्रीश्रीराजप्रकाश मल्लदेव सम्वत् ८६० श्रावन शुदि २ किल्यषन देहि कर्ष २ कंन्य निबल्यादि कर्ष २ शुभं — — — — —

—|—

श्री ३ भीमेश्वर

नेपालका राजा महीन्द्रसिंहले दोलखाका भीमेश्वरको पूजाका लागि विनासांधसिमानाको गूठ राखेकामा भइरहेको गूठ थामी केही गूठ थपका साथै जगाको सांधसिमाना तोकी श्री ५ रणबहादुर शाहले पूजाको व्यवस्था गरेको वि. सं. १८५० को भीमेश्वरको ताम्रपत्र—

स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविधविरुदावली विराजमान मानोन्नत श्रीमन्महाराजाधिराज श्रीश्रीश्रीमहाराजे रणबहादूर साह बहादूर समसेर जंग देवानां सदा समरविजयिनाम् आगे सोवर्न कौसिकादेषी पूर्व ताम्रकौसिकादेषी पश्चिम यतिभित्र अभयपुर अस्थान दोलषाका श्री...... कन अघि नेपालका महिन्द्रसिंह राजाले आश्विनका दसैंकन सिम्रासको भेडपुका प्रजाले षायाको षेत तिन् ३ षरकसमेतको कुत धान मुरी १२० चाहिन्या सरजामकन विनासाँधकिल्लाको तावापत्र गरी चह्लायाको रहेछ आज हामीले अघीको सही थामी केही जगा थपी साधसिमाना लाई श्री...... का नित्य नैमित्य पूजा र अरू देवदेवताकन अघीदेषी आश्विनका दसैंमा पूजा गऱ्याको नघटाई गुठि राष्यु गुठिको साध पूर्व बेलब्रोस्या षेत माथिको काल्हो पिपल्या र सहल्या षेत मुरि १०० समेत दक्षिण फढ्क्या षोलो पश्चिम सैलुङको भेडपुनाघीको पानीढलो उत्तर लटक्या षोलो यैती चार किल्लाभित्र ब्राह्मणका कुशवाहिकको षेतको वाली पाषो षरक गाउको आमदनी उघाउनी वाज्वी कौडीको धान र रुपैयां गरी कुत बाधी दियाको रुपैयां तिन सय पाच ३०५ येस रुपैयांले नित्य पूजाका सराजाम के रुपैयां गरी चवालिस् चौध आना ४४।।। = आश्विन दसैंका पूजाको सरजामके रुपैयां येक सय चौतीस तेह्र आना १३४।।।– चैत्या दसैंको पूजाको सरोजामके रुपैयां पवने अठ्ठाइस २७।।। वैशाष श्रावण कार्तिक माघ येती चार महिनाका पूर्णिमासी पूजाका सराजामके रुपैयां साढे उन्दइस् १९।। भीम एकादसीका पूजाको सराजामके रुपैयां छ आना दस ६।। = शिबरात्रि पूजाके रुपैयां छ आना दस ६।। = श्रीपंचमी पूजाके रुपैयां चार आना तिन ४ ☰ नित्य भजन गर्नाको सराजाके रुपैयां पंध्र आना दस १५।। = नित्य नगरा सहनाई करनाल बजाउन्याके वामी षर्च रुपैयां पैतालिस ४५ येति षर्चका सवै ज्मा रुपैयां तिन् सय पाच् ३०५ कुतबाट लाउनु वाज्वी कौडीदेषी वाहीक डंड मोरो अपुताली चाकचकुइ सबै रकम मारीमेटी येती थोक्मा पैदावार भयाका आमदनी ज्मा गरी तेस्मा आधा देवताको भाडा गहना देवल सतल राजाका हुकुमबमोजिम वनाउनु आधा गुठियारले षानु गुठियार...छाकलहु ..को गुनेश्वर डोक्छेको वंसनारायण क्वाट्छेको मनेजन्त विहारछेको ईन्द्रनारायण गाउंको मिह्यान्या र षेतको मोहीनायेक जोगीराम तामाङको सन्तान्मा २ कर्म्मधाचोको सन्तानका २ गाउंको अमाली षेतको अधियां वाली सह्यार्नु

देवल्य टहलुवाका पजनी देवताका भाँडा गहना भेटी षंजना देवल सतल तालचा कुचो नित्य निमित्यका पुजा येति थोक गुठियारको तालुक् येस् गुठको र पुजाको साछी श्रीचन्द्रसूर्य गुठका आमदनी र पूजाका सराजाममा जो घटाँवला लोभानि पातानि गर्ला तेस्लाइ पंच महापातक् श्री...... को कुर्दिष्टि गुठिका प्रजाले हुलाकको भारी ऊभो भन्या फस्कु पुन्याउनु ऊधो भन्या कर्जाङ पुन्याउनु देवताको टहल गुठियारले अह्रायामाफिक्को गर्नु अरू अमालिको लागू नास्ति ईति सम्वत् १८५० साल मिति श्रावण शुदि ५ रोज १ कोकाम् कान्तिपुर राजधानी शुभम् — — — — —

(यो ताम्रपत्र गुठियारको संरक्षणमा छ) ।

–|–

हामीले थुप्रै प्राचीन मूर्तिहरू र मठमन्दिरका फोटा पनि संग्रह गरेका छौं । ती सबैको समावेश यस प्रकरणमा छैन । अत: केही उत्कृष्ट एवं महत्वपूर्ण मूर्तिहरू प्रस्तुत गर्नु सामयिक हुनेछ ।

१. जानकीमन्दिर ।
२. मायादेवी– बुद्धजननीको यो मूर्ति जनकपुरको रमामन्दिरमा छ । यो मूर्ति गंगासागर भन्ने सरोवर सफा गर्दा २०१० सालमा भेट्टाई राममन्दिरमा राखिएको हो भन्ने स्थानीय जनताको भनाइ छ । उक्त मूर्तिको परिचय गराउँदा योगमायाको मूर्ति पनि भन्दा रहेछन् ।
३. सिंधुलीमाढीको सिद्धेश्वर भन्ने भग्नावशेष शिवमन्दिरमा विद्यमान सं. १८१२ सालको घण्ट । यस घण्टको आधा भाग फुटेको छ ।
४. ग्वाङनदी (गोमती) र कमलानदीका संगममा त्रिकोण परेको सुन्दर स्थल छ । त्यहीं भगवती कमलाको मन्दिरभित्र सूँढले कलश लिएको हात्तीको मूर्ति ।
५. सिंधुलीगढीमा रहेका दुइ तोप
६. भीमेश्वर– दोलखाका भीमेश्वरको मन्दिर र मन्दिरमा मूर्ति विराजमान भएको दृश्य । यहां एउटै शिलालाई तीन रूपमा पूजा हुन्छ । पहिलो अवतार भीमसेनको, दोस्रो महादेव (भीमेश्वर) को र सायंकालीन भैरवरूपको ।
७. शिवपरिवार ।
८. मनमोहन भगवान् श्रीकृष्ण ।
९. भगवान् पुरुषोत्तम– लक्षण– चक्र, पद्म, शंख र गदा दक्षिणाध: क्रमले ।
१०. वीणापाणि सरस्वती ।
११. भगवान् नरसिंह– लक्षण– चक्र, गदा, हिरण्यकशिपु ।
१२. भगवान् विष्णु– लक्षण– गदा, पद्म, शंख र चक्र दक्षिणाध: क्रमले ।
१३. भगवान् माधव– लक्षण– गदा, चक्र, शंख र पद्म दक्षिणाध: क्रमले ।
१४. भगवती लक्ष्मी– लक्षण– कमल, वर, अभय र दर्पणले संयुक्त ।
१५. प्रसन्न मुद्रामा भगवान् बुद्ध ।
१६. भगवान् मत्स्य ।
१७. गरुडारूढ भगवान् पुरुषोत्तम– लक्षण– चक्र, पद्म, शंख र गदा दक्षिणाध: क्रमले ।
१८. अष्टभुज नारायण– लक्षण– गदा, खड्ग, वाण, अभय, चक्र, धनु, खेट र शंख दक्षिणाध: क्रमले ।
१९. भगवान् संकर्षण– लक्षण– गदा, शंख, पद्म र चक्र दक्षिणाध: क्रमले ।
२०. पंचमुखी भगवान् शंकर ।
२१. बज्रपाणि भगवान् बुद्धको धातुनिर्मित मूर्ति ।
२२. ध्यानमग्न भगवान् बुद्ध । बुद्धको तपस्या भंग गर्ने चेष्टामा संलग्न मारगण (बुद्धसंप्रदायअनुसार) ।
२३. महालक्ष्मी ।

माथि उल्लेख गरिएका फोटाहरूमा नं. ६ देखि नं. २३ सम्मका फोटा दोलखाबजारका हुन् ।

तीन हप्ताभित्रको सीमित समयको सर्वेक्षण काल भए पनि हामीले अति महत्वपूर्ण लेखोट पुस्तकहरू संकलन गरेका छौं । हस्तलिखित पुस्तकहरू हाम्रो टोलीलाई समर्पण गरी उदारताको विशाल परिचय दिने ती दानवीरहरूका हामी ऋणी छौं । तल नाउँ दिएका प्राचीन लेखोट पुस्तकहरू हामीले नि:शुल्करूपमा पाएका हौं । यसरी नासिन लागेका प्राचीन पुस्तकहरू, राष्ट्रिय संपत्तिको जगेर्ना गरी राष्ट्रिय संपत्तिको सुरक्षाका लागि राष्ट्रिय अभिलेखालयलाई सहर्ष प्रदान गर्ने राष्ट्रिय भावनाले आतप्रोत भएका

ती महामानवप्रति लाखौं–लाख धन्यवाद दिंदै पुस्तकका साथ दाताहरूको नाउं पनि सगौरव उच्चारण गर्न चाहन्छौं।

क. सिंधुली जिल्ला मल्लागाउंका श्रीनारायणप्रसाद अधिकारीबाट निम्न लिखित पुस्तकहरू प्राप्त भएका छन्।

१. बालुन– नेपाली भाषामा लेखिएको बालुन हाम्रो प्राचीन संगीतको पुस्तक हो। पत्र संख्या ५४ को उक्त पुस्तक पूर्ण छ। सं. १९०४ सालमा ललितपुरमा रचित बालुन पतंजलि गजुर्‍यालका शिष्य जानकीनाथ र बालकृष्ण दुइ जना मिली तयार गरिएको हो। यस अभिलेखालयमा अहिलेसम्म बालुनको पुस्तक उपलब्ध नहुंदा टोलीका लागि यो एउटा ठूलो उपलब्धि सिद्ध हुनु निर्विवाद छ। प्रस्तुत पुस्तकको कथानक अध्यात्मरामायणबाट लिइएको छ।

२. स्वस्थानीव्रतकथा– कथाविषयक यस पुस्तकको समय हो सं. १८९० साल। लिपि देवनागरी, अपूर्ण र नेपाली भाषामा लेखिएको छ।

३. सप्तशती– स्तोत्र, देवनागरी लिपि, सं. १९४७ र पत्र ४४ छ।

४. " " स्तोत्र, देवनागरी लिपि, प्रकीर्ण।

५. गायत्रीहृदयम्– स्तौत्र, देवनागरी लिपि, पत्र १० र पूर्ण।

ख. रामेछाप जिल्ला कठजोरगाउंका श्रीवामदेव उपाध्यायबाट उपलब्ध भएका पुस्तकहरू यी हुन्।

१. अग्निस्थापना– लिपि देवनागरी, विषय कर्मकाण्ड, पत्र ४५, सं. १९३२, पूर्ण र संस्कृतभाषा।

२. शिवस्वरोदयम्– लिपि देवनागरी, विषय ज्योतिष, पत्र १३, नेपाली भाषा, पूर्ण।

३. शिवकवचम्– स्तोत्र, पत्र ८, लिपि देवनागरी, भाषा संस्कृत, सं. १९७९, पूर्ण।

४. भारतसावित्री– स्तोत्र, पत्र ३, लिपि देवनागरी, भाषा संस्कृत, सं. १९०७, पूर्ण।

५. संकटास्तोत्रम– स्तोत्र, पत्र २, लिपि देवनागरी, भाषा संस्कृत, शाके १७५५, पूर्ण।

६. गोपीस्तुति– स्तोत्र, पत्र ३, लिपि देवनागरी, भाषा संस्कृत, सं. १९०८, पूर्ण।

७. हरिनाममालास्तोत्रम्– स्तोत्र, पत्र ४, देवनागरी लिपि, पूर्ण, भाषा संस्कृत।

८. संकटास्तोत्रम्– स्तोत्र, पत्र २, देवनागरी लिपि, भाषा संस्कृत, सं. १९३७, पूर्ण।

९. नारायणाष्टकम्– स्तोत्र, पत्र २, देवनागरी लिपि, भाषा संस्कृत, सं. १९३८, अपूर्ण।

१०. त्रैलोक्यमंगलकवचम्– स्तोत्र, पत्र १, देवनागरी लिपि, सं. १९३२, पूर्ण।

११. शालीग्रामपूजाविधि– कर्मकाण्ड, पत्र २–६, देवनागरी लिपि, सं. १९३२, अपूर्ण।

१२. वार्षिककल्पद्रुम– धर्मशास्त्र, पत्र १४६, देवनागरी लिपि, सं. १९१३, भाषा संस्कृत।

१३. कर्मविपाक– धर्मशास्त्र, पत्र ४, देवनागरी लिपि, भाषा नेपाली।

ग. दोलखा जिल्ला भालुडांडागाउंका श्रीकेदारनाथ तिमल्सिनाबाट प्राप्त भएका—

१. वाशिष्ठी विवाहपद्धति– कर्मकाण्ड, पत्र ५१, लिपि देवनागरी, भाषा संस्कृत, सं. १९५४।

घ. दोलखाबजारका श्रीपूर्णबहादुर श्रेष्ठबाट प्राप्त पुस्तकहरू—

१. खण्डखाद्य (नेपाली टीकासहित)– ज्योतिषका धुरन्धुर विद्वान् ब्रह्मगुप्तविरचित खण्डखाद्य ज्योतिषविषयको पुस्तक हो। ज्योतिषको महत्वपूर्ण पुस्तक हुंदाहुंदै पनि नेपाली भाषाको टीकाले यसलाई अद्वितीय स्थान प्रदान गरेको छ। धेरै पुस्तक उनिएको ठेलीमा शाके १५१३ लेखिएको छ। संस्कृत मूल र नेपाली टीकाका प्रतिलिपिकर्ता एउटै हुन् भन्ने कुरा लिपिबाट छर्लंगिन्छ। संभवतः उक्त मिति पनि प्रतिलिपिकालीन होला। नेपाली टीकाकारको नाउं पाइंदैन तापनि नेपाली गद्यसाहित्यको इतिहासका लागि यसको प्राप्ति आजसंमको खोजीमा अद्वितीय सिद्ध हुन्छ, । ऐतिहासिक परिवर्तनको संकेत दिन समर्थ हुन्छ।

२. जातककर्मपद्धति (नेपाली टीकासहित)– विषय ज्योतिष, देवनागरी लिपि, भाषा संस्कृत र नेपाली, शाके १५१३। नेपाली भाषाको टीका भएकोले पनि खण्डखाद्यको टीकासमान महत्व राख्दछ। यी दुवै पुस्तकको उपलब्धि नेपाली गद्यसाहित्यका निर्ति बल्दो भाग्यको द्योतक भन्न सकिन्छ।

३. विद्वज्जनवल्लभा– राजा भोजदेवद्वारा रचित यस पुस्तकको अर्को विशेषता छ । ज्योतिषशास्त्रको इतिहासमा कहीं कहीं नाउंसम लेखिएको तर सर्वथा अनुपलब्ध र दुर्लभ हुनुनै यसको विशेषता हो । भारतवर्षका धेरै पुस्तकालय र शिक्षणसंस्थाहरूबाट यदाकदा खोजी भइरहेबाट अप्राप्य भन्ने कुरा बुझिन्छ । यसको भाषा संस्कृत र लिपि देवनागरी छ । पत्र टूटफुट, शाके १५१४, अवस्था जीर्णशीर्ण र अपूर्ण ।

४. शचीपूजाविधि– कर्मकाण्ड, देवनागरी लिपि, भाषा संस्कृत, शाके १५१३ ।

५. षट्पंचाशिका– ज्योतिष, लिपि देवनागरी, भाषा संस्कृत, रचयिता पृथुयश, शाके १५१४, अपूर्ण ।

यसरी हाम्रो अनुसन्धानभ्रमण तथा सर्वेक्षणकालमा विभिन्न विषयका २४ थान पुस्तकहरू संकलन गरिएका छन्, संख्यापूरकतामा मात्र पुस्तकहरूको महत्ता र गरिमा सीमित रहन सक्तैन । झण्डै चौबीसै थान पुरातात्विक महत्वका छन् तापनि चार थान पुस्तकलाई अभूतपूर्व र दुर्लभ उपलब्धिको संज्ञा नदिई धर पाइंदैन । अतिदुर्लभ ती पुस्तकहरू हुन् :–

१. नेपाली बालुन ।
२. खण्डखाद्यको नेपाली टीका ।
३. जातककर्मपद्धतिको नेपाली टीका ।
४. विद्वज्जनवल्लभा ।

यो त भयो हामीले पाएका संपूर्ण पुस्तकहरूको संक्षिप्त परिचय । यसका अतिरिक्त हामीले अर्को एउटा चीज पाएका छौं जो निकै दुर्लभ वस्तुमध्ये पर्दो रहेछ, त्यो निकै अप्राप्य वस्तुको नाउं हो "घडीलट्ठी ।"

घडीलट्ठी– घडीको काम दिने लट्ठी हुनाले घडीलट्ठी, अथवा लट्ठीको काम दिने घडी हुनाले लट्ठीघडी । यसलाई जे पनि भन्न सकिन्छ । रामेछाप जिल्लाको कठजोरगाउंका श्रीरामप्रसाद अधिकारीसंग रू. ४०।– चालीस रुपियांमा खरीद गरिएको यस घडीलट्ठीले हाम्रो प्राचीन वैज्ञानिक उत्कर्षको ज्वलन्त नमूना प्रस्तुत गर्दछ । आजको वैज्ञानिक युगमा कुनै किसिमका आधुनिक उपकरणको समावेशविनानै खर्चिलो नाडीघडीसंग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्नु यस सानो लौराको ठूलो विशेषता हो भने यसका निर्माता पूर्वीय जगत्‌का महान् वैज्ञानिक हुन्, महान् आविष्कारक हुन् । आविष्कारकको नाउं थाहा छैन तापनि यसका धनीको भनाइअनुसार यो घडीलट्ठी उनीहरूका पुर्खाले बनाएको हो । सानो छेस्को र सूर्यकिरणका सहयोगबाट यन्त्रचालित घडीको ठीक समय ज्ञान गराउने घडीलट्ठीबारे यति मात्र गर्वसाथ भन्न सकिन्छ– हाम्रा पूर्वजहरू पनि मस्तिष्कका धनी थिए, महान् वैज्ञानिक थिए ।

कर्णाली प्रदेशका पाल

—मोहनबहादुर मल्ल

कर्णालीप्रदेशका बाईस ठकुराइनहरूको इतिहास पत्ता लगाउन मुख्य वंशावलि, कागजपत्र र तामापत्रको भर गर्नुपर्ने हुन्छ । किनकि शिलापत्र जोकोहीले राख्न सक्ने कुरा होइन, यस्तै तामापत्र पनि सर्वसाधारणले जोगाएर राखिरहन सक्ने वस्तु होइन । बाईसेहरूको ठकुराइन २०१२५ जनसंख्या भएको धेरै जंगल र थोरै मात्र गाउं बस्ती भएको हुन्थ्यो । यी रजौटाहरूको प्रायः एकै ठाउंमा दिगो रहेको राजधानी पनि हुदैनथ्यो, राजमुकाम कहिले यता र कहिले उता सरिरहन्थ्यो । मोगल खानहरूको पालको शहर जस्तै यी रजौटाहरूको पनि कच्ची खरका टहराहरूको बस्ती हुन्थ्यो । जतातिरबाट शत्रुको भय हुन्थ्यो यिनीहरूलाई उतैतिर बलियो पार्नुपर्दथ्यो । गढ वा कोटमा यिनीहरू बस्दथे । पर्वतको दुर्ग बलारी थियो । दुर्गभित्र राजा, भारदार र केही फौज मात्र रहन्थे । यिनै कारणले गर्दा बाईसेहरूले शहर बनाउन सकेनन् । कर्णालीप्रदेशका सबैभन्दा बलिया राजा पालहरूका समयमा पनि उनीहरूको राजधानी सिजा र दुल्लूसमेत राम्रो शहरमा परिणत हुन सकेन । इतिहास प्रकाश अंक १ पृष्ठ १०८ मा जुम्लेश्वरको वंशावलिमा लेखिएको छ– "लामाज्यूले छ घडीसंम मुलुकमा भैंचालो छोड्या र ज्वालन्धरी राजाले बनायाको सिजालामा थाडाको विजयामन्दिर दरवार भत्क्यो ।" यहां अरू प्रजाहरूको घर महल भत्क्यो भनेर लेखेको छैन । यसै पृष्ठ ११४ मा पृथ्वी मल्लको कनकपत्रमा राज मल्लको बयान गर्दै शिवदेव पण्डित लेख्छन्– "विशाल चारतले चुनले सेता राजभवनका अटालामा" नगरका विषयमा यसभन्दा बढी कुरा पण्डित केही पनि लेख्न सक्तैनन् । पृथ्वी मल्लका पिता पुण्य मल्लले खारी प्रदेशका राजा प्रताप मल्ल निःसन्तान भई मरेकाले उनको अपुताली मेट्टाएका थिए । खारी र गेला दुइ राज्य मिलेपछि उत्तर मानसरोवरदेखि दक्षिण तराई, पूर्व कालीगण्डकीदेखि पश्चिम अलकनन्दा नदीसंम पुण्य मल्लको राज्य विस्तार भएको देखिन्छ । त्यस बेलाका लेखकहरूले मल्लराज्यलाई साम्राज्य भनेर लेखेका छन् । साम्राज्यका अधिपतिले त नगर खडा गर्न सकेनन् भने अरू बाईसेले नगर बसाउन नसकेकामा केही आश्चर्य छैन । बाईसे रजौटाहरूको जग पालहरूका समयमानै बसिसकेको थियो, यो कुरा हामीलाई पृथ्वी मल्लका कनकपत्रका साछी अछामी, भर्ताकोटी, विस्पति, फेदी, हिम्म र कुंजर छ राजाहरूको बयानबाट मिल्दछ । पाल र मल्ल यौटै थिए । नागवंशी जितारिले र गेलावंशी आदित्यले नेपाल उपत्यकाका मल्लहरू जितेपछि मल्लपद धारण गरेका थिए ।

कर्णालीप्रदेशका पालहरू को थिए, अब यतैतिर फर्कौं । यी पाल राजाहरूलाई गोपाल राजवंशावलिका लेखकले खस राजा भनेर लेखेका हुंदा नेपालका सबैजसो इतिहासकारहरूले आंखा चिम्लेर खस राजा भनी किटानसाथ भनेका छन् । धनबज्र बज्राचार्यजीले समेत पूर्णिमामा लेख्नुभएको छ– "कर्णालीप्रदेशका यी खस राजाहरूसम्बन्धी पालहरू खस हुन् कि क्षत्री, हामीले पहिले यसैमा विचार दौडाऔं ।" भारतमा गुप्तसाम्राज्य छिन्नभिन्न भएर गएपछि अनेकौं सानातिना हिन्दूराज्यहरू खडा भए । भारतका अन्तिम हिन्दूसम्राट् हर्षवर्धनले उत्तरभारतमा एक पटक फेरि साम्राज्य खडा गरे, तर त्यो पनि उनका मृत्युका साथसाथै टुक्रिएर गयो । त्यसपछि उत्तरभारतमा बंगालका पालराजाहरू बलिया भएर आए । दक्षिणभारतमा त बलिया राज्यहरू छंदैथिए जहांका राजाहरूसंग हर्षवर्धनले समेत हार खानुपरेको थियो । त्यस बेला भारतमा वर्धन, पाल, वर्मन्, देव आदि क्षत्रीहरूका राज्य थिए । सुमात्रा,

जावा, कम्बौडिया, चम्पा आदि पूर्वका देशहरूमा पनि यिनै क्षत्रीहरू राज्य गर्न पुगेका थिए। जसरी कर्णाली–प्रदेशका दिग्विजयी मलेवर्मन् शाहीलाई देखेर धेरै ठकुरीहरूले शाही पद धारण गरेका थिए, त्यसै गरी दिग्विजयी श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहलाई देखेर धेरै ठकुरीहरूले शाह पद धारण गरेका थिए। यसै गरी धेरै थर भएका क्षत्रीहरूले पाल, वर्मन् पद धारण नगरेका पनि होइनन्। हिन्दूका धर्मशास्त्र र पुराणमा वर्णित क्षत्रीहरूका सूर्य र चन्द्र दुइ वंशमध्ये यी पालहरू सूर्यवंशी थिए।

पुराणको परंपरा र कथाअनुसार परशुरामले २१ पटक आक्रमण गरेर क्षत्रीहरूको विनाश गरेपछि देशमा अराजकता फैलियो, हाहाकार पऱ्यो। अनि ऋषिमुनि जंमा भएर अर्वली पहाडमा राजेष्टि शुरु गरे। तिनै अग्निका प्रसादले एउटा राजा खडा हुंदा त्यसलाई अग्निवंशी राजा मानेका हुनाले अग्निवंशका क्षेत्रीको उत्पत्ति भयो भन्ने परंपरागत विश्वास छ। अब क्षत्रीहरू तीन वंशमा विभाजित भए।

वि. सं १४१४ को पृथ्वी मल्लको दुल्लूको कीर्तिस्तंभमा पृथ्वीलाई सूर्यवंशी क्षत्री भनेको छ, उनकै १४१३ को कनकपत्रमा विष्णुका अवतार भनी लेखिएको छ। वास्तवमा पृथ्वी मल्ल गेलावंशी थिए र प्रताप मल्ल नागवंशी। नागवंशी खस हुन् कि क्षत्री, अब यस कुराको विचार गरौं। पूर्णिमा पूर्णांक ६ को पृष्ठ १७ मा कीर्तिस्तम्भको अनुवाद यस्तो छ– "अनि खारि प्रदेशका जुन नागराज जावेश्वर (जुंला भेकका राजा) हुनुभयो। उहां नागराजले सिंजा-शहरमा स्थिति बसाल्नुभयो।" नागराजले के स्थिति बसाले यो निकै गहिरो कुरा छ। हुन सक्छ यो नयां स्थिति बांधेका नागराज र गृहपालमा राज्यको अंशबण्डा गरेको होओस्। बलिया नागराजलाई जावेश्वर र त्यसको पुरानो राजधानी सिंजा, निर्बलिया गृहपाललाई गेहको नयां भूभाग। त्यस पत्रमा यस्तो पनि लेखिएको छ— उहां प्रताप मल्लले आफैले नागराजको वंशलाई बांकी पार्नु भएन। अनि गेलावंशका पुण्य मल्ल त्यहां अभिषेक गरिनुभयो। यसबाट यो स्पष्ट देखिन आउंछ, पुण्य मल्ल अपुताली स्याहार्न आएका थिए। नागवंशी पराइ भएका भए यति सजिलैसित पुण्य मल्ल जावेश्वरको राजा बन्न पाउने थिएनन्। यसलाई पुष्टि दिने अर्को वाक्य यो पनि छ– "राजवंशको परम्पराबाट नटुटीकन आएको साम्राज्यमा बीर, कीर्ति फैलिएका श्री पृथ्वी मल्ल सुहाइरहनुभएको छ। नटुटीकन भन्नाले आदि पालदेखि पृथ्वी मल्लसंम नटुटीकन आएको देखिन्छ। तर नागराजदेखि फाटेको हांगो प्रताप मल्लको टुट्न गयो भन्ने संकेत दिन्छ। नागराजका सन्तान क्षत्री हुन् भन्ने अर्को प्रमाण के छ भने उक्त पत्रिकाको पृष्ठ २१ मा बुद्धगयाको एक अभिलेखको उतार गर्दै धनबज्रजी लेख्नु हुन्छ— सबा लाख पर्वत खसदेशका महाराजाधिराज श्री अशोक चल्लका कान्छा भाइ राजकुमार श्री दशरथका चरणकमलको सेवा गर्ने भडारे क्षत्रिय कुलका बत्ती जस्ता श्रीसहण पालको यो दानधर्म हो। यहां अशोक चल्ललाई खस राजा नभनेर खसदेशका महाराजाधिराज भनी लेखेको छ। शरण पाललाई क्षत्रिय कुलका बत्ती जस्ता बताएको छ। यसबाट पनि पाल र नागवंशीसमेत क्षत्रिय रहेछन् भन्ने बुझिन्छ। पालहरूले काठमाडौं उपत्यकाका मल्ललाई हराएपछि मल्ल उपाधि धारण गरेका थिए। अतः पाल र मल्लहरूमा भिन्नता छैन।

पालहरू कर्णाली प्रदेशमा कुन बेला आए, अब यतातिर फर्कौं। शुरूमा नै भनियो, कर्णाली प्रदेशको इतिहास पत्ता लगाउन वंशावली र कागतपत्रकै भर पर्नुपर्दछ। इतिहास प्रकाश अंक १ पृष्ठ १०७ को जुमलेश्वरको वंशावलिमा लेखिएको छ– भोट्या आमा पाल राजालाई पनि मार्न्या, जालन्धरी राजा हुन्। ३६४ वर्षसंम राजा ज्वालन्धरी बांच्या, आफ्नु छोरा नहुंदा भैरी मल्ल भन्याले ज्वालन्धरी राजाको धेरै चाकरी गर्दा राजा ज्वालन्धरीले भन्या– "यो मेरो रजाइ तलाइ दिन्छौं तेरा नाउं सिंजापती भयो।" पुण्य मल्लले प्रताप मल्लको अपुताली पाएपछि वर्षा सिजा र हिउंद दुल्लू ज्वालाजीको नजीक राजधानी गराएर रजाईं गर्न लागेपछि यिनलाई ज्वालन्धरी भनेर यहांकाले पुकार्न लागे। ३६४ वर्षसंम राजा ज्वालन्धरी बांच्या भनेको ज्वालन्धरी वंशले राज्य गरे भनेको हो। अतः आदि पालदेखि पृथ्वी मल्लसंम जम्मा बीस जना राजाले रजाईं गरे। यसमा सालाखाला १ राजाले १८ वर्षको दरले रजाईं गरेको देखिन्छ। राजाका छोरा मात्र राजा नभई राजाका भाइभतिजा पनि राजा बन्ने हुंदा यो १८ वर्ष

सुहाउने देखिन्छ । पृथ्वी मल्लले राज्य त्यागेको वि. सं. १४१७ तिर भएकोले आदिपालको राज्य शुरू भएको वि. सं १०५३ ठहर्न आउंछ। यसमा भैरी मल्ल भनेका भीम वर्मन शाही हुन् जसलाई ज्वालन्धरीले राज्य दिएका थिए। उक्त पत्रिकाको ६८ पृष्ठमा समाल वंशावलिमा लेखिएको छ– "कनकगढबाट श्री महाराजा (काशीदास रायठोर ?) सिजातिसंग आयाछन् र श्री महाराजा सिजापतिले आफ्नी छोरी दियाछन् र जुमलाको अमलमा सामाचौर भन्या गाउं दियाछन्। तिमीलाई पुत्र जन्म्यो भन्या रजाई दिउंला भनि हुकुम भयाको रहेछ। ताहीं सामाचौर गाउंमा वस्ता मैयालाई पुत्र जन्म्याछन्। श्रीमहाराजा सिजापतिले नाति देवचन्द्रलाई सोमवंशी समाल भइस् भनि षिताव दियाछन् ... ... बुढी चर्पुकोटको रजाई श्रीदेवचन्द्रलाई दि टिका दियाछन् ।" यी देवचन्द्रलाई रजाई दिने पृथ्वी मल्लका बाजे आदित्य थिए जसले वि. सं. १३८४ मा काठमाडौंका मल्ललाई जितेपछि मल्ल पद ग्रहण गरेका थिए। यसै खुशीयालीमा नाति देवचन्द्रलाई समालको पद दिएको हुनुपर्छ। समालको अर्थ हुन आउंछ, मल्लसमानको। यिनै देवचन्द्रका छोरा भीमवर्मन् शाहीलाई पृथ्वी मल्लले जावेश्वरको राज्य सौंपी आफू बदरी तपोवनतिर गएका थिए ।

कर्णाली प्रदेशका पालहरूको देन ठूलो छ। यिनीहरू यस देशमा पस्नुभन्दा पहिले नयाँ क्षत्रीहरूका सानातिना गाउंले शासन चलेको थियो। यी पालहरूले जुमला एकीकरण गर्न लागेपछि त्यहांका पुराना शासकहरू सदलबल गण्डकी प्रदेशमा घुस्न लागे। केही समयपछि त्यहांका शासक बनी रजाई गर्न लागे। पालहरूको रजाईले कर्णाली प्रदेश मात्र खलबल्याएको होइन अपितु गण्डकी प्रदेश पनि खलबल्याउन लाग्यो । ठूला ठूला ठकुराइन तयार हुदै जान लागे। यस वेला काठमाडौं उपत्यकामा पनि मल्लहरूको रजाइं चलिरहेको भए तापनि यी विलासी भएकाले त्रिशूली गण्डकीभन्दा पश्चिम यिनीहरूको शासन चल्न सकेन। कर्णाली प्रदेशबाट फैलिएका खस बाहुनहरूले यिनीहरूका राज्यमा समेत हात बढाउन लागे। कर्णाली प्रदेशका मल्लहरूको काठमाडौं उपत्यकाको हमला धन लुट्नाका लागि भएको थियो। वि. सं. १३४४, १३४५ र १३४६ मा जितारि मल्लको, १३६९ मा रिपु मल्लको, १३७८ मा प्रताप मल्लको, १३८४ मा आदित्य मल्लको र १३९१ मा पुण्य मल्लको नेपाल उपत्यकामा हमला भएको थियो। यसरी ५ राजाहरूले ७ पटकसम्म नेपाल उपत्यकामा हमला गरेका थिए। पालहरूकै समयमा कर्णाली प्रदेशमा विद्या फैलियो, हिन्दू र बौद्ध दुवै धर्म फैलिए, मठ र मन्दिर बने तथा आधुनिक नेपाली भाषाको जग बस्यो। छत्तीस जातको नियम बन्यो, बत्तीस कलम र छत्तीस रकमका राजकरको पनि नियम बन्यो। पहाडी प्रदेश, खोलानाला र यातायातको असुविधाले गर्दा एकै ठाउंबाट शासन चलाउन मुश्किल पर्ने हुनाले पालहरूले कर तिर्ने गरी रजौटाहरू प्रशस्त गराएका थिए। त्यस ताका गुरु र पुरोहितलाई बिर्ता दिने, भिक्षु र ब्राह्मणलाई कर माफी दिने तथा कलाकारलाई केही रकम माफी दिने स्थिति पनि बसिसकेको थियो। पृथ्वी मल्लका कनकपत्र र पुण्य मल्लका तामापत्रबाट त्यस बेलाका धेरै कुरा जान्न सकिन्छ। केही शिक्षित र केही सभ्यतामा उक्लिसकेका खस बाहुनहरू यहींबाटनै पूर्वतिर लागी उनीहरूले नेपाल ढाकिसकेका थिए। नेपाली भाषा प्रचार गरिसकेका थिए। मलजल गरेर खेती गराउनु, खानी खनाउनु, पहाडी चीजवीज भारतमा लगेर बिक्री गराउनु, गयासम्म पुगेर नेपाली मठ तयार गराउनु आदि काममा पनि पालवंशी राजाहरूले रुचि राखेको देखिन्छ। ३६४ वर्षसम्म कर्णाली प्रदेशमा शासन गरेर पालहरू शासनको रङ्गमञ्चबाट विलीन भए, तर उनीहरूले गरेका काम इतिहासमा विलीन भएका छैनन्। कर्णाली प्रदेशका बाईसे, गण्डकी प्रदेशका चौबीसे र पूर्वतिरका सेन राजाहरू पनि पालहरू हिंडेका बाटामानै हिंडेका थिए। यसैले हामीलाई यो प्रश्न करै लाग्छ– नेपाल र नेपालीका निमित्त पालहरूको देन पनि कम महत्वको छैन।

धार्मिक अभिलेख

–शंकरमान राजवंशी

श्री ३ धर्म्मधातुवे नमस्तुवे ।। ।। ओं नमः वज्रसत्वाय ।। सम्वत् ८९० साल मिति पौष वदि ५ स पितामह गुणानन्दजुकिसित्वाछित्वावतलीयटखात्वासनावचोपी त्वालेथ्यापि किसानीज्यापु जजमानफुकं एकोहीटीषुयंयातसिवेया चोगु जुयाचोन ।। कंथ श्री पितामहजु गुणानन्द परमधामजुयाव वंगुकाले थिथिख्रिडाजुकिजाप्रभृति ज्येष्ठ ज्ञानानन्दह्म १ पूर्णानन्दह्म १ लहपतिजुह्म १ स्वह्मस्या समुच्चयन सलाह साहुति यानाव थ्वे स्वह्मस्या ह्मतिह्मति छुटिचोगु जुयाव चोन ।। थ्व स्वह्मस्या सलानं थौ स्वगु त्वाया जजमानपि दकोफुकं आवंलि दक्षिदक्षितक पापा यानाओ पूजायानाओ चलेयायगु सल्लाह जुया आश्विनकृष्ण पितृपक्ष प्रतिपादादि खुनु निसे त्वाया फयेयानाओ पूजायानाओ बिधिर्वंदेजयानाओ वदेज दयकागु जुल ।। थो थिति वंदेज बमोजि ह्मापां थकाली ज्येष्ठह्मः ज्ञानानन्द नंकिसिलाहत्वा पूर्णानन्दह्मनं नेतत्वाः लंपतिहनं यटखात्वा दक्षितक चलेयानाव नयगुजुल ।। थोयां लिपा कथहनं पितृपक्ष प्रतिपदा ओयओ त्वायाफयेयातांओ चलेयायजुल ।। थोया साछी श्री चन्द्र सूर्य कुलदेवताजुल ।। निदानयातसा सदाकालं शुभजुयुजुल निदान मयातसा पंचमहापातक लाकजुल । शुभमस्तु ।

पापा जजमान चलेयामापि पत्र सहियापि वाज्यापि

ज्येष्ठ ज्ञानानन्द गुभाजुह्म — — — — — — — — — १
पूर्णानन्द गुभाजुह्म — — — — — — — — — — — १
लंहंपतिजुह्म — — — — — — — — — — — — — १

इति शुभमंगलं भवन्तु शुभम्ः ।। ।। अथ ।। लिपा ख्रिसं बन्देज दयकागुजुसां शुभसम्वत् ८९० साल मिति आश्विन कृष्ण पितृपक्ष प्रतिपदादिनस थोचोसं चोयातओगु ख्रिख्रि आजुपिनीयाथिति बन्देजयाना ओ किलाघ तेटत्वा यटखात्वा स्वंगुत्वाया जजमान पापायाना चलेयानाओया चोनानुली आख्रिख्रि आजु पूर्खाया संतानपि बृद्धिजुयाओ ओगुली त्वापा जयमां हिलाहिला पुजायाओनेगु थितिस मिलेयाय मागु जुयाओ ओल ।। ।। थुगुखस दाजुकिजाप्रभिति सकल समुच्चयजुया सल्लाह साहुतीजुया आबंली थोचोसचोयाओतओथेयाना दक्षिदक्षितक पाठपूजायाओनेगु ख्रिख्रि दाजुकिजापृभृतिसकलसियासल्लाह संजुर जुगुजुल ।। ।। थुगुथितिस ख्रिजिल्वायमदुजुल निदान मतयातसा पंचमहापातकलाकगुजुयुल धका ओ पत्रसहियानाओतयागुजुल ।। ।।

ज्ञानानन्दयापुत्र चतुरानन्द चतुरानन्दयापुत्र हृदयानन्द अमृतानन्द तेजानन्द समयानन्द कायचा भाजुमुनी प्रज्ञामुनीजुल ।। ।। ।।
चतुरानन्दया चीधीह्मकाय दयानन्दजुल ।। ।।
पूर्णानन्दया संतान बिद्यानन्दजुल
लहपतिया संतानजुया रत्नपतिजुल — — — — — — १
हृदयानन्द किलायो — — — — — — — — — — १
तेजानन्द ऐ — — — — — — — — — — — १
अमृतानन्द ऐ — — — — — — — — — — — १
समयानन्द ऐ — — — — — — — — — — — १
दयानन्द ऐ — — — — — — — — — — — १
भाजुमुनी ऐ — — — — — — — — — — — १
प्रज्ञामुनी ऐ — — — — — — — — — — — १
बिद्यानन्द ऐ — — — — — — — — — — — १
रत्नपति ऐ — — — — — — — — — — — १

सम्वत् ९२४ थ्वगु दसकरमरजुयाओ ग्वस्ति समुचयनं चोसेतया व्यागरंचोना दक्षिदयओ छुतिचोनेमार मचोह्म ग्वस्तिमथ्या शुभः ।।

॥ श्रीवुंगमल लोकेश्वराय नमः ॥

श्री वुगमललोकेश्वरेभ्यो नमः ॥ ॥ अद्य ॥ शुभ श्री इतु वाहाया वज्राचार्य गुरूपितामह चतुरानन्दह्म १ विद्यानन्दह्म १ रत्नपतिह्म १ वंसलया शाक्यभिक्षुकमनह्म १ थोते ४ प्रभृतिनं वुपीक ११॥ श्री वुंगमल लोकेश्वरयात ह्मओयायगुह्मओगुठीसं दुराजुल थोवुपिकया वालीनं दय–छको घाटंघाट पतिकं थोयाकोसं चोयार्थयाना गुठीचले–याना नयगुजुलधकाली गुठीप्रितियानाथकुगु जुयाचोन॥ आओगुठी प्रितियाना थकुगु दानपत्र निस्तारपत्र तनाओ-गुजुयाली सदाकाल चन्द्रसूर्यनं धलपाओचोतले श्री करू-णामययागुठी चलेयायमागु जुयाली निस्तारनंपत्र दानपत्र आदि छुयेमदुसानं वाज्या आजुपिनीगुकिर्त्तिधर्मधरपाओ गुठी चलेयाय थोकोसं चोयातयापि पुत्रपौत्रपींगुठीयार प्रभृति समुच्चयनं सल्लाह साहुतियानापनियादिनस ॥ शुभ सम्वत् ९५३ साल मिति माघ शुदी पंचमी दिनस थोपिकापची दयकाजुल ॥ थोपिकापचीस चोयातओर्थ क्रिकि गुठीयार सकेल प्रभृतिनं श्री चन्द्रसूर्यनं धलपाओ चोतले सदानं श्री करूणामय वुंगल लोकेश्वरया घाटघाट पतिकं गुठीचलेयाना प्रार्थनायानाओ नयगु जुल ॥ थुकिसं थिथि क्रिगुठीयार पनिसनं झगडा तगडा याय मदु जुल ॥ निदानयातसा सदाकाल शुभंजुल शुभजुयुजुल ॥ निदान-मयातसा पंचमहापातलाकंजुस ॥ शुभ ॥

गुठीसनं दुतागुंवुपिकं

नसिधोका वुंपक ३॥ या वामुरी पेमुरीया – – ४।१०
लखिलवुपिक ३ या वामुरी न्यामुरी ५। चिकं २ कु
पलैमुवुपिक १ या वामुरी छमुरी १। सी छकु
एदोवुंपक १। या वामुरी छमुरीओ खिंकुफा १।१६ ची १
लंदाया वुपिक २॥ या सवाजाकी नेफा २॥ चिकं ४

गुठी चलेयायमागुघाट

किला ज्या	जाओलभाय
लसोगुठी	पेनुविचाक
न्हथी	वुसंलस
यालाछीयेकेगु	..

थोचोसं चोयातयागु घाटघाटस किलाज्याओ ल्याख स्वयगुस क्यासायाना भोजन यायगुजुल कुछिभोजन नयगु जुल ॥ मेगु घाट छसंपालाह्मनं लयसेवा पूजा जोरेडाम यायेगु ॥ ॥ थकालीह्मन पूजायायजुल ॥ ॥ कुछि वजिया भोजनतया भोजन यायगु जुल ॥ शुभ ॥

पत्रसहियापिं गुठीहारजनपी

चक्रेश्वरी समन्तभद्र किलाघ
भाजुमुनी ताहाननी -----
तेजानन्द ओत ---------
श्रीहर्ष कीलागल -------
थचाथकुं इतुवाल ------
मनश्री भिक्षुक वेस -----

श्री ३ इष्टदेवता साहायनमस्तुः ॥ सम्वत ९२४ सउदापतिचोयाजुलो ॥

पूर्णानन्न मोहो	६	चोक	फं	३
धनपति मोहो	६	चोक	फं	३
दसजु मोहो	६	चोक	फं	३
रत्नपति मोहो	६	चोक	फं	३
हेमत मोहो	६	चोक	फं	३
चतुरानन्द मोहो	६	चोक	फं	३
सिदिभन्द्र मोहो	६	चोक	फं	३
मुनिभन्द्र मोहो	६	चोक	फं	३
ग्यानविधि मोहो	६	चोक	फं	३
भानरसि मोहो	६	चोक	फं	३

सम्वत् ८९५ उदापति चोयातया न्हापाया कायदुइ-वोकागु ल्याख जुरः ॥

थाकुसि मोहो ६ चोक फं ३
चक्रसि मोहो ६ चोक फं ३
धनजय मोहो ४ चोक फं ३ दुकायदु
धमचसि मोहो --६ चोक फं ३ सम्वत् ९२० थ्व-सुसवरिथमचक्र सियाके चोक मविनी शुभः ॥

शुभ सम्वत् ९८५ मिति वैसाषशुदि १३ स समन्तभद्र श्रीहर्ष निह्मस्यनं पुरातका ६ थ्यवा श्वदाम इवोकथाजुलो शुभः ॥

क्रमशः

Excavation and other archaeological activities in Tilaurakot (Ancient Kapilavastu): 1973-1974

by Babu Krishna Rijal

General

As per the annual budget of the Department of Archaeology the works of excavation and conservation were carried out in Tilaurakot during the season 1973—1974 by a team consisting of the writer as in-charge, assisted by Senior Surveyor Mr. Hari Man Amatya, Field Photographer Mr Sanu Raj Sakya, Administrative Assistants Messers Shanker Prasad Shrestha and Iswar Man Shrestha and Field Assistant Mr. Arjun Kumar Shrestha. Works of Conservation were mainly carried out by a team consisting of Messers Hari Man Amatya, Iswar Man Shrestha, Tej Ratna Tamrakar and Vishnu Prasad Ranjitkar.

Their Majesties the King and Queen also graced the site by their August visit and inspected the works in progress with keen interest. (Pl. I).

The total area exposed during this year was 3100 sq. ft. The main area tapped lay on Mound V of Tilaurakot practically in the heart of the site. The excavation being also exploratory in nature the diggings were extended to the peripheral mounds outside Tilaurakot. The cultural sequence outside Tilaurakot seems to be confined to the Sunga and Kushana periods.

The works of conservation were carried out in 1200 sq. ft. area by fixing loose bricks in the palace complex (?) on Mound VII (Pl. IX) which was exposed by the Department jointly with the team of Rissho University, Japan, in previous years. Barbed wire fencing was also provided in an area covering 29096 sq. ft. to protect this excavted site from encroachment. Further, a programme was launched during this year to enclose the entire fortified site of Tilaurakot by barbed wire fencing and alignments were drawn for 1675 feet towards the west and north. More than half of the western side was enclosed by putting up 126 brick-posts of 8' 3" x 15" size. The length and breadth of Tilaurakot being 1600 x 1300 feet, the remaining work of fencing has been postponed for the next year. The writer as excavation in-charge is deeply obliged to Sri Krishna Deva, the Archaeological Adviser from India to H. M. G. Nepal, for his experienced guidance in excavation, conservation and publication of this report. The writer would also like to acknowledge the help rendered by Mr. P. M. Chitrakar, Mrs. Riddhi Baba Pradhan and Mrs. Shobha Shrestha in selecting and classifying the antiquities and Mr. Chiniya Ratna Tamrakar for preparing the photographs for publication.

Excavation (Fig. 1)

An area of 2700 sq. feet was exposed in Mound V of Tilaurakot (Pl. II A) where the

structures ranging from the Mauryan to the Kushana period were encountered in a horizontal excavation without reaching the natural soil. The trenches were laid out from the centre of the mound with a view to exploring the connection of the structures of this mound with the already exposed palace complex (?) of Mound VII in Tilaurakot.

Towards the eastern side of the centre the remains of mud structures comprising a wall and two circular platforms, assignable to the Mauryan period, were met with at a depth of 11 feet from the present ground level.

At the north edge of the mound two adjacent chambers with a circular brick-well (Pl. III B), datable to the Sunga period, were found not far from the remains of a paved bath-room connected with a drain. These Sunga structures using invariably complete bricks of $13\frac{1}{2}$" to 14"x9"x$2\frac{1}{4}$" size were exposed at a depth of between 3 and 4 feet below the surface. Remains of another Sunga building, overlaid by Kushana structures, was cleared on the western side of the same mound. This Sunga structure shows profuse use of post-holes which characterise the Sunga remains at Tilaurakot (Pl III A).

The Kushana structures employing both bricks and brick-bats, quarried from earlier structures, show two building phases which are laid out in parallel blocks, divided by lanes and alleys. These structures are distinguished by extensive brick-paved floors (Pl. II B), some of which are discernible even on the surface.

A few more trenches were dug outside the fortified area of Tilaurakot towards west, south and southwest to check the extension of the ancient habitational deposits. These operations confirmed the results published in the excavation report of 1972-73 (Ancient Nepal, No. 22, pp.60-69) regarding the cultural horizon of the peripheral mounds.

Antiquities

Nearly three hundred antiquities representing mostly Sunga and Kushana periods were collected during the excavation of this year. The finds include terracotta human and animal figurines; toy-cart wheels, seals and sealings of terracotta; copper coins and miscellaneous metal objects including iron nails and copper antimony rod; besides beads and bangles of varied materials like pottery, glass, conch-shell and semiprecious stones. Better specimens of each class are briefly noticed below.

Terracotta human figurines (Pl IV)

1. Moulded figure of Mother-goddess, standing facing, preserved up to the bust. The face is oval with handsome features and a bicornate head-dress. She wears a bejewelled **avagunthana (odhni)** over the head, flanked by a pair of streamers seemingly of padded cloth, the upper ones curved and the lower ones hanging down obliquely, forming a sort of frame for the head which is crowned by a large disc with circular decoration in relief. Of the bicornate head-dress, seemingly made of rolled jewelled garlands, only the proper right mass is preserved, the left one being broken off. She wears a pearl-string fringing the forehead, a broad collar and a pair of large **tatankas** (ear ornaments) of which the right one, which looks spiral, is seen in profile and the left one viewed frontally is a smaller disc bearing the same decoration as the disc crowning the head. Though the figure is cast from a mould and has a flat back, the facial and anatomical features and the details of ornaments and the head-dress have been picked out and carefully finished, projecting them in sharp relief. Early Sunga type. Well-baked red fabric with orange red slip. TLK Mound V, layer (6), depth 10'.

2. Bust of cast female figurine, probably Mother-goddess, standing facing. The figure dons a bicornate head-dress of which the proper right mass is practically mutilated. She also wears a torque and elaborate pendant ear ornaments, viz, a mutilated tatanka in the right ear and a floral stud in the upper part of the left ear with indications of a bell-shaped ornament below. The face is plump and oval, the eye-balls being indicated by pin-holes. Mutilated and poorly preserved. The figure is cast flat at the back showing parallel reed-marks at the top, while the sides have scraped edges. Sungan type. Well-baked red fabric with red slip. TLK Mound V, layer (5), depth 6' 10".

3. Hand-made hollow head representing a smiling face with well-modelled features including pinched eyebrows, nose and lips. Teeth exposed and picked up by minute pricks. Eyes indicated by applique and eye-balls by perforated discoid strips. Ears crudely pinched with pricked ear-holes and lobes. The head was adorned by applied head-dress which has peeled off. Light red fabric with traces of bright slip burning partly grey and partly red. Kushana type. TLK Mound V, Layer (2), depth 1'3".

4. Hand-made seated homo figurine with stump-like arms and legs terminating in spoon-shaped hands and feet. Head broken off. Wears applique torque and carries in the left hand a musical instrument with seven holes supported on the left shoulder. Red fabric with traces of black slip. Kushana type. TLK Mound V, Layer (2), depth 3'2".

5. Hand-made unshapely head perhaps of an old man with open (toothless ?) mouth, mutilated nose, disproportionately large incised eyes and distorted heavy chin. The portion above eyebrows, indicated by large oblique incisions, is broken off. Kushana type. Light red fabric. TLK Mound V, Layer (2), depth 2'3".

6. Hand-made elongated smiling head with prominent cheeks and pointed chin, with incised bulging eyes having pricked eye-balls, pinched thick nose with pin-hole nostrils and bluntly slit mouth between lips modelled in low relief. Wears fan-shaped head-dress. Modelled flat at the back. Buff fabric with greyish core, traces of red slip. Kushana type. TLK Mound V, Layer (2), depth 2'.

7. Hand-made crude miniature head crowned by a crest-like projection. Nose indicated by light pinching with nostrils shown by pin-holes, mouth by a slit and eyes by discoid perforated strips. Ears roughly pinched. Braided hair shown by applied strip, now mutilated. Light red fabric with traces of red slip. Kushana type. TLK Mound V, Layer (3), depth 3'5".

8. Hollow roughly modelled head built in applique round a wheel-turned cup as core. It has sharp pinched nose, pinched lips with slit mouth, applied eyebrows and ears and incised eyes with pricked eye-balls. The face is squat and flat with a short chin and very narrow forehead which is decorated with a crudely executed jewelled band with **chatula-mani** joined to the hair, done up in pendant double braid with a terminal loop, all shown in applique. Kushana type of head, noteworthy for its technique of execution on a core of wheel-turned pot. Buff fabric. TLK Mound V, Layer (1) depth 1'7".

Terracotta animal figurines

1. Humped bull figurine with the hind part and the muzzle and the right ear of the head broken and the horns and legs mutilated. Upper body stamped with five circular punches showing criss-cross pattern. Red fabric with bright red slip, Sunga type. TLK Mound V, Layer (6), depth 7'6".

2. Hand-made duck-shaped hollow toy with bulging belly. Transverse holes across the lower part of the belly for wheel-axle and a pair of holes for tying string for pulling it. Thin light red fabric. A similar type from Tilaurakot is already published (D. Mitra, Excavations at Tilaurakot and Kodan, pl XXXIX, A, 35). TLK Mound V, layer (5) depth 5'5".

3. Head of elephant figurine with mutilated trunk and ears Eyes indicated by punched and perforated diamond and eye-brows by pin-holes. Rough texture of the crown and the surviving bit of trunk indicated by parallel strips of punched pimples. Decorated with an applied band below the crown. Light red fabric wiih bright red slip. TLK Mound V, Layer (3) depth. 3'.

Toy cart-wheels of both plain and decorated varieties have been found, the latter with a raised central hub and spokes joined to the outer peripheral rim often exhibiting dotted nail marks. The decorated ones are of the Sunga type and bear a bright red slip where as the plain one is in buff fabric and seems to belong to the Kushana period.

Objects used as personal ornaments like beads, bangles and antimony rod were also found in the excavation. The terracotta beads are of various shapes,some emulating the forms of ghata, arecanut and barrel, while the remaining beads are made both of glass and semi-precious stones, exhibiting a variety of shapes. Of the latter, a spacer of banded agate and a square cylindrical bead of crystal are noteworthy. Bangles made both of glass and terracotta have been found and most of them are plain. There is only one decorated terracotta bangle showing two bands of pimples.

Appendix

The antiquities found in the previous excavations in Tilaurakot which were brought to the premises of the Department in the Singha Durbar, suffered serious damage in the disastrous fire of the month of July 1973. Though some of the salvaged antiquities also were partly damaged, burnt or discoloured, they still retain their value. A representative collection from these bearing special features, are briefly noticed below:

Hoard of copper Coins. (Pls. VI B-C, VII and VIII)

A hoard of copper coins numbering over twenty--two hundred, dating from the first century B. C. to second century A. D. was found in Tilaurakot Mound VII in the year 1970-71 by the archaeological team of the Rissho University, Japan. Of this hoard, 2187 coins were salvaged from the fire of the Singha Durbar and are grouped as follows.

1. Indo-Bactrian coins of Apollodotos - 2
2. Panchala type coins of Agnimitra - 2
3. Ayodhya coins of Cock-and-Bull type -379
4. Kushana coins of Wima Kadphises -428
5. Coins of Kanishka -1224
6. Coins of Huvishka -152

On the Ayodhya type coins, names of Ayumitra and Satyamitra are written on the obverse. Out of 1224 coins of the Kushana emperor Kanishka, two hundred seventy-six are of the Vato type, one hundred six of Siva type, seventeen of Mithra type, ten of Nanaiya type, eleven of Athsho type, five of Mao type, three of Buddha type, nine of Helios type (small size), five of Nana type (small size), and seven hundred eightytwo of mixed types.

Coins of the Kushana king Huvishka number one hundred and fiftytytwo, of which seventy four are of King-on-elephant type, fifty of King-on-couch type and twentyeight of King-on-lotus type.

The published photographs here include specimens of each representative type from the hoard after they were chemically treated in H.M.G.'s Central Conservation Laboratory, Kathmandu.

Terracotta Figurines

1. Well--preserved cast pyramidal plaque, representing goddess Padma-Sri, standing in elegant tribhanga on a large lotus springing from the **Padma-vana**, enclosed by a railing at the base. The entire back-ground is stippled. The plaque is perforated towards the top with two holes for suspension. The figure of the goddess is delicately depicted and is typical of the Sunga Mother--goddess figurines. The goddess has a flat round face, wearing a heavy bicornate headdress flanked on both sides by weapons with details obliterated. She has a petite frame with heavy bust and ample hips emphasizing her maternal aspect and carries an indistinct object in the upraised right hand while her left hand is akimbo, holding a winding lotus-stalk. Well-baked red fabric, 4.7" height. (Pl V). Such figures have also been found from kausambi. 1

2. Moulded male figure standing holding fruit in the right hand and the left hand akimbo with a parrot perched on the left fore-arm. Delicately modelled figure originally with a handsome oval face wearing a prominent turban of two tiers with upper one globular decorated with circles. He is heavily bedecked with ornaments comprising heavy **Kundalas**, a torque showing a barrel bead flanked by two taurines, a necklace of three beaded strings, a pair of heavy bracelets in each hand and waist-band of three strands of large pearls. He is draped in a stitched upper garment with sleeves and a diaphanous lower garment showing the nudity. The figure may represent Manmatha. Torso excellently preserved, head and feet lost. Buff fabric, red slip. Sunga type.

3. Moulded plaque showing a female figurine probably Mother-goddess, standing in **Samabhanga** pose with the left hand akimbo and right hand upraised and touching the right **Karnakundala**. Well-modelled figure with a round face wearing braided curls in three circular rolls. She is heavily bedecked with ornaments comprising circular **Karnakundalas**, a torque, bracelets and bunch of bangles and a **Mekhala** of three strands of pearls. Of the undergarment only the central fold, with its heavy upper part coming through and falling over the mekhala is seen. Red fabric with dark red slip. 3.2" height, Sunga type.

4. Moulded female figurine standing feeding parrot with the right hand. Delicately modelled figurine with round face and handsome features with hair dressed in two heavy side-rolls. The left roll is decorated with four jewelled bands and the right roll with one band. Three pearl bands fringe the forehead. Heavily bedecked with ornaments, comprising discoid ear-ornaments, the right one seen in profile, a broad collar or torque, three strings of beaded necklace, a pair of heavy bangles in the fore-arms and a **Mekhala** of three strands of large pearls. Six tassels, suspended from the **Mekhala** are seen in front. She is draped in a **Sari**, indicatedtby parallel incised folds on the thighs and legs. Her left hand is held over the **Mekhala**, while she carries in her right hand a large fruit being pecked at by a parrot resting on her fore-arm. Well--preserved except for the feet which are broken off. Well-baked red fabric with traces of red slip, 6.5" height. Sunga type. (Pl VI. A).

1. S. C. Kala, Terracotta Figurines from Kausambi (Allahabad, 1950) pl. XXI.

NEPAL

by Sylvain Levi

(Continued)

In 1800, king Rana Bahadur Sah retired in Benares; his eccentricities, his violences, his impieties had earned him universal horror and hatred: to escape the vengeance of the gods and men, he was forced to abdicate, under the pretext of madness. But the prestige of his birth, the interests of the tribe, and specially the skilful manoeuvres of the maharani, his wife, still retained on his side in Nepal a strong group of partisans. The leading faction of the power thought it urgent to seek the help or at least the good-will of the English. The Governor-General Lord Wellesley, grasped the opportunity: he proposed to Nepal the renewal of the treaty negociated by John Duncan, in stipulating that each one of the contracting powers will have a permanent representative near the other power. In consequent, captain Knox, who had figured in Kirkpatrick's mission was selected as British minister to the court of Katmandu, Knox entered Nepal in February 1802: in March 1803 he returned to India with all his personnel. The Ghurkas did not understand it better than on the first occasion how to abide seriously by th treaty they had signed; without compromising themselves officially, they allowed their subordinate agents to increase the vexations of the Company's representatives and favourites. On the 24the January 1804 Lord Wellesley expressly annulled the commercial treaty and alliance with the Durbar, But the eleven months spent at Katmandu by the British legation were not fruitless. One of Knox's assistant, Francis (Buchanan) Hamilton, one of the glories of the civil Service and "Father of the Indian stastic", had employed himself during the year by a patient and minute research on the kingdom of Nepal and particularly on the regions, still entirely unknown, situated to the east and to the west of the central valley. Hamilton benefited or took advantage, to complete his notes, of a sojourn of two years which he made later on as an official of the Company on the Nepalese frontier and decided only in 1819 to publish the book which he had prepared at the cost of much patience. The map attached to the volume, compared with that of Kirkpatrick's clearly shows the progress due to Hamilton. The itinerary adopted by common consent for the passage of the mission coincides entirely with the route actually in use from Bichake at the entrance of the first heights, It only diverges very little, through the terrai, where it passes by Galpasra, slightly to the west of the actual tracing.

The work of Hamilton had barely made a years's appearance when the British Residence, re-established in Nepal, saw the arrival of an assistant in the shape of a young man of twenty years who was about to associate his name with the name of Nepal in the memory of men

and to win for science a country, a literature and a religion. Since the passage of Knox and Hamilton, circumstances had changed. The growing insolence of the Gurkhas, their continuous encroachments on the British frontier had eventually rendered war inevitable· It was declared in 1714. It lasted two winters heroically waged on both sides; but the strategy of general Ochterlony trumphed over the bravery of the Ghurkas, and the Darbar was compelled to sign the treaty of Segauli on the 4th March 1816, which treaty traced out Nepal's definitive frontiers. Besides the Raja of Nepal bound himself" not to employ or retain in his service any British subject or any subject or a European state or from American without the consent of the British Government" (art. VII): "with the view to assure and consolidate the relations of friendship and peace established between the two states it was arranged that the ministers selected by each of them would reside at the other's Court. "(art. VIII). Edward Gardner was appointed by Lord Hastings as the British Resident at the court of Nepal. Four years later, Brain Houghton Hodgson went to help him as an assistant; but the lazy existence of the Residence and the seclusion in that mountainous corner did not appeal to his juvenile activity or his legitimate ambitions. He managed to obtain a port at Calcutta in 1822 and took leave from Nepal without hope of return; but the constitution of Hodgson– who died a centenarian– could not acclimatize itself to Bengal; the doctors gave him the choice of "a post on higher altitudes or a grave in the plains". He reluctantly decided tn return to the mountains. The employment he had vacated at Katmandu was filled up· he contented himself with the nomination of director of the post office, in 1824. A year later he was called for the second time to fill the post of assistant to the residence; in 1833 he was promoted to a Resident and remained as such, till 1843. A sudden and unjust revocation brought to a close at that moment a career already wonderfully fruitful in results and which promised still more fruits. But the retirement of Hodgson was none the less laborious than his period of active service; installed at Darjeeling, on the Nepalese frontier, he was consulted as a treasure of knowledge by men of State, he was respected by the erudites as a benefactor and a creator. His work, considerable in quantity, reflects the ease and variety of his intelligence: it comprises and is embodied in not less than 4 volumes end, 184 articles scattered in learned news–papers: some treate questions on geography and topography, others on ethnography and anthropology, other yet on linguistics and some on Budhism, still others on institutions, and political economy, and lastily (127) on the natural history of Nepal.[1] It is mainly due to his foresight and his persistent initiative that England owns to-day her Ghurkas contigent, the strongest and surest of the Indian army, it is due to his patient sagacity that the history of religions has discovered the Sanscrit original, and Buddhistic literature; it is due to his liberality that the Asiatic Society of Paris owns that mass of manuscripts which furnished Eugene Burnouf the means and matter of his immortal works. Before Hodgson, nearly everything had to be done; after him, his successors find but to glean.

Three years after the untoward revocation of Hodgson a terrible palace tragedy brought into power a minister twenty four years of age, Jang Bahadur. A new period in the history of Nepal opened out with his career The hero of an epic or of a romance, but at the same time of sound common sence, Jang clearly understood the role that was forced upon Nepal by the new circumstances. The policy of isolation, so severe, was now at an end; it was not right to ignore by foregone conclusions, the powerful nation which was exercising its sovereignty on practically the whole of India and which made feel its highland neighbour, feel the crushing weight of its weapons. An attitude of loyal and

reserved friendship was worth more to re-assure the English and keep them aloof than the mournful and suspicions sulking. Jang remained faithful till death, to the political principle he had adopted on his succession to the power, The mutiny of sepoys in 1857 gave him the opportunity of proving his sincereity whilst India was astir, and the vassal states hesitating, Jang absolutely offered the British the help of his Nepalese troops against the mutineers and Ghurkas came down to the envied plains of India as auxiliaries of the British soldiers. Jang only ventured whole heartedly after finding out personally the valour and the prestige of England, Since 1850, he proceeded on a visit to Europe to the disdain of the very severe rules of his caste and of the explicit prohibitions of the Brahmanic code. Seven Nepalese officers accompained him On the request of the court of Katmandu to Her most Gracious Majesty, captain O. Cavenagh of the native infantry of Bengal was appointed by the Government of India as an attache to the mission. Cavenagh accompainied the mission to London and Paris and followed it on its return to Kathmandu. In the course of long conversations he had en route with the Ghurkas officers, he did not neglect to inform himself about Nepal; as a soldier, he was particularly keen on the army, and sought for instructions, in the event of a war, about the country, its resources its roads, on the tribes and races, etc... His notes, gathered without pretention make an excellent little volume. The relation of Oliphant is connected to the same episode of Nepalese history: "Voyage to Kathmandu." It is a simple collection of anecdotes relating to hunting or sport relative to Jang, narrated by an amusing "reporter". The voyage of Jang who had been the lion of the London season in 1850, had modernized Nepal.

Captain Smith[1] published a work of two volumes on Nepal at the same time as Oliphant did.[2] Captain Smith had sojourned for five years at Kathmandu as an assistant to the Resident, he had previously served two years under Hodgson. Perhaps he was not a stranger to the untoward disgrace of Hodgson under the Government of Lord[3] Ellen-borough. Ingenious, active, inquisitive, orator, good narrator, he was only wanting in the sense of honesty. His book is a monument of bragging, of boasting, of ignorance of plagiarism and error.[4]

The very year in which Jang embarked for Europe Dr. Oldfield was nominated as surgeon to the Residence, under the orders of Resident Erskine. He mantained his post for thirteen years (1850–1863). Fond of sketching and water–colouring, he roamed in the valley, and sketeced the landscape and the monument up to the day his enfeebled eyes compelled him to take rest. On his return to England in 1866, he spent his time agreably in drawing up or compiling his reminiscences; but his notes only appeared after his death through the care of his heirs, in 1880. His two volumes of Sketches embody an "Endeavour" lacking in originality on Nepalese Buddhism, several borrowed articles and sometimes, textually, from Hodgson, shooting anecdetes and portion from newspapers, where the bold personality of Jang Bahadur occupies the foremost place but especially a real guide of the valley of the nature one would expect from an amateur of sketches.

Oldfield sees what can be seen and does not go further. He outlined with precision the surface of the country, of the religion and of society! he catalogues the streams the mountains, the festivals, the castes, the temples and the towns. It remains to acknowledge that these indications are exact and truthful: the work as it stands is indispensable for a complete study of Nepal.

After Oldfield, another Surgeon of the Residence, Dr. Wright earned brilliant tiles from grateful "Indianists": He was not a Hodgson

but he usefully carried on the work of Hodgson. During a ten years's sojourn in Nepal (1866-1876) he had the skill and the patience in gathering the original manuscripts one by one which Hodgson only by the aid of copies (or fad-imiles) had been able to show Europe; thanks to his dogged efforts, the library of the University of Cambridge acquired an admirable collection of Buddhistic Sanskrit manuscripts. Furthermore he made use of the indegtnous interpretors of the Residence, for the translation of the Chronicle of Nepal, and he added to the translation a substantial introduction on the country and the Nepalese people. Specialists had henceforth an indespensable working medium in their hands and which was denied them owing to the dialect of the original as well as the rarity of the manuscript.

The personnel "of the Residence is really a source of pride to the British administration. Without even alluding to the merits of Kirkpatrick and Cavenagh, both engaged on temporary mission, the names of Hamilton, Hodgson, Oldfield, and Wright form a noble chain through the XIXthe. century. Their work seems still more worthy of esteem and respect if one reflect under which conditions was pursued· Isolated and separated from Katmandu in an enclosure guarded by a Nepalese picket, in which indigenes could only enter under express authorization, spied and watched by the Ghurkas Government, busy with all the usual mass of papers of British offices, imprisoned in a valley enclosed by high mountains and which treaties do not allow to be crossed, hampered in their ramblings by the suspicion of the Darbar, always on the alert, obliged to spend their days in a vexing tete-a-tete the Resident, the Assistant and the Surgeon would have been easily pardoned had they drifted into indolence, into inertia and into indifference. But British energy stands good; the very enclosure of the Residence bears a testimony. When the Darbar had allotted it to the Residence, it was a barren piece of ground unhealthy and haunted. To-day the valley has no better lowered garden and no more fertile kitchen-garden, or shady park.

A new period then opens in the history of the knowledge of Nepal. The ground is explored, limits are outline, invaluable notions to the practice of affairs are acquired. Learned men of different professions undertake to rebuild the work from its foundation, control the results and rearch the forgotton past. India who had neglected historical sentiment for a long time had piquant honour to take up the initiative and set the example. The small states of Jounagadh in Kathiawar. which prided itself in the possession of the rock of Girnar whereon three antique dynasties had engraved their souvenirs, entrusted Pandit Bhagvanlal Indraji with the research of the monuments of Nepalese epigraphy. As a student of Bhan Daji, who had inspired him with his enthusiastic passion for archaeology. Bhagvanlal exclled by virtue of instinct, of criticism and a surety of method which class him outside Hindu Pundits. Jang Bahadur understood the real value of his researches; he welcomed Bhagvanlal, encouraged and helped him; Bhagvanlal was able togather from among the encumbering mass of Nepalese inscriptions twenty inscriptions which traced the authentic history of Nepal as far back as the IVth century of the Christain era (if at least his chronological theories are admitted). The Pundit published these inscriptions with the collaboration of Buhler and this double patronage created immediately the attention their importance deserved.[5]

In 1875, Mr. Minayeff, professor of Sanscrit to the University of Petersbourg (Petrograde), who showed a very keen zeal and a competency without rival in the study of Indian Buddhism, obtained in the course of a voyage to India, the permission to visit Nepal. He acquired a great number of important

manuscripts which he utilized in his subsequent works. The impulsion he had given to Buddhistic studies had fortunately not slackened after his death. The Academy of sciences of Petersbourg,on the request of Mr. Serge of Oldenbourg student and successor of Minayeff, has created the collection of the "Bibliotheca Buddhica" wherein must be printed all the unpulished texts of Nepalese Buddhism,. The notes of the voyage gathered in Nepal by Minayeff have been compiled in an elaborate review on Nepal published at first in the "Vyestnik Evrope" and republished in the "Sketches of Ceylon and India".

The University of Cambridge, which has acquired the colliction of Nepalese manuscripts gathered by Wright, trusted a mission to Mr. Cecil Bendall in 1884, with the object of researching those manuscrits and inscriptions which might have escaped the attention of Wright, or Bhagvanlal. Mr. Bendall had already given proofs of his expert qualities in Nepal, Trusted with the classification of Buddhistic Sanscrit manuscripts of the University of Cambridge, he published as early as 1883, an excellent catalogue; in a double introduction, historical, paleographical, he had arranged the numerous informations brought in by the manuscripts. and partly filled in the omissions of the chronology drawn up by Bhagvanlal. The new inscriptions discovered by Mr. Bendall during the winter of 1884–1885, seemed to be extremely detrimental to the chronological system of the pundit and led Mr. Fleet to propose a new arrangement of the old dynasties of Nepal.

Mr. Bendall has made a new travel to Nepal during the winter 1893–1899; the fruits, only known to-day by a short report is especially interesting to Palesgraphy, in which Mr. Brndall is a past master and enjoys aonncontested authority.

In 1885, Dr. Le Bon, trusted with a mission from the Minister of public Instructions with the object of studying the monuments of India, obtained permission to visit Nepal. He remained there a week, busy in the reproduction of the most famous monuments of the valley, skilful operator and well informed amateur, he brought back from Nepal a selection of beautiful photographs, which still form the best collection relating to Nepalese architectuae.[6]

Captain Vansittart visited Katmandu, in 1888, but without sojourning there. He studied Nepal especially from this side of the frontier and nevertheless he can pride himself in knowing the Ghurkas like a Ghurka. Recruiting officer, he had opportunity of examining and interrogating considerably. the robust and valliant mountaineers who earn under the British banners, a salary and a pension.

Attached to the Ghurka fusiliers, he saw at work these stubborn and loyal soldiers who are the strength and soul of the indigenous army. The "Notes" of captain Vansittart, to believe the candid avowal of the author, consist in the first half, of extracts borrowed here and there and connected together one after the other. but there remains a large moiety of informations, original and new, on the colonies, tribes and classes of Nepal also on their habits, manners and religions. The exggerated modesty of the author must not in any way change the real worth of the book.

In May 1897 the Pundit (since: Mahamahopadhyaya) Haraprasad Shastri, one of the secretaries of the Asiatic society of Bengal, entrusted up the Government of Bengal with the research of Sanscrit manuscripts on the whole stretch of the Presidence, solicited and obtained permission to extend his studies to Nepal. Pundit Haraprasad orthodoxal Brahaman as well as a savant, had already rendered valuable ser-

vices to the study of Nepalese Buddhism, he had been the principal fellow-contributor of the Catalogue of Buddhistic Sanscrit works of Nepal published 1882 under the direction and name of Rajendra Lala Mitra in which catalogue is found analysed in detail, the truly overwhelming mass of manuscripts discovered by Hodgson and despatched by his cares to the society of Bengal. Haraprasad Shastri returned to Nepal in December 1898; Mr. Bendall accompanied him (who was also proceeding there for the second time). The most interesting manuscripts discovered in the course two voyages are described in a summary, to which must essentially follow a detailed catalogue, disagreeably delayed so far.

I was as a matter of fact chosen myself by the Minister of public Instructions and by the academy of Inscriptions and Polite Literature, to undertake a mission to India and Japan; I was able to remain two months in Nepal in 1898, The high patronage of Sir Alfred Lyall and the active good-will of the Resident, colonel H. Wylie, were the means of procuring me the indispensable passport of admission. Having installed myself at Kathmandu, in the absence of the European "personnel" of the Residence, I was graciously received at the Darbar, and met with a friendly interest and continuous help. I have already had the occasion of expressing publicly my gratefulness and to mention summarily the principal results I had obtained.[7]

Amongst the visitors of Nepal I must also mention Schsagintweit who (according to Wright, p. 63) came in 1856, and made a certain number of observations. The work of "Sir Richard" Temple: "Journals kept in Hyderabad, Kashmere, Sikkim and Nepal. London, 1887. 2 vol., has no connection with Nepal according to what the title leads us to expect. Mr. Temple has spent a week as a tourist at the Residence of Kathmandu, and the forty pages he wrote on Nepal are divided into an ordinary introduction of 26 pawes (Ool. 11, 221,-247) and remarks "on a tour through Nepal" which comprise 14 pages (247-262)- I only know by the help of bibliography an article of Mrs. Lock-wood De Forest: "a little known country of Asia". "a visit to Gepal", published in the "Century". LXII, 1901, p. 74-82,- I also mention, not to be suspected of ignoring them, the articles of Mr. Saleure in the "Catholic Missions, XX, 1888, p. 550-560, 560-562, 573-574, 583-584, 593-596, 605-608: "A cornea of the Himalayas". The kingdom of Nepal". There is nothing to be derived from this compilation which is without originality and criticism. The work of Mr. Henry Ballantine. "On India's frontier, or Nepal, the Ghurkas mysterious land", New-York, 1895, has nothing in common with science- "Dureh.... Studienblather", by Kurt Boeck, Leipzig, 1902, is a review of the voyage of no interest to sciencs, but which is worth by its illurtrations,

According to an anonymous articles of "the Catholic Missions "XXXIII, 1901, p. 451-455, 464-466, 475, 485, 492:502- 504, 514: on the "Mission of Bettiah and of Nepal, "the sacred congregation of the Propaganda had entrusted on the 20th April 1892, to the Capuchins of the north of Tyrol, the mission of Bettiah, including the districts of Champaran, Saran, Mozaffarpur and Darbhanga and party those of Bhagalpur and Monghir; on the 19th May 1893, the region and Kingdom of Nepal were added. If one is to believe the author of the article, Nepal is on the very verge of conversion; Recently the king of Nepal has entirely forsaken the false gods. "The assertion is at least unexpected; but the proof follows. "In 1898, his wife whom he tenderly loved was seized with the smallpox, She got cured fortunately but her face bore indelible traces of that awful disease. Vain as she was, the queen could not resign herself to this disfigurement and in a moment of despair killed herself. The king was very

deeply moved; his anger at first swept fiercely over the doctors. This did not satisfy him. In his fury, he ordered the removal of all the idols from the temples into the open and exposed air. Then he brought loaded canons and commanded to open fire on these false gods. The gunners became pale with amazement in hearing this criminal order. They refused to obey. The king then condemned several of them to death and had them executed on the spot. The resistence ot the others was broken. A terrible report was heard. The idols flew to atoms and fell back pulverized to the ground. This event is perhaps the first step in Nepal of her conversion to Christianism" The story is correct, almost to a detail. the sacrilegons act narrated here and which has remained famous in Nepal's traditions does not date from 1898 but from 1798.

To be Continued

FOOT NOTE

1. One will find the complete list of these works, as well as the catalogue of the manuscripts distributed by Hodgson to learned socities, in the excellent book cf Sir William Hunter. Life of Brain Honghton Hodgson, British Resident at the court of Nepal, Member of the Instiiute of France, fellow of the Royal Asiatll Society etc. London 1896.

2. Narrative of a five years Residence at Nepal by Captain Thomas Smith, assistant, political-resident at Nepal from 1241 to 1845 London 1852. Calburn and Cy. Two volumes–The French transiation which the editors reserved themselves the right to publish has neuer appeared.

3. Hodgson whose health forbade the crossing of the Terrai except during the cold season, was compelled to send Smith to explain his conduct to Lord Ellenborough.

4. The exemplary of the India Office that I had leisure to consult, thanks to the obligingness of Mr. Tawney, is filled wtih marginal notes undoubtedly credited to Hodgson who criticises and annihilates the book piecemeal; an indication at the head of the second volume informs us that Smith "after having gravely induced Lord Ellenborough and Major (Sir H.) Laurence into error was eventually discovered by the latter who compelled him to leave Nepal and had him courtmartialled. "The man was worth the book.

5. "Except" one portion of this review is still to be found in "Nepal ego..., itc.

6. "Voyage to Nepal" by Dr. Gustave Le Bon "Tour du Monde" (Round the world) 1836, lst. six months.– Mr. Le Bon was not as he imagines the first Frenchman which Nepal had seen, Without going back to the XVIII th. century and to Father Francois de Tours, Capuchin, the military music of Nepal was organised towards 1850 by a Frenchman. Ventuon, whom the Darbar had engaged (Oldfield, l. 219) besides, according to Cavenagh. "All that is actually known in connection with the manufacture of artillery, was communicated to them in all probability by French Officers; two in particular were engaged by Nepal subsqnently to the ratification of the actual treaty with the Englsh I am led to believe this. "It must have undoubetedly concerned some of the self-made officers who spread throughout the world after the fall of Napolean, several of whom (court. Allard, Ventura) have left a durable remembrance in the records of India.

7. "Report of Mr. Sylvain Levi on his mission to India and Japan, in the "Reviews drawn up by the Academy of Inscriptions and Polite Literature. 1899".

A Their Majesties the King and Queen inspecting excavated finds at Tilaurakot.

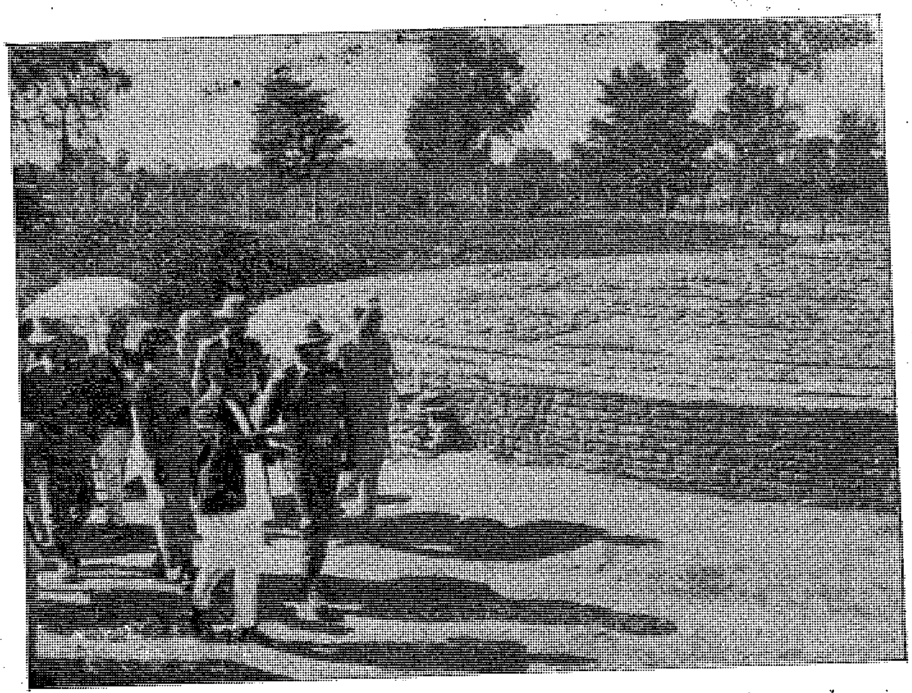

B. Their Majesties the King and Queen being shown round an excavated Stupa at Tilaurakot.

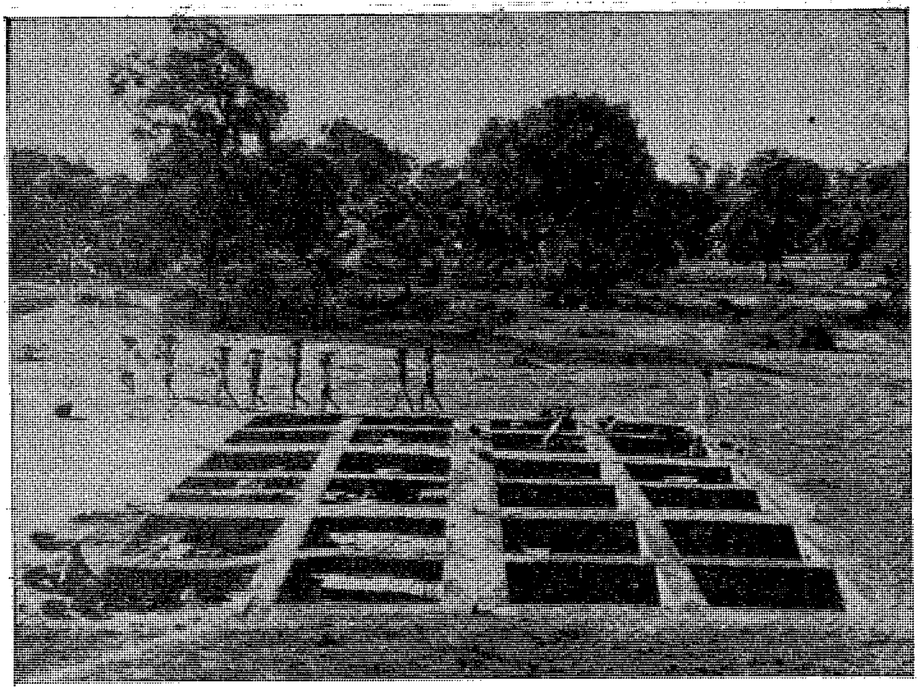

A. Excavarion in progress on Mound V, Tilaurakot.

B. Exposed floors. Kushana Period.

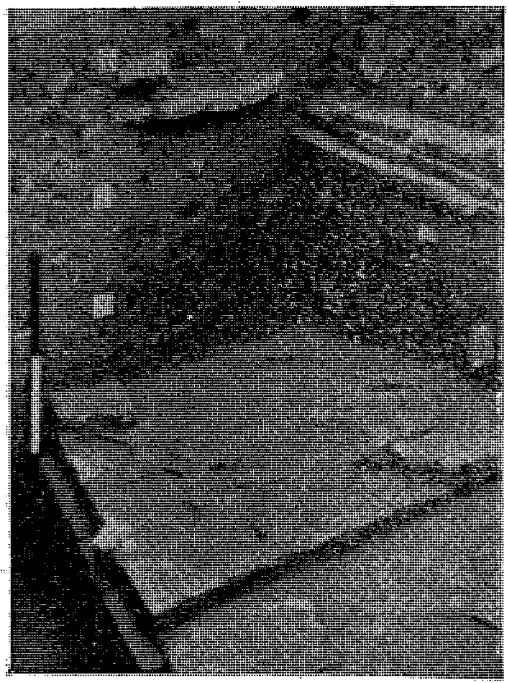

A. Sequence of Kushana and Sunga structures.

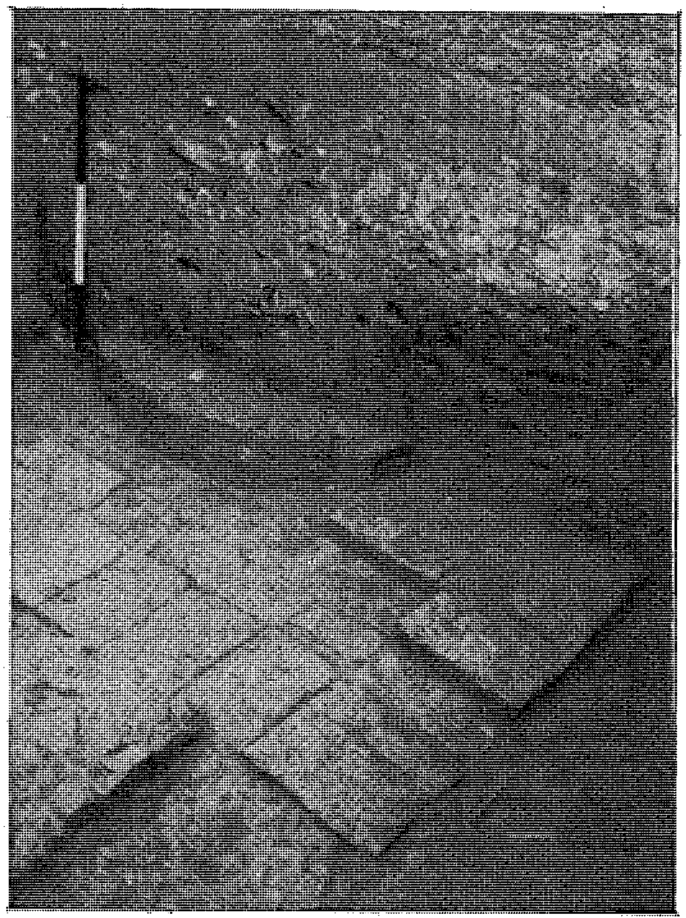

B. Brick well and floor of the Sunga period.

Terracotta human figurines.

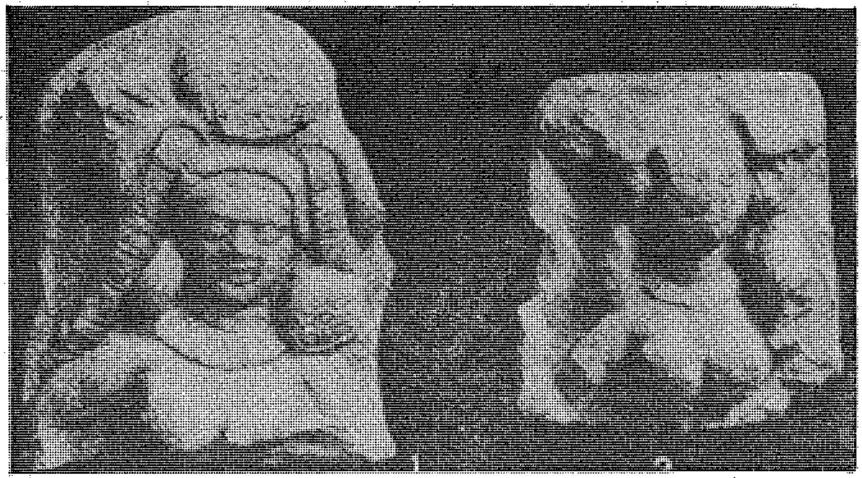

A. Sunga Period.

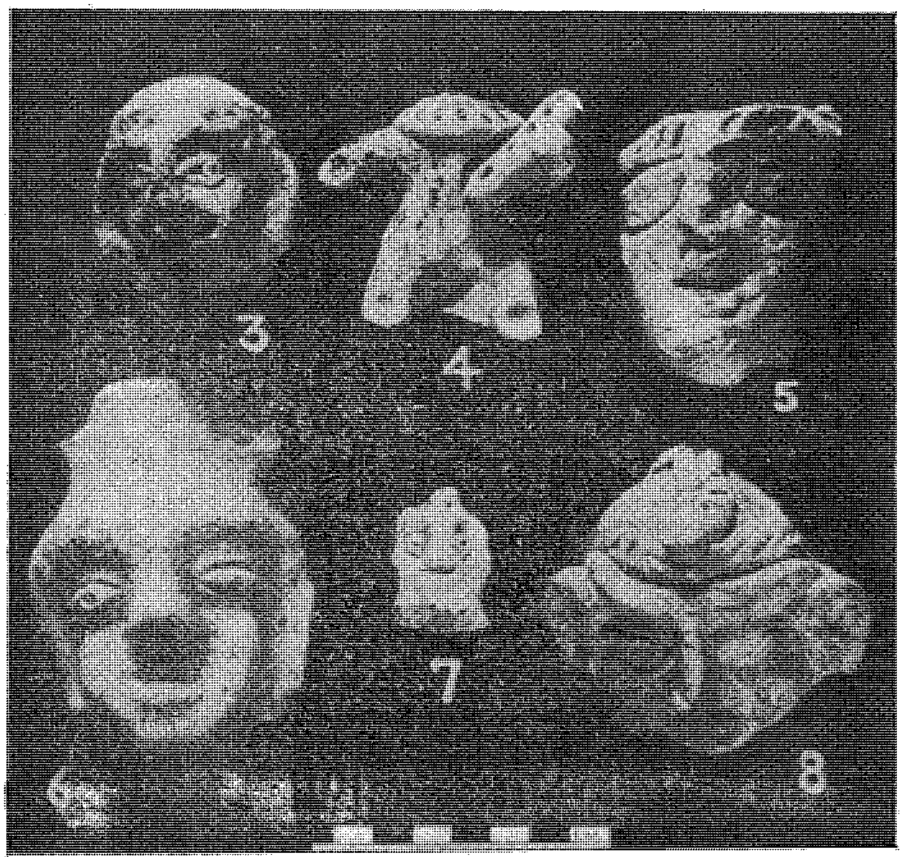

B. Kushana period.

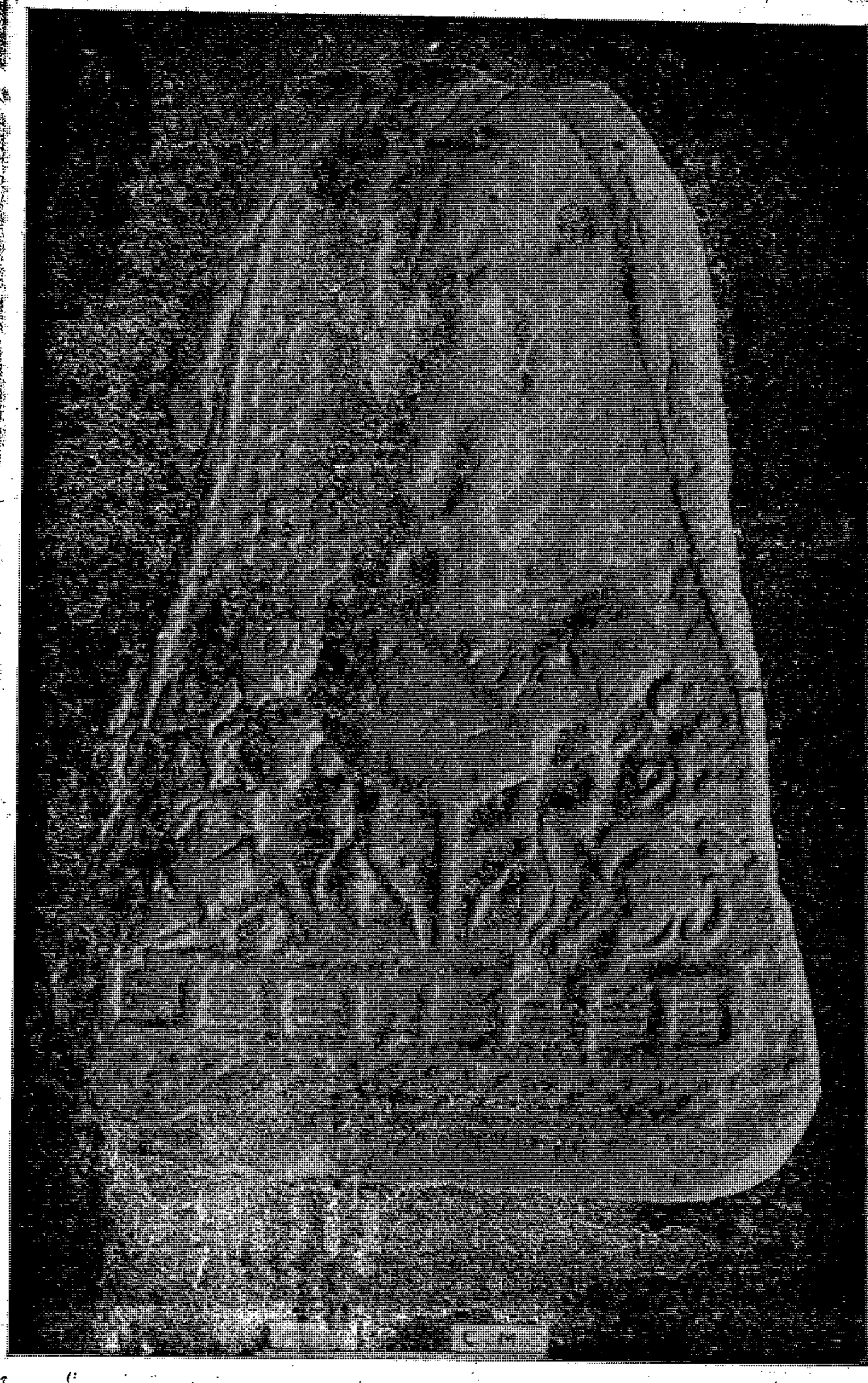

Goddess Padma-Sri

A Lady with parrot, terracotta.

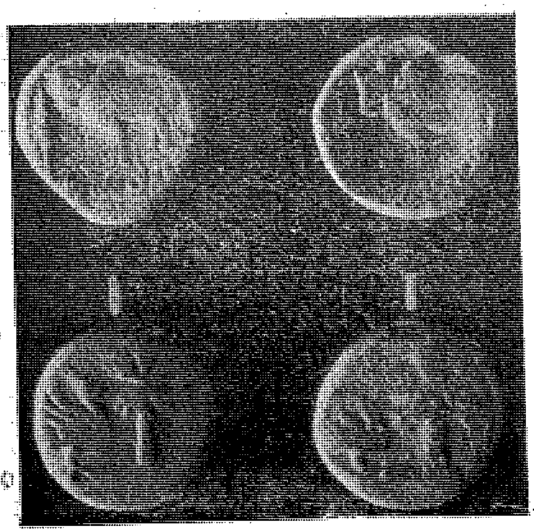

B. Ayodhya Type coins of Ayumitra and Satyamitra.

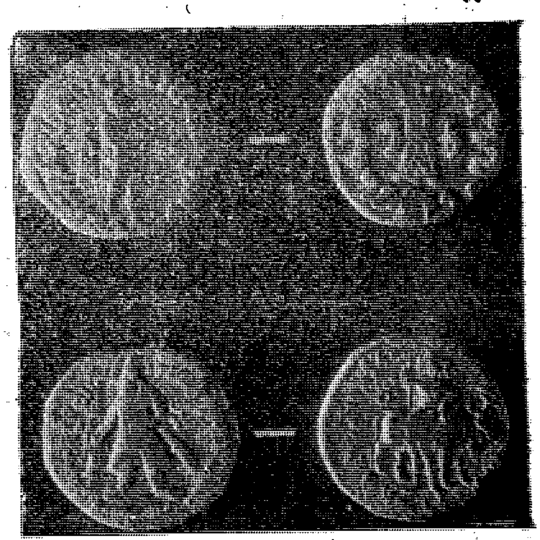

C. Copper coins of Apollodotos and Wima Kadphises

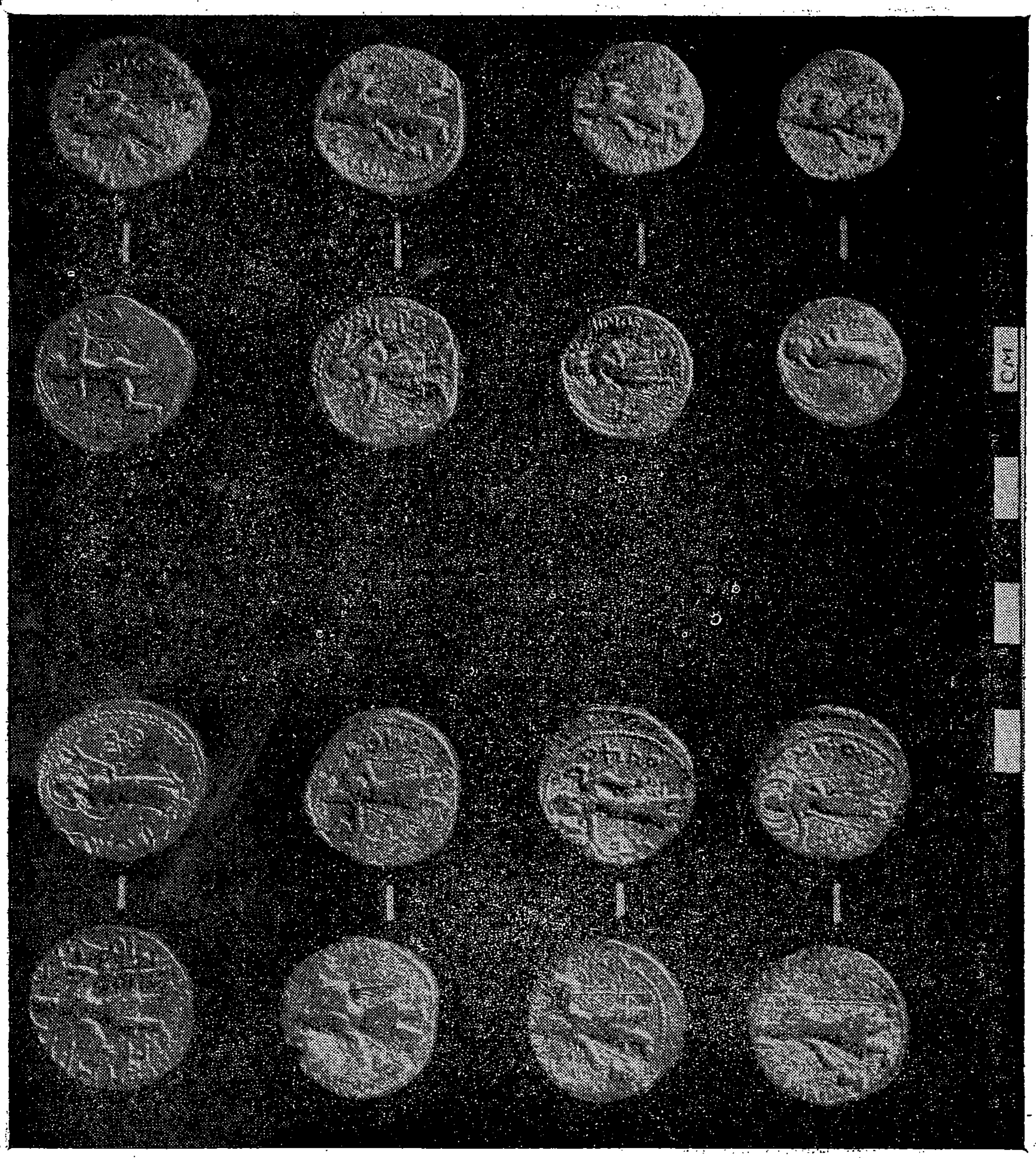

Copper coins of Kanishka

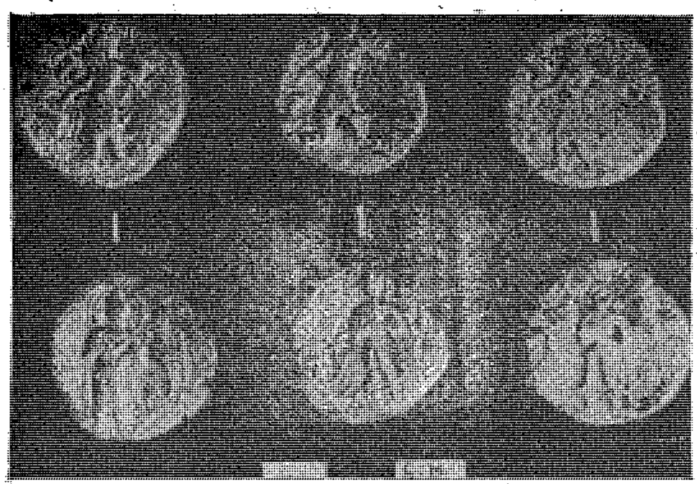

A, Buddha Type copper coins of Kanishka,

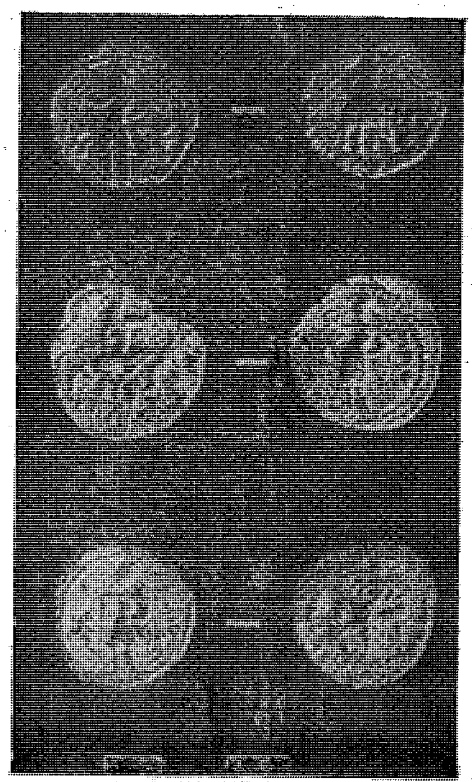

B, Copper coins Huvishka.

Excavated structures on Mound VII at Tilaurakot.

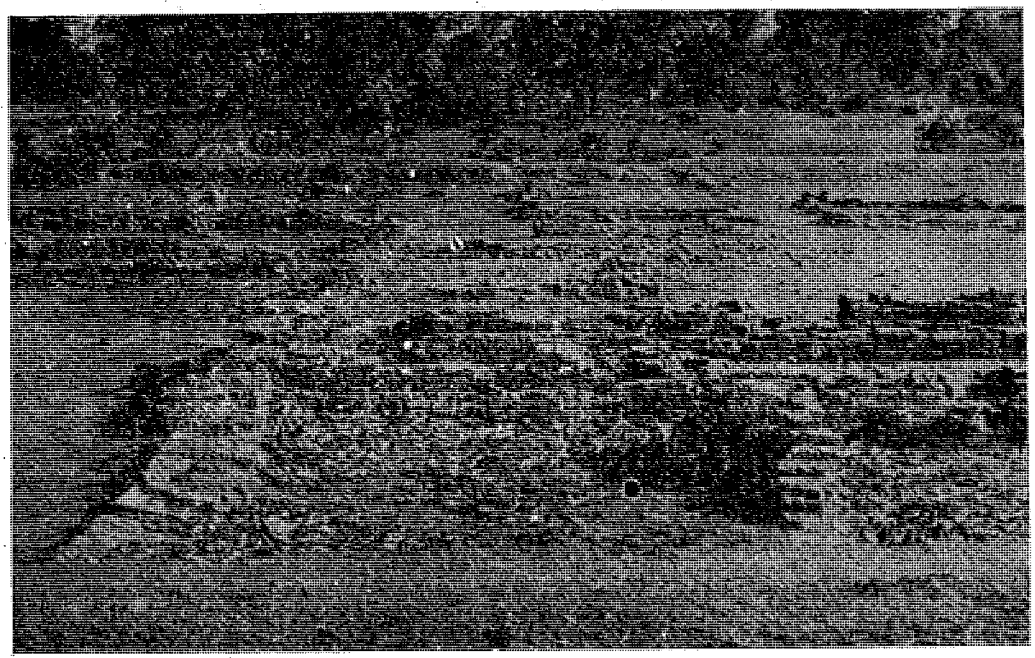

A. Before Conservation.

B, After Conservation.

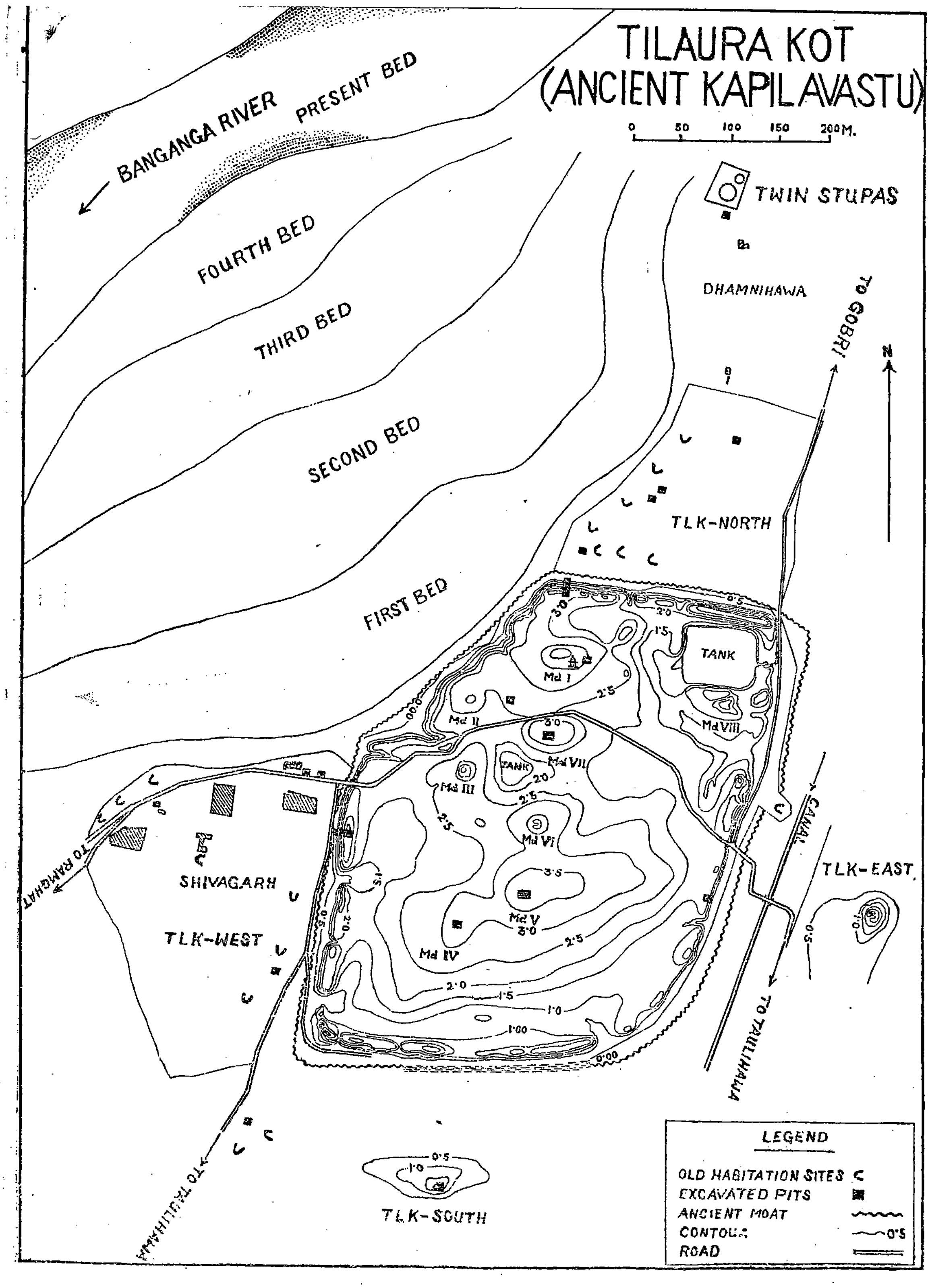
TILAURA KOT
(ANCIENT KAPILAVASTU)
0 50 100 150 200 M.
BANGANGA RIVER
PRESENT BED
FOURTH BED
THIRD BED
SECOND BED
FIRST BED
TWIN STUPAS
DHAMNIHAWA
TO GOBRI
N
TLK-NORTH
TANK
Md I
Md II
Md III
Md IV
Md V
Md VI
Md VII
Md VIII
CANAL
TLK-EAST
TO RAMGHAT
SHIVAGARH
TLK-WEST
TO TAULIHAWA
TLK-SOUTH
LEGEND
OLD HABITATION SITES
EXCAVATED PITS
ANCIENT MOAT
CONTOUR
ROAD

ABOUT THE AUTHORS

Shri Devi Prasad Lamsal.	Jyotishacharya, National Archives. H. M. G.
Shri Radheshyam Bhattaray.	Sahayak Jyotishacharya, National Archives H. M. G.
Shri Mohan Bahadur Malla.	Research Worker.
Shri Babukrishna Rijal	Research officer, Dipartment of Archieology H. M. G.
Shri Shankar Mana Rajvanshi	Editor National Aachives H. M. G,

'प्राचीन नेपाल'का निमित्त प्राग्-इतिहास तथा पुरातत्व, लिपिविज्ञान, हस्तलिखित ग्रन्थ, मुद्राशास्त्र, अभिलेख संग्रहालय तथा ललितकलासंग सम्बन्धित मौलिक रचनाको माग गरिन्छ ।

रचना संक्षिप्त तर प्रामाणिक हुनुका साथै अद्यापि अप्रकाशित हुनुपर्दछ । तर कुनै प्रकाशित विषयका सम्बन्धमा नयाँ सिद्धान्त र प्रमाण प्रस्तुत गरिएका भए तिनको स्वागत गरिनेछ ।

रचनासंग सम्बन्धित चित्रहरू पठाउन सकिनेछ । रचना पृष्ठको अग्रभागमा मात्र लेखिएको हुनुपर्नेछ ।

निर्देशक
पुरातत्व विभाग
रामशाहपथ
काठमाडौं, नेपाल

Contribution of original nature dealing with pre-historic and field-archaeology, epigraphy, manuscripts, numismatics, archives, art and architecture of Nepal and museum and other techniques connected with various aspects of our work are invited to Ancient Nepal.

The contribution should be concise and will documented, and based on hitherto unpublished data, if not new interpretaion of already known evidence.

Photographs and illustrations (line drawing) may be sent. The typescript should be in double space and on one side of the paper only sent to:-

The Director
Department of Archaeology
Ramshahapath
Kathmandu, Nepal.